1882

№ X, ოკტომბერი.

თბილისი.
ძმეთამე ხელაძის სტამბა.
1882

შინაარსი:

I ელისო, მოთხრობა ჩეჩენთ ცხოვრებიდამ ს. მოხ-
ხუბარიძისა 3

II ისტორიული სურათები, (ქართველი ქალი) (შემ-
დეგი). მდ. დიმ. ჯანაშვილისა. 45

III Ციხე შიგნიდამ გატეხილი, რომანი (შემდეგი). . 79

IV სიმღერა მთესველისა, (ლექსი) ი. ბაქრაძისა. . 113

V საისტორიო სკოლა და საისტორიო საზოგა-
დოება, გრ. ყიფშიძისა 115

VI შინაური მიმოხილვა. მოხელეობის ბედი—ძველის და ახა-
ლის მოსვლა ერთ ნაირად გეიხარიან—მიზეზი ამ სიხარუ-
ლისა—ახალის მოსვლა ნაცვრის მიზეზია—მადა ნაცვრი-
სა—რა არის საჭირო მოხელეთათვის—ნუ გეჯერათ—უბარა-
ქო მჭევრ-მეტყველობა. ფუქსაგაკობა და ქარაფშუტობა—
რა არ აუღიარებიათ ჩვენში—ჩიგილი—მოხელეთა გამარ-
ჯვება—ღირს-საცნობია თუ არა—ორია უცილებელი სიკე-
თე მოხელისა—მობძანება ახალის ექზარხოსისა—სიტყვა
დეკანოზის სამადოვისა—ჩვენის სამღვდელოების ღირსება
—მაგალითი მოციქულთა — პასუხი ყოვლად უუსამღვდე-
ლოის ეგზარხოსისა—რამ დაიფარა ჩვენში ეკლესია შე-
ურუეველად—ჩვენი უწინდელი სამღვდელოება—მისი ღვაწ-
ლი—რამ შეაძლებინა—შედეგი უცოდინარეობისა და გა-
უნათლებლობისა—გვწამს და ვიმედოვნებთ — ერთად-ერთი

ე. ბ

ივერია

საპოლიტიკო და სალიტერატურო ჟურნალი.

წელიწადი მეექვსე.

№ X.

6015

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია
აკად. ი. გრიშაშვილის
სახელობის
ბიბლიოთეკა-მუზეუმი
Библиотека-Музей
имени
Акад. И. Гришашвили
Академия наук ГССР

თბილისი,
ექვთიმე ხელაძის სტამბა, ლორის-მელიქოვის ქუჩაზე.
1882

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 24 Сентября 1882 г.

ᲔᲚᲘᲡᲝ *).

(მოთხრობა ჩეჩენთ ცხოვრებიდგან).

I

ვლადიკავკაზის მახლობლად, მშვენიერს დაცემულს მინდორზედ, მოჩანდა ალუად შემორტყმული ურმები, გაჭედილი სახლის ვეჯეულობითო. ამ ალუის შუა აქა-იქ გაჩაღებულს ცეცხლებზედ ჩუხჩუსებდა ქვაბები, რომლებსაც მისხდომოდნენ მოხუცებული დედა-კაცები და საჭმელს ამზადებდნენ. იქვე მიმსხდარიყვნენ დანარჩენი მოსუცი სალხი და გაჩუმებულნი ყალიონს სწევდნენ. იმაფი მსნე და გმირული თუმცა, დაღონებული სახე, ცეცხლის შუქზედ, რაღაცა საოცნებო სურათს წარმოადგენდა. უმაწვილი სალხიც, ჯგუფ-ჯგუფად შეკრებილი, თუმცა ცდილობდა ერთმანერთის გამხნევებას, გამხიარულებას, მაგრამ იმათი დაფიქრებული სახე ისევ ისე გაუღიმებლად რჩებოდა.

აქ იყო რაღაცა იდუმალი სიჩუმე, რაღაც იდუმალი სევდა, რომელიც ნება-უნებლივ სიტყვას აწყვეტინებს და ხმას აკმენდინებს კაცს.

ხანდისხან ისეთი წუთებიც შეხვდებოდათ, რომ თვით სუნთქვაც შეუწყდებოდათ და ასე, სამარის მზგავს სიჩუმეში დარჩებოდნენ რაოდენიმე ხანს.

საღამო იყო ჩინებული, თბილი, ერთი იმისთანა საღა-

---

*) ქალის სახელია ჩეჩნებში.

მოებთაგანი, რომელსაც კაცი ნეტარებაში შეჰყავს და სიამოვნების ნექტარს აღუძრავს ყოველის ძარღვის ხვეულში.

როგორც ბუნებით მხნე, ისე მხიარული ჩეჩნები, დღეს გაჩუმებულიყვნენ, დაუწყებულიყვნენ ისე, როგორც ქარიშხლის წინეთ ჭყარი, რომელიც ემზადება ამ სიმშვიდიდგან ერთბაშად გრგვინვად გარდაქცევას.

რას გაეჩუმებინა ეს სიცოცხლით სავსე ხალხი? რას გაეწყვიტა მათთვის პირში სიტყვა? რომელ უბედურებას დაემორჩილა ისინი, ვინც ისე სიცილით და უზრუნველად სიკვდილს წინ ეგებებოდა ამ რამდენიმე წლის წინად?

აქამდის კიდევ აქა-იქ მოისმოდა თითო-ოროლა სიტყვა, ესლა ისიც შესწყდა და ჩამოვარდა სრული სიჩუმე... ამ საიდუმლოებით სავსე სიჩუმეში, რომელიც მკვდართ სამეფოებელოს მოგაგონებდათ, ერთბაშად გამოისმა ჭიანურის წყნარი ხმა და მას მოჰყვა წყნარიცვე ზუზუნი, მაგრამ, ღმერთო ჩემო! რა ხმა იყო ის? მე არ შემიძლიან გადმოგცეთ! აშკარად სჩანდა, რომ ეს ხმა სწყდებოდა გულის სიძირკვლიდგან, რომელიც ინთებოდა, სდუღდა, სწვავდა მთქმელს და გამგონს!... ითვანტებოდა შორს, შორს მინდორზედ, სადაც მსუბუქს ნიავს მიჰქონდა ყოველ ხესთან, ყოველ ბუჩქთან, ყოველ ბალახთან და, რა მიეკარებოდა, თითქოს იქამდის ძლიერად აგრძნობინებდა თავის ძალას, რომ მთლად აათრთოლებდა. ჩქარა ზუზუნი ერთის კაცისა, გადიქცა საერთო ზუზუნად, რადგანაც იმას ხმა მოსცეს სხვებმა და მთელი ეს ადგილი მოიფინა მტანჯველ სევდიანს გოდებით ძ გმინვით. ეს ხმა უსიტყვოდ აღმომხდარი იმათ პირიდგან, ისეთს წარმოუთქმელს სატანჯველს გამოსთქვამდა, რომ სიტყვებზედ ერთი ათად მეტს გაგრძნობინებდათ, მეტად გიგსებდათ სევდიო და ნაღველით გულს, ნება-

უნებლივ თანა-გაგრძნობინებდათ იმათ უბედურებისათვის. თქვენა გტანჯავდათ, გაწუხებდათ ეს ხმა მაგრამ ეური გერ მოგეშორებინათ.

ეს იყო უკანასკნელი გამოსალმება სულთ-მობძავის შვილისა, რომელიც სამუდამოდ ეთხოვებოდა თავის საყვარელს მშობელს, რომელთან ალერსს უსპობს შეუბრალებელი და შეუწყალებელი უსამართლო ძალა! ეს იყო ქვითინი უბედური დედისა თავის პირმშო შვილზედ, ეს იყო გოდება სანატრელთან დაშორებულისა, რომელიც გრძნობდა, რომ უიმისოთ ველარ იცარებს, ველარ იცოცხლებს!...

ეს გმინვა, ეს ოხვრა, ეს გოდება, მით უფრო მწარეთ გეჩვენებოდათ, რომ ეს არ იყო მარტო ერთი კაცის წუხილი თავის უბედურებაზედ, ეს არ იყო ტირილი მარტო ერთის პირისა თავის დაკლებულზედ—აქ გამოითქმოდა საერთო ვაება, საერთო წუხილი, საერთო ტანჯვა, აქა სცემდა საერთო მარღვი და ერთის გმინვაში გამოითქმოდა გრძნობა და მდგომარეობა მთელის ხალხისა.

ეს მამულის მოსიყვარულე, იმისთვის თავ-განწირული ჩეჩნები ესალმებოდნენ თავის სამშობლოს, რომლის შესარჩენად და ასაღორძინებლად მამას შვილი არ შეუწყალებია, ცოლს ქმარი და იმდენის ბრძოლის და მსხვერპლის შემდეგ ისინი უნდა მოშორებულიყვნენ იმას!

— ღმერთო! სად სარ?... იძახდა იმათი ცისკენ მიპყრობილი თვალები, მაგრამ მაშინვე დედა-მიწას დაეშვებოდა პასუხ მიუღებელი.

ოთველი ბუჩქი, ოთველი ადგილი, ოთველი კუნჭული ამ ადგილებისა იმათ მოაგონებდა თავიანთ მამაცურს სიკვა-კაცეს, რომელზედაც სისხლი დაენთხია, რომელსამე გულის გამგლეჯს

მასლობელს. ყველა ამ ადგილებთან მიკარება, ყოველი ნაბიჯის გადადგმა იმათ აგონებდა მწუსარე სურათებს, ეს უკლიდა გულში გასურებულს შანთებად და უსიტყვოდ მარტო გმინვას წარმოათქმეინებდა. არის სოლმე ისეთი წამები, როდესაც სიტყვას ადგილი აღარა აქვს კაცის მწუსარებაში.

გისაც ეს ხმა არ გაუგონია, იმას არ უგრძნია, არ გაუგია გოდება ნამდვილად შეწუხებულის გულისა, იმას არ წარმოუდგენია; რა მწვავი ხმის აღმოხდენა შეუძლიან ნამდვილს მგლოვიარე გულს და რამდენად მეტს გაგრძნობინებდათ ეს ხმა, ათას გვარად შესამებულს სიტყვებზედ.

ყველას თვალები სეკდიანად გასტქერდა თავიანთ ნასოფლარს, გალაშვის ქედებს, სადაც როდესღაც ისე ამაყად იბრძოდნენ ეს წამებულნი და სადაც იმდენი სიტკბოებით საკვსე წუთები გამოეცადნათ.

მაგრამ რა მიზეზი იყო იმათი გადასახლებისა, რა დაეშავებინათ ისეთი, რომ ეს სატანჯველი მიეუნებინათ, ასე უკაცურად დაესაჯათ?

იმის მეტი არაფერი, რომ იმ დროს ჩეჩნის მმართველებმა ისურგეს ერთბაშად გამდიდრება, ისურგეს გაუმაძღარი თვალების გაძღომა, და მოიწადინეს ჩეჩნელთ მდიდარი მიწების სელში ჩაყრა; ამისათვის ძველ მემამულეთ მოშორებაზ დაინახეს საჭიროდ და კიდეც მოიშორეს!

II

ამ გადამსახლებელთ საერთო გოდებას მოშორებოდა ერთი უმაწვილი ქალი, წარმოუთქმელის სილამაზისა, გასულ-

იყო წყლის პირად და იქ დამჯდარიყო მარტოკა. იმისი ნაზი, მშვენიერებით სავსე, მგრძნობელობა გაცრეცილი სახე დაყრდომილიყო ხელებზედ და ყუყურა თვალები სევდიანად მისჩერებოდა ერთს ადგილს. ის წასულიყო ფიქრში, რომელიც მით უფრო მძიმე ასატანი იყო, რომ იმის თვალებს ცრემლი არ მიჰკარებოდა და გულის ტეხილს კი შეტად ჩაეწითლებინა ისინი.

იმას თითქოს საკმაოდ არ დაეწასა საერთო გოდება და მწუსარება, რომელიც ამსანაგებთან ყოველთვის მეტის სიმსუბუქით აიტანებს და განგებ გაცალკევებულიყო, რათა მომეტებულად დაჰკვირვებოდა თავის მდგომარეობას და მომეტებულად ეგრძნო თავისი მწუსარება, თავისი უბედურება.

ეს გახლდათ შამილის განთქმული ნაიბის ქალი, ელისო, რომლის მამაც ანზორა ჩერბიყ, ესლა მოსუცებული, მოტეხილი, როდესაც სიგულადის მაგალითი იყო.

ანზორა მოსუცებული, დაკრდომილი, რომელმაც თელი უმაწვილ-კაცობა გაატარა მამულის დასაცველად ბრძოლაში, რომელმაც შესწირა სამი შვილი სამშობლოს თავისუფლებას, აწ თავის მარტო ერთი ქალითდა ესალმებოდა თავის ქვეყანას.

შუბლ-შეკმუსვნილი ანზორა, დაღრეჩილის სახით და მეფეთქვის გულით იდგა თავიანთ ეზოთან და ხანჯალზედ სელ გაკლებული ეურს უგდებდა მკვნესარს სიმღერას.

იმას რამდენჯერმე გადაეარა შუბლზედ ცივმა ოფლმა, რამდენჯერმე გადაიწმინდა ეს ოფლი მთრთოლარე სელით, მაგრამ მჯუნვარება ისინც ვერ მოაშორა თავიდგან და აღძრული მოგონებანი წარსულის ცხოვრებიდგან მწარედ უდაღაძდა გულს.

იმას თვალ-წინ ესატებოდა წარსული უმაწვილ-კაცობა, მკვირცხლად დაცემა აქა-იქ რუსის ჯარზედ, მოაგონდა იმათი ჯოგების გამორეკვა, მოაგონდა დიაც რუსებისგან წამოღებუ-

ლი და ნაწდავლი, ჩეჩნის ქალების გასარეცხ ამ შემთხვევიდ, მოაგონდა ის დღეები, როდესაც ქორწილვით ხან აქ გაჩნდებოდა ხან იქ, როდესაც მთელს ჩეჩნეში ლექს ლექსზედ გამოსთქვამდნენ, ქებას ქებაზედ შეასხამდენ იმას,

ბოლოს წარმოუდგა თვალ-წინ თავისი ტოლი მშვენიერს უმაწვილ-ქალად, რომელიც თვალსა და წარბში შესცქეროდა, რომ იმის სურვილისამებრ მოქცეულიყო; წარმოუდგა თავის შვილები, რომელთაგანაც შენახვას და დამარხვას მოელოდა, შაგრამ, რომელნიც მამულის დაცვის დროს იმის თვალ-წინ იქმნენ განგმირულნი მტრის შეუბრალებელის ხელით და მოხუცმა კიდევ ძალზედ გადაისვა ხელი შუბლზედ და მწარის ამოოხვრით შესძახა:

— ღაი ღაჭა, იდ ალაჭ!..

იმან მიიხედ-მოიხედა, თითქოს მწუხარე თვალები გასართობს, ანუ სანუგეშო საგანს ეძებდნენ და დაუძახა ერთს ბატარა ბიჭს, რომელიც იქვე გარბოდა.

— კორა! ელისო არ გინახავს?

— ჭაი, ჭაი, რომ ვნახე, უპასუხა ბიჭმა — ის აიქ წყარო-თანა ზის, მე იქ კიყავ, ბირი დავიბანე... მარტოკა არის, ისეთი დაღონებულია, ისეთი, რომ... ბიჭმა ალარ გაათავა ლ გაიქცა.

— დაღონებული, დაღონებული! მწუხარებით წარმოსთქვა ჩეჩნელმა—დაღონებული იქნება მა რა...

ამ სიტყვებზედ ის უმეტესად დაეიქრდა, ჩაჭკიდა თავი და ტოტა დუმილის შემდეგ მწარედ წარმოსთქვა:

— იმის უყვარს, უყვარს და მე კი მინდა გადავკიწეო, მე კი მინდა გავაშორო!

ანზორა გაბრუნდა წყაროსაკენ და გასწია წყნარის სიჩუმეთ.

ელისო, რომელიც წუარონსთან იჯდა, ეძლეოდა თავის მწუხარებას, მეთ უფრო მეტს, რომ ის მამულთან ერთად სტოვებდა თავის საყვარელ ვაჟიასაც.

ელისოს გაგიუებით უყვარდა მოხუცე კაჟია, რომელსაც დაუახლოვდა იმის შეცხვარეობის დროს.

ბანთქმული გულადობით ვაჟია, მშვენიერად შეურიული და ვაი შეძლების მქონე, არავისგან დაირიდებოდა საქმროთ, მაგრამ რადგანაც ვაჟია ქრისტიანი იყო და ელისო კი მაჰმადიანი, ჰმისთვის ქალმა კარგად იცოდა, რომ ნათესაობა არ დასთანხმდებოდა იმათს შეუღლებაზედ.

ელისოს არამც თუ ვაჟიაზედ გათხოვების ნებას მისცემდნენ, არამედ ლაპარაკსაც კი ვერავისთან ჰბედავდა ამ საგანზედ. ის ვერავის გაუშლიდა თავის გულს, ვერ ჩაახედებდა იმის მოძრაობაში, რადგანაც დარწმუნებული იყო, რომ თანამგრძნობელს ვერ იპოვიდა თავის მოძმეთ შორის.

უწინდელს დროში რომ მომხდარიყო ამ გვარი შემთხვევა ჯ მაჰმადიანს «მთიელი» ქრისტიანი შეჰყვარებოდა, მაშინდელის იქაურის ჩვეულებით, სარწმუნოება დამაბრკოლებელ მიზეზად ვერ შეიქნებოდა იმათ შაერთებისთვის; მაგრამ ეხლა, როდესაც ქართველები, ე. ი. ქრისტიანები «გიაურებს», ანუ რუსებს წინ მიუძღოდნენ და გზებს უჩვენებდნენ, როდესაც ისინი გიაურებთან ერთად ებრძოდნენ დამოუკერებულს მეზობლებს, ეხლა სულ სხვა იყო. «ქრისტიანების» შემწეობით დაიწერეს «გიაურებმა» იმათი სადგილები, «ქრისტიანების» შემწეობით დაიმორჩილეს «მშიშარა გიაურებმა» ისინი და ამის შემდეგ რაღა ერთობა შეიძლებოდა ამათ შორის?

ასე ჰფიქრობდა, ასე ამბობდა ოთველი ჩეჩნელი ჯ, რასაკვირველია, ამის შემდეგ, იმათ და მეზობელ ქართველებს შორის,

ყოველი კავშირი უნდა მოსპობილიყო და ოდესმე დამეგობრებული ორი ტომი, ერთ მოსისხლე მტრებად უნდა გადაქცეულიყვნენ.

ნაიბ ანზორა ჭკვიანი და მოაზრებული, როგორც მომეტებული წილი მთის სალხი, თუმცა ცოტათი უფრო სხვა რიგად უყურებდა ქართველების და ჩეჩნელთ წინააღმდეგობას და იძახდა: «ჩვენგან დაშორებული ქართველები ვინც არიან, ისინი სტუმუვდებიან სხვა-და-სხვა დაპირებით, მთის ქართველები კი ძალად გამოჭყავთ ჩვენზედ», მაგრამ ასე იყო თუ ისე «გიაურების» გამარჯვებას მაინც ქართველებს მიაწერდა და ნება-უნებლიე გულით უნდოდა დაშორებოდა იმათ.

მაგრამ, დახე იღბალს!... თითქოს განგებ, მეტს სატანჯავად, იმის მარტო ერთს ქალს მოსვლა ვაყია შეჭყვარებოდა!

იმან მართალია ზედ-მიწევნით არ იცოდა ეს, მაგრამ ეჭვი კი დიდი ჭქონდა.

მერე რა დროს, მოხდა ეს საქმე? როდესაც ის შორდებოდა თავის მამულს, როდესაც უკანასკნელი მშვიდობა უთხრა თავის სახლს ჯ მთრთოლარე სულით, ფერ-მიხდილმა ჯ გულდაწყვეტილმა ცეცხლი წაუკიდა! ამ დროს, ამ მწუხარებისა და ტანჯვის დროს იმის ქალის, მარტო ერთი ნუგეშის, გული დაეასაკუთრა ქართველს, რომელსაც ნება-უნებლიე უნდა დაეშორებინა მშობლისთვის!...

იმან იცოდა, რომ ელისო, როგორც ჩეჩნის ქალი, შალე არ დამშვიდდებოდა, შალე გერ დაიმორჩილებდა თავის გულს, რადგანაც ჩეჩნელი ძნელად შეიყვარებს, მაგრამ თუ ერთხელ შეიყვარა, იმან არ იცის ნახევრად სიყვარული—ის ამ გრძნობას ეძლევა სულით და გულით.

ის თუმცა ასე ჭეიქრობდა, დარწმუნებული იყო თავის

გარდაწყვეტილებაზე, მაგრამ მაინც დრო ელოდა, რომ ექნება ჭლეარული გრძნობა, როგორმე გულიდგან გადავარდნოდა იმის ქალს, მაგრამ დაღვრემილის სასით უყურებდა ელისოს დღითი-დღე ჩამოდნობას, დღითი-დღე მეტად დაღონებას, და თუმცა ეს ყველა უსიტყვოთ და უჩიოლელად ხდებოდა, მაგრამ მით უფრო მეტის ძალით და მეტის სიჩქარით უმოკლებდა მას დღეს.

ანზორა დღემდის მაგრობდა და არც ერთხელ არ გაუგებინებია თავის ქალისათვის, რომ ის ამჩნევს ამ მწუხარებას, მაგრამ დღეს, როდესაც უკანასკნელად ხედავდა თავის საამშობლოს მთის წვერებს, როდესაც, როგორც აკაზაკები, ტყვეები ჩაბარეს უგულოს და გაუთლელს სალდათებს, გულმა მოითხოვა თანამგრძნობელი, მარტობას კედარ გაუძლო და სწორედ ამ მიზეზით გასწია თავის ქალისკენ.

ელისო ისე გართული იყო „გულის საყვარელზედ“ ფიქრით, რომ ამის მისვლაც კი ვერ შეამჩნია.

— ელისო! მისვლის უმალ, მსარზედ ხელის დადებით უთხრა მამამ.

ქალი შეკრთა და წამოსადგომად წამოიწია

— იჯექ, იჯექ! არ აუშვა ანაზორამ და თითონაც გვერდთ მოუჯდა.

ისინი კარგა ხანს გაჩუმებულნი იყვნენ; ელისო დაღონებულის თვალით გასცქეროდა ტრიალს მინდორს, რომლის იქიდგანაც სიერცეში იკარგებოდა ტყიანი მთის წვერები, მამა კი იმას დაჭვირვებოდა თითქოს უნდოდა იმის გულიდგან ამოეკითხა ყოველი იმის სულის მოძრაობა.

ბოლოს ამოიღო ნაკუწების ქისა, გაუშვნიტა თამბაქო ხელის გულზედ, გააკეთა ყალიონი და დაუწყო კვესება; ბედი

დანოტიგებულიყო, თუ ტუდათ იდო ტალზედ, არ ეკიდებოდა და ამისთვის ანზორამ რამდენჯერმე გადმოიღო, გაუძენძა ნაპირები და ისევ ხელახლად შეუდგა ეკესებას. ბოლოს, როცა იყო გაედო აბედს ეკესისგან გადმოტვიენული ნაპერწკლები და ანზორამ მოუკიდა ულიონს. ის სწევდა კარგა ხანს, შეუწყვეტლივ და ძალზედ, თითქოს ბოლით უნდოდა გაებრუებინა გულის მოძრაობა, მოეკლა იმისი გრძნობა და გაექარვებინა მწარე ნაღვლი, რომელიც გარს შემოხვეოდა.

კარგა სიჩუმის შემდეგ, იმან დაღონებით წამოიძახა:

— მოგიკვდა მამა! რად ნაღვლობ აგრე?

— მე არა ვნაღვლობ. უპასუხა ქალმა და მიაპყრა სევდიანი თვალები.

— ვხედავ, ვხედავ! თავის ქნევით და წარმოუთქმელის მწუხარებით უპასუხა მამამ და მერე დაუმატა:—სწუხარ, იტანჯები და მე ბედ-შავს კი ვეღარ მიშველიან!

— ჩემთვის ნუ სწუხარ, მამაისი! უპასუხა ქალმა და დაუწყო ნაზად ალერსი.

— ხომ სწუხარ, ხომ იტანჯები?

— რად მოგატყუო, მართალი ხარ.

— მაშ, რატომ არ მეუბნები, რად მიმალავ?

— შენ კი ტოტასა სწუხარ?... ნეტავი შემეძლოს შენი მწუხარებაც მე მომეხვია თავზედ. უთხრა ელისომ და მოეხვია ანზორას.

— მე! მწარის ჩაცინებით წამოიძახა ანზორამ.—მე... მე ჩემი დღენი განვლე, სამარეში ფეხი ჩავდგი, ბევრი გადამხედია თავზედ, მაგრამ შენ კი ესლა შედიხარ ცხოვრებაში... ვინ იცის რა იღბალი მოგელის... ე, ჰე, ჰე!.. ღმერთი დიდია! გაათავა ოხვრით მოხუცმა.

— შენ იყავ მშვიდობით, მოსვენებით და მე სხვა არა მინდა-რა.

მოხუცმა შეხედა თვალებში, მაგრამ არ უპასუხა და ცოტა სიჩუმის შემდეგ დაიწყო:

— რატომ არ მიხვალ შენ ტოლ-სწორებთან, რადან მარტოდები?

— რა მინდა, რა გავაკეთო?

— რა გააკეთო!... განა ისინი კი არ იტანჯებიან?.. განა იმათ გულში კი არა ბრუნავს ჯოჯოხეთის ცეცხლი?... ბრუნავს, მაგრამ მეზობლებთან ჭირიც ლხინია!... აგერ ისინი ჭიანურს უკვრენ, ლხინობენ... ხანდისხან ტირიან კიდეც—შენც იტირე, ტირილი გულს გიშოვის.

— ბედნიერები! იმათ ტირილი მაინც შეუძლიანთ! დაღონებით წამოიძახა ელისომ.

ანზორამ თანაგრძნობით შეხედა ქალს და წარბებ-შეჭმუხვნით წამოიძახა:

— დაცთა, უნდა იტირონ—მამცთა შური იძიონ! და ამ სიტყვებთან გაიცლო ხანჯალს სელი.

ანზორას ჩაცვივნული, სიცოცხლე გაძერალი თვალები, თითოეულს ერთბაშად აენთნენ ლ რაოდენიმე ხანს ისე ელვარებდნენ, რომ კაცს უნებურად თავს მოაბრეკინებდნენ. ბოლოს თან-დათან დამშვიდდა, შეხედა თავის ქალს და ტუჩები აუთრთოლდა.

— ელისო! წარმოსთქვა იმან ბოლოს და ხმაში კანკალი დაეტყო.—რა გაწუხებს აგრე, რა გლევს?

— არ ვიცი.

— შენ კიდეე სხვა ნაღველი გაქვს და მიმალავ.

— მე არაფერს გიმალავ.

— შენი აგრე ეოიენა გულს მიწამლავს, უდროოთ სიცოცხლეს მართმევს.

— მე ხომ არა ვჩივი, სხვა რადა გინდა?

— ღმერთო! წამოიძახა მოხუცმა.—შენი მოსვენება!

— მე მოსვენებული ვარ.

— არა ხარ, არა! და ეგ არის ჩემი უბედურება!

— მაშ როგორ მოვიქცე, რა ვქნა?

— მითხარ ეოველისფერი, გაუშალე შენს მშობელს შენი გული, ხომ იცი, რომ იმას მზე და მთვარე შენზედ ამოსდის.. ჩემი გული უდროოთ დადნა, დაიწვა... თუ შენც ადარ გებრალები?!

— მამავ, მამავ!... რას მეუბნები?... მითხარ, რითი დაგიმტკიცო სიყვარული, მითხარ თუ ჩემი სიცოცხლე გამოგადგება რადმე ან სახამ, რაოდენად უყვარხარ შენს ქალს... ოღონდ კი მითხარი და...

ამ სიტყვებით ის მოეხვია მოხუცს და დაუწყო ლოშნა.

დიდის ხნის შეგუებებულს ცრემლებს ანზორას სიტყვებიდა აკლდა, რომ გზა მისცემოდა და ელისოს თვალებს გადმოსდენოდა მდუღარე ნაკადული.

— ვიცი, ვიცი, რომ გიყვარს და ეგა მკლავს უმეტესად! გიყვარვარ და არ მეუბნები რა გტანჯავს, გიყვარვარ და ვერა თქვით მიშველია შენთვის!... იქნება ჩემის მიზეზით ეძლოდა მაგ სატანჯველს?

— შენთვის ტანჯვაც სიხარულია!

— მაშ რაზედ-და ჰკვდები, რაზედ-და სდნები!

— არ ვიცი, არა. და უფრო მეტად მოეხვია ქალი.

— იქნება გიყვარს ვინმე? სიფთხილით გაუტარა სიტყვა, ტოტა სიჩუმის შემდეგ.

— მე ეგ არ მითქვამს! უპასუხა ქალმა.

მაგრამ ამ სიტყვებზედ ელისოს მთრთოლარე ხელები უფრო ათრთოლდნენ და გულმა ისე ძალზედ ცემა დაუწყო, რომ ანზორას აშკარად ესმოდა იმისი მოძრაობა. ის მიეკრა მამას, რომელიც თითქოს სათვრად ამოეფრიალა და, თუმცა თავის გრძნობის გამოთქმა ვერ გაებედნა, მაგრამ უნდოდა კი, რომ ანზორა თითონ მიმხვდარიყო.

— შენ ეგ არ გითქვამს, მაგრამ ეგ აგრეა! თავის ქნევით წარმოსთქვა ანზორამ.—რა ვუყოთ!... ეგ არის წესი... დრომ დაჭკრა, ბარტყი უნდა გავაფრინო!... გაუხსენ შენი გული შენს მამას, შეატყობინე იმას, ვინ ართმევს შენს თავს და ბეფიცები ჩემს წინაშეართ სამუდამოდ, ჩემი გული წიან ალარ, გადაეღობება შენს სურვილს... ვინ არის, ვინ გიყვარს?

ამ სიტყვებზედ მამა ძალად სმენათ გადაქცა და გულის ძგერით სატრულობდა, მოხუცის სახელი არ გაეგონა.

— მამავ, მამავ!... რად გინდა ყველაფერი მითქმევინო? რად გინდა, ჩაალწიო ჩემის გულის საძირკვლამდის? ბეფიცები, რომ, ვინც უნდა მიყვარდეს, როგორც უნდა მიყვარდეს, ჩემს გრძნობას გულში მოვიკლავ, გულში დავიმარხავ და შენ კი თავს ალარ დაგანებებ!

გაბარებული მამა მოესაია თავის ქალს, იგრძნო რომ თავის ნაშობს უყვარდა, სიკვდილის ყამს თვალებს დაუხუჭამდა, სხვა რაღა უნდოდა? მაგრამ პირველის სიამოვნების შემდეგ იმან მოიშორა ქალი და უთხრა:

— დაიცა, ნუ ჩქარობ! უბრალოდ ნუ ფიცულობ!... როგორც ბალახს უნდა დილის ნამი, ისე ქალს გათხოვება... ყველას თავისი დრო აქვს... მითხარ ვინ გიყვარს?

— რად გინდა, ვინც უნდა იყოს!

— ვაჟია? გულის კანკალით მოელოდა პასუხს მამა, რომელსაც კიდევ რაღაც იმედი ჰქონდა, რომ ელისო, რომელსაც ჩეჩენს დაასახელებდა.

ქალი პასუხის მაგივრად გადაუხვია თავის მშობელს, რომელსაც სიტყვა გააწყვეტინა პირში ამ შემთხვევამ.

— კიდევ მაგისთვის არ მეუბნებოდი. ძალიან წარმოსთქვა იმან.

— რა გინდა მამაგ? რას დასდევ, გინც უნდა იყოს?... მე შემოგეიცე და არ მოგშორდები.

— ყოველი დღე კი ოხვრით და მწუხარებით გაატარო?

— გეცდები დავივიწყო...

— ვერ დაივიწყებ, ვერა! პირზედ სელების დათვარებით უთხრა მამამ.

— ვაჟია ქრისტიანია და მე ჩეჩნელი—უნდა დავივიწყო.

— უნდა,—თუ კი შესძლებ.

— გითხარ, რომ შეეძლებ მეთქი.

— ელისო! ეურო დამიგდე... მე მეკანდა ჩემი კოგი და მთელს ,ჩეჩნის მინდორზედ დამიდიოდა უშიშრად,—მოვიდნენ გიაურები და წამართვეს... მე მეკანდა ჩემი «ცხორი» და ჩემს სახლს წინ სტუმარს არ გაუკლია, რომ არ მომეპატიჟა, საკლავი არ დამეკლა,—გიაურები დამეცნენ და წამართვეს... მე მქონდა სახლი და ის თავ-შესათვარი იყო უველა შეწუხებულისა, უველა გაჭირვებულისა,—მოვიდნენ გიაურები და დამიწვეს... უველა ეს ქართველებისაგან მოხდა, ისინი მოუძღვებოდნენ ბელადათ «გიაურებსა», ისინი უჩვენებდნენ გზას, ისინი გვეომებოდნენ!... შემრჩა სამი ვაჟი, შენ და ჩემი ია რაღი. მე გავიქეცი მთებში, იქიდგან მინდოდა გადამეხადა ამ უსამართლობისთვის, მაგრამ, რა ღმერთი კაცზედ ერთხელ ხელსაი-

ღებს, ტუუილიღლა იმისი ცდა!... აქაც „გიაურები“ ქრისტიანების, შემწეობით მოვიდნენ და სამივე შვილი რიგ-რიგად თავლ-წინ დამიხოცეს... მაღალო ღმერთო! რა დღე იყო ის დღე!... მე როგორ-ღა გადავრჩი ამის მნახველი!... ერთი ესღა მქონდა სანუგეშო, რომ ვაუ-კაცნი ვაუ-კაცათ დაიხოცნენ; სამთავე მკერდი ჭრონდათ გასკრეტილი, ჩემს შვილებს ზურგი არ ეჩვენებინათ მტრისთვის...

აქ მოხუცს შეჩერება დასჭირდა. ძალზედ ამოიხვნეშა ანზორამ, გადისკა შუბლზედ ხელი და კარგა ხანი მოუნდა, სანამ ლაპარაკის გაგრძელებას მოასერხებდა.

— შვიდჯერ იერიშით მოსულნი გიაურებიც შვიდჯერვე გავაბრუნეთ უკან და აქაც თუ ქრისტიანები (ქართველები) არ ეოფილიყვნენ, გიაურები ვერ აიღებდნენ ჩვენს სოფელს!... ერთი მე, მე-ღა გადავრჩი ჩვენის სახლიდგან და ისიც იმისთვის, რომ ოოველი გვარი ჯოჯ ეთის ტეტხლი დაბრუნებულიეო ჩემს გულში!.. დავბერდი, მოვუძღურდი და როდესაც მოსვენება მეგონრვება, მომვლელს ვეღარ ვპოულობ, კშორდები ჩემის მამა-პაპის საფლავს, კშორდები ჩემის შვილების ძვლებს, რომელთაც ჩემი ძვლები ვეღარ შეეხება!... ძნელია, ძნელი ჩემი ცხოვრება! მოძმეთ ტრემლიც კი აღარ ეღირსება უპატრონო ცხედარს... ესღა მარტო შენ-ღა უნდა იყო ჩემს ნუგეშად, მარტო შენგან-ღა მოველი თვალების დახუჭვას, მაგრამ... თუ ვაყია მართალის გულით გიყვარს, თუ ვერ დასთმობ იმას, მითხარ და... მაგ უკანასკნელს ნუგეშსაც... დაკოლობ...

— არა მამა, მე არ მოგშორდები, ასჯერ მომეტებულათაც რომ მიყვარდეს, მე არ მოგშორდები!... დრო გაივლის... დამვიწყდება... განა დამვიწყდება, მამავ?..

მამამ მიიკრა გულში ქალი და მთრთოლარეს ტუჩებით

დაუწყო ლაშნა. მერე მიაჯეარო ზეცას თვალები, დაწუნარდა, მაგრამ გულ-მსურვალედ წარმოსთქვა:

— გმადლობ შენ ღმერთო, რომ ამ უკანასკნელს ნუგეშს მაინც არ მარბიეკ!

ანზორამ ვერ მოასწრო ამ სიტყვების გათავება, როდესაც ერთი მოწითული ბიჭია, ალისტად თოფ-გადაკიდებული მხარზედ და გვერდზედ თუშურ ქუდ-მოგდებული, — თავს წამოაყენა.

— მარშიოღულ! *) შეეკითხა იმან მოსვლის უმალ.

ელისო თვალზედ წამოვარდა ამ ხმაზედ, მთლად გაწითლდა და თავ-დახრილს ხმა ვეღარ ამოელო.

— გაგიმარჯვოს, უპასუხა ანზორამ თვალზედ წამოდგომით. სტუმარი ღვთისაა, წავიდეთ ბანაზე, რაც ღმერთმა მოგვცა, იმით ვახსენოთ იმის სახელი.

— ჩვენნი პურადნი არიან, იმათი გულ-უსვობა შორს არის განთქმული, მაგრამ პური არ მშიან...

— მგზავრი ოთველთვის მზად უნდა იყოს პურის საჭმელად, ვინ იცის მეორე წუთს ექმნება-ღა პურის საჭმელი დრო?

— ჭაი, ჭაი, რომ აგრეა, მაგრამ გზას მიეეშურები... აქ იმად მოვბრუნდი განთქმული ანზორა ჩერბიეის სოფელები თუ იქნებოდნენ, იმის ამბავს ვკითხამდი.

— ანზორა ჩერბიე?.. ანზორა ჩერბიე მე ვარ. მაგრამ შენ ვინა ხარ, ვერა გცნობ? ბნელა.

— ანზორ! დაიძახა უცნობმა და წინ მოიწია.

— ვაეა! წამოიძახა გაკვირვებულმა მოხუცმა.

— ღმერთო! ელისოც აქ არის! ცოტა სიჩუმის შემდეგ წარ-

---

*) ჩეჩნურად «გამარჯვება.»

მოსთქვა ვაჟიამ.—რა ამბავია? სიით გამგზავრებულხართ? ხატობას თუ მიხვალთ? დაატყრდა ელისოს.

რადგანაც შესუხს არავინ აძლევდა, ისევ ვაჟიას მოუნდა ლაპარაკი.

— ქალაუ! ჩემი მხრის ქალები ხატში ლხინით და თამაშით მიდიან. შენ რაისთვის-და მოგიწყენია?

— ჩემის მხრის ქალებმაც ლხინის დროს ლხინი ვიცით და გლოვის დროს—გლოვა. უპასუხა გულ-ჩათუთქულმა ელისომ.

ამ სიტყვებზედ შეკრთა ვაჟია, რომელიც საზამთროდ ბინის დასაწერად მიდიოდა ანზორას სოფელში და რომელმაც ამითი გადასახლების ამბავი არ იცოდა; ის ემზადებოდა ამავე ზამთარს ელისო ეთხოვა. ვაჟიამ წუნარად მოაკლო თავი იქაურობას და გადასწყვიტა, რომ იმითი საზამდისი ხატობაში წასვლას არ მიემგზავსებოდა.

— ანზორ, რა ამბავია? იკითხა იმან შეშინებულის ხმით.

— სტამბოლს მივდივართ, ურუდ, მაგრამ გარკვევით წარმოსთქვა იმან.

ეს სიტყვები ისე მოულოდნელი და წარმოუდგენელი იყო ვაჟიასთვის, რომ სიტყვა გამშრალს კარგა ხანი მოუნდა, სანამ ხმის ამოღებას მოასერხებდა.

— სად მიხვალთ? როგორ სთქვი? ბოლოს წაილუღლუღა იმან.

— სტამბოლს. მოკლეთ მოუჭრა მოსუცმა.

— სტამბოლს? გაიმეორა ვაჟიამ დათვსტვით და ვერ კიდევ აზრები ვერ მოეკრიბა.—სტამბოლს?.. ეგ სიით იქნების? მესუმრები ანზორ განა?... ო, ელისო! შენ მაინც მითხარ მართალი.

— ანზორ მართალს ამბობს, სტამბოლს მივდივართ.

— ელისო, რას ამბობ?... ითვიქრე კარგად... მერე მე რაღა პასუხს მაძლევთ?

— შენ?... ჰკითხა მოხუცმა და სიტყვა ვერ გაათავა.

— ჰო, მე, მე!... მაგრამ რაიდა დამაღვიესა!.. ელისო მიუკარს, ელისოსთვის დნების კაკუნს გული! შენ კი ამბობ სტამბოლს მივდიკართო!

— ჩუმი ქალი გიყვარს, მაგრამ...

— მიყვარს ღთის მადლმა და ისე მიყვარს, როგორც თვეზს წყალი, როგორც თრინველს ჰაერი!... ოო! ანზორ! მე უმაგისოდ ვერ გავძლებ... რაისთვის მირღვევ ბედნიერებას, რად მართმევ სიცოცხლეს?!

მოხუცი მთლად კანკალებდა და პასუხი ვერ მიეცა.

იმას თვალ-წინ ედგა ოცი წლის უმაწვილი კაცი და თექვსმეტის წლის ელისო, ისინი ითხოვდნენ ბედნიერებას, იმათ უფლება ჰქონდათ ამ ბედნიერებაზედ. რა საბუთი, რა ეფლება ჰქონდა მოხუცს იმათ საწინააღმდეგოდ?...

— ელისო, გესმის? უპასუხე, შენ თავად უპასუხე.

— ელისო! მითხარ, მითხარ, თორემ ნაღვეული მისივდების, გული მელევის!..

თუმცა მამაც ღ ვაჟიაც ორნივ იწვევდნენ ელისოს სალაპარაკოდ, მაგრამ ის ისე გაქვავებულს სურათსავით იდგა, თითქოს მოლაპარაკეთ სიტყვები იმას არ შაესებოდა.

ორნი მკითხველნი გულის ძგერით მოელოდნენ ელისოს პასუხს, თუმცა ორთავეს სრულებით სხვა-და-სხვა პასუხის გაგონება უნდოდათ.

ელისო ჩუმად იდგა და ხმა-ამოუღებელს ეტყობოდა, რომ გულში ორს მოპირდაპირე გრძნობას წარმოუთქმელი ბრძოლა ჰქონდა. ერთკენ იდგა მამა და შვილის მოგალობა

ბმის წინაშე, მეორედ კვლ—სატრფო და იმისი დათმობა. ამ ერთის წუთის წინ ელისოსთვის გადაწყვეტილი იყო, რომ გრძნობაზედ მოკვლეობას უნდა გაემარჯვა, მაგრამ, რა თვალი შეჰკრა ვაჟისა, რა უსიტყვამ ძალამ გაირბინა იმის სხეულში, რა ვაჟისა სმა გაიგონა, ის მაშინვე გადაიქცა იმად, რადაც უნდა ეოფილიყო—დედაკაცად. ჯ თუ ჯერ სიყვარულის გრძნობას სრულიად არ დაემორჩილა იმისი გული, გამარჯვება მოკვლეობისათვისაც არ დაეთმო მას.

— ელისო! გიმეორე ისა, რასაც წელან მეუბნებოდი... თუ ვედარ გაგიბედნია, რა ეს კაცი დაინასე?

— მამავ! ძლივს გამოსთქვა ელისომ და გაჩუმდა ისევ...

— რალასა გკითხამ! გულ-დაწყვეტით წამოიძახა მოსუცმა. დღე სიით დაიმალება!? მომატყუე განა? წუენით დაუმატა ანზორამ და მუხლები ჩაეკეცა. ისე დარჩა რაოდენიმე ხანი და სხვებიც გაჩუმებულნი იდგნენ. მშობლის უბედურებას დაემონებინა, თავი მოეხრეკინა უმაწვილურის გატაცებისათვის.

მოსუცის გული იღეოდა, იღეოდა ვაჟისა და ელისოს გულიც იმისი ცქერით. ბოლოს მოხუცმა აიღო თავი და უნუგეშოდ მოათვალიერა იქ მყოფნი; მთრთოლვარე თითები ცითქოს ხელ-მოსაკიდს საშველს საგანს ეძებდნენ. ბოლოს დაიფარა თვალებზედ ხელი და წარმოუთქმელის მწუხარებით სთქვა:

— მაშ უველაფერი გათავდა ჩემთვის, უველაფერი... სრულიად მარტოდ, მარტოდ უნდა ვიარო?... არც შემბრალებელი, არც დამტირებელი? არც სამშობლოს მიწა-წყალი?... უველაფერი წამართვეს, უველაფერი...

— შენ, შენ ვაჟიაო, გეხვეწები! შენა გთხოვ, ბა[illegible] გესმის, ანზორა ჩერბიყი გეხვეწება. ანზორა ჩერბიყი, რომე-

ლიც თავის დღეში კაცს არ შეხვეწნია... შენ ვაჟ-კაცი ხარ, გაიგებ ჩემი ხვეწნის ძალას... გაიგებ მოხუცის გულს... ნუ წამართმევ ამ სიბერის დროს მაგ მარტოდ ერთს ნუგეშს!.. შენ რა გიჭირს, ბედნიერო! შენ სახლი გაქვს, კარი, მამული, შენი მიწა-წყალი!... შენ ძმები გყავს, ნათესაობა, შენ უმაწვილი ხარ და კიდეკ ბევრი ბედნიერება მოგელის—კიდეკ ბევრს იშოვი თვალ-ყუყუნა ქალებს, რომელნიც შენ გაგახარებენ ჯ მე?.. ამა შემომხედე... მე მოვხუცდი, ცალი თვალი სამარემდის მიმიღწევია, უველაფერით ცარიელი დავრჩენილვარ და ეს ქალიც რომ წამართო, რაღა მრჩება?...

ამ სიტყვებზედ მოხუცს სული შესტანა მღელვარებამ, იმან დაიწყო ნაწყვეტ-ნაწყვეტად ქშენა, რადგანაც სული ველარ ამოექცია და უსიტყვოდ, ხელების მოძრაობით-ღა ანიშნებდა თავის სატანჯველს. აშკარად გამოხატოდა პირის-სახეზედ იმ აღგზნებულის საკირის ძალა, რომელიც ანზორას გულში ინთებოდა.

ვაჟია გულ-კეთილი იყო და ამის მაგალითი არა ერთხელ ენახათ, მაგრამ ელისოს დათმობა იმისთვის შეუძლებელი იყო, რადგანაც თავისი არსებობაც ვერ წარმოედგინა უიმ ქალოთ.

ელისოს შეენანა თავისი ძმა, ამ სურათმა მეტად მოულბო გული, ვაჟიას აღარ დაუცალა პასუხი და აშკარა მღელვარებით და ხმის კანკალით, რომელიც წამ-და-უწუმ უწედებოდა, წარმოსთქვა:

— ვაჟიაუ! იყოს თავდები ზეკვით ღმერთი და ქვეშ დედამიწა, რომ ელისოს შენს გარეგ არავინ ჭეკარებია, არ უყვარს და არ ეყვარება!... თავის დღეში შენს გარეთ სხვა კაცს იმის ქმრის სახელი არ ერქმევა...

ამ სიტყვებზედ მამამ მწარედ დაიგვნესა, ვაჟიამ ხმხარულით წინ წამოიწია.

— მაგრამ... მაგრამ ელისო თავის მამას თავს არ დაანებებს!

ამ სიტყვების შემდეგ მოძრაობა შეიცვალა,—მოხუცი მთრთოლვარე ხელებით ეპოტინებოდა ქალს, რომ იმისი სახე მიეზიდა თავის გახურებულს და გამშრალს ტუჩებთან,—მაშინ, როდესაც ვაჟია ზარ-დაცემულსავით იდგა და გაბრუებულს არ ესმოდა, რა ხდებოდა იმის ირგვლივ.

იმას თვალები თითქოს ენთებოდა და ზედ წითელი რაღაც გადაბლანდოდა, რომელიც წამ და-უწუმ გაწითლებულს ტაცხლსავით ფეთქვდა; თავზედ თითქოს რკინის თალები შემოეკრათ და მით სისხლის და აზრის მოძრაობა შეეფერებინათ.

მე ასე მგონია, რომ ვაჟია სწორედ იმ მდგომარეობაში იყო, რომელიც სიგიჟის წინა წუთებს მოასწავებს.

ბოლოს იმან ძალზედ ამოიქშინა, თითქოს ამითი უნდოდა განთავისუფლებულიყო მძიმე ტვირთისაგან; გაიქნია რამდენჯერმე თავი, მოიკრა გულზედ ხელი და «ოხ მე»-ს წამოძახებით საკინძე წელამდის ჩაიტანა.

ანზორა წამოდგა და ქალზედ დაყრდობილი ცახცახით გაბრუნდა. მერე შედგა, მოუბრუნდა ვაჟიას და უთხრა:

— მშვიდობით ვაჟიაჟ!... ღმერთმა ყეთილი მოგტეს, იღბალს შეგახვედროს და ამ სიტყვებით გაბრუნდა, რადგანაც მეტი ვეღარა მოახერხა-რა.

— მოიცა ანზორ! წამოიძახა მოხე

— შენ ამბობ, რომ ელისო გიყვარს, მაგისთვის კეთილი გინდა... მერე მე კი არ მიყვარს, მე კი არ მინდა კეთილი?... ღმერთის მადლმა, მე შენზედ მეტად მიყვარს! მე შენზედ მეტად გავიტანჯები უმაგისოთ!... თუ ეგ არ მეყოლების, რა-ღამ უნდა მაცოცხლოს?

— ელისო! წაჰყევ, თუ გინდა? უთხრა მამამ.

— მამავ! მე გითხარ თავს არ დაგანებებ მეთქი, რაღად მა-წვალებ?!

— ვაყიავ! ხომ გაიგონე, რომ ჩემი ქალი ჩემთან რჩება?

— და ის კი ვერარ გაიგონე, რომ მე გუყვარვარ? მიატა-ნა ვაყიამ.—მე ვუყვარვარ და შენთან ყი რჩება! ვერ გაიგონე, რომ ჩემის მეტი ქმარი არ უნდა?... რაისთვის უმწარებ სი-ცოცხლეს?... იმად რომ მარტო შენ ისიამოვნო?... აჰ!.. შენ ჩემზედ ცოტად გყვარებია!

— მე ჩემის სიხარულისთვის მაგას ვერ გავტანჯავდი, ვე-რა, ღმერთის მადლმა!

— ო-ო, წეეულო, წეეულო! ბილების ღრჭიალით წარმო-სთქვა მოხუცმა.—ბეელი გარედგან არის ბრელი და ადამიანი შიგნიდგან!... შენ გინდა მაგ სიტყვებით დამათმობინო ქა-ლი?... ო-ო, წეეულიმც...

— მამავ! გაანწყვეტინა ელისომ.—ნუ სწყეველი, მე გითხარ, თავს არ დაგანებებ მეთქი და...

— მაშ არ გიყვარვარ? შესძახა ვაყიამ ძ მთლად გაეცითრდა.

— მიყვარხარ, ღმერთია მოწმე, მაგრამ მამას თავს არ და-ვანებებ.

— მაშ უშენოდ თავი რაღად მინდა! წამოიძახა ერთბაშად მოხუცმ.

ამ სიტყვებთან ერთად იმან მარდათ წამოიტრიალა თო-

თი, წამოაყენა ჩასმასი და წვერი მიიბჯინა გულზედ, ისე, რომ სასსლეტს თეთრით მისწდომიოდა.

ელისომ დაიწივლა და გულ-შემოყრილი დაეცა, ანზორს მივარდა და თოთეს სელი აუკრა სწორედ იმ დროს, როდესაც მოსეკვ თეხიოთ დაცემინებას უშირებდა ჩასმასს. თოთი გავარდა, მაგრამ ანზორას წყალობით ტეკვიამ ჭაერში გაიტანა გრიალი.

— რას სჩადი, შე ცოდვით სავსევ! შესძახა ანზორამ.

— რად მიჭერ, თავი მოვიკლა... უმაგისოდ ჩემი სიცოცხლე მაინც არ იქნების.

— ნუ გამრევ შენს ცოდოში, შენ შენი ღმერთი, დადექ...

ამ დროს დაინახეს გულ-შემოყრილი ქალი და ორნივ იმისკენ გაქანდნენ, ორთავ თავიანთი თავი გადაავიწყდათ და ცდილობდენ ელისოს მობრუნებას; ბოლოს როდესაც კარგა ხანმა გაიარა, ქალმა ამოიქშინა და იმის ამოქშენასთან მამამაც და კაციამაც ძლივს თავისუფლად ამოისუნთქეს.

— გადარჩა! წარმოსთქვა მოხუცმა.

— მადლი უფალს! დაუმატა კაციამ.

იმათ ორთავეს გადავიწყებოდათ თავიანთი წინააღმდეგობა, თავიანთი განსაცდელი, თავიანთი თავი და საზრუნველად მარტო ელისო-ღა გასდომოდათ—იმის მეტი აღარა ახსოვდათ-რა.

ელისომ წყნარად გადაისვა შუბლზედ სელი, კიდეკ ამოისუნთქა და წყნარად წარმოსთქვა:

— სადა ვარ?... რა მოხდის?

— ნუ გეშინიან, ნუ, ელისო... აქა ხარ, ჩემთან, უშასუხა ანზორამ.

— მამავ!... რა ამბავი იყო?... რადაც მოსდა, მაგრამ არ მახსოვს?!

— არაფერია, თოფი გავარდა და შენ შეგეშინდა...

— ჭო, თოფი!?.. წარმოსთქვა იმან და წამოიწია, მერე ერთბაშად მოაგონდა უოველის ფერი და საშინელის წივილით წამოვარდა:—რა იქნა, რა?... შენ მოჭკალ! მამავ! შენ... ვაიმე დაღუპულმა!

ამ სიტყვებით იმან გაიკრა თმებს ხელი, მაგრამ ვაყიას გაშლილი მკლავები ჩქარა მოეხვია იმას და მიიკრა გულთან.

— ნუ გეშინიან, აქა ვარ შენთან, ტოტსალი, კარგა მყოფი.

— ღმერთო ჩემო!... მითხარ, ხომ არა იტკინე-რა, ხომ არ დაიჭერ... მართლა, ტოტსალი ხარ, მართლა?... ო-ო, შე უღმერთო, თავი რომ მოგეკლა, მე რაღას მეუბნებოდი?.. აღარ გებრალებოდი მაინც?!. ხვევნითა ლ კოცნით ეუბნებოდა ელისო!

— ჩემო უველავ! იყო ვაყიას ბასუხი, რომელსაც სხვა სიტყვა ვეღარ მოესერხებინა.

იმათ უოველისფერი გადაავიწყდათ, რადგანაც მარტო სიყვარულის გრძნობამ-ღა შეიბყრა.

სატოდავი მამა, რომელიც სიყვარულს გადაეგიწყებინა იმის შვილებისთვის, იქვე იდგა და ხმის ამოღებას ვეღარ ბედავდა. დარწმუნდა, რომ იმის შვილებისთვის შაერთების მეტი გზა აღარ იყო და ამისმა წინააღმდეგობამ კინაღამ ორივე ხელიდგან გამოაცალა,—ახლა ვეღარ ბედამდა იმათ ბედნიერების შეხებას...

რაოდენიმე ხნის შემდეგ, მამა ლოცამდა იმათ და მას უკან პირობასა სდებდნენ, რომ ხვალ «ძაუგში» (ვლადიკავკაზში) გამოეცხადებინათ, რომ ანზორა თავის ქალით აღარ მიდის «სტამბოლს.» ამის მაგივრად ისინი წავიდოდნენ ვაყიას სახლში, სადაც მოხუცე იქორწინებდა ელისოსთან და მოხუცი მამა იქ გაატარებდა დანარჩენს სიცოცხლეს.

ამის შემდეგ ისინი გაბრუნდნენ ბინაზედ, სადგანაც ისევ ის გულ-საკლავი ჭიანურის ხმა მოისმოდა, რომელსაც აოლებდნენ იმავე შესაზარს გმინვას, ზუზუნს და გოდებას.

— წელან კიდევ მზისგან გახურებულ მიწას სითბო მისდევდა, მაგრამ ესლა ღამეს აეშვა თავისი სიო და ასობით ავადმყოფები, დაურიელნი მინდორზედ, უჩარდახოდ, უექიმოდ, მწარე სურათს წარმოადგენდნენ. ერთს ალაგს ხედამდით გაქვავებულს მშობელს, რომელსაც შვილი ხელიდამ ეცლებოდა და საბრალო დედა მწუხარე თვალებს აბრუნებდა აქეთ-იქით, თითქოს უსიტყვოდ ესვეწებოდა, რომ ეშველათ რამე იმის ნაშობისთვის, რომელიც ისე უპატრონოდ, უნუგეშოდ სულსა ღევდა მშობლის ხელში.

მეორე მხარეს კიდევ მშობიარე იკლაკნებოდა წარმოუთქმელის ტკივილებისგან, კბილების ღრჭიალით იწვევდა ღმერთს ამ უსამართლობის მოწმად; მესამე ადგილას მამა მიხრწნილის ხმით ესალმებოდა თავის შვილებს და გულის ხეთქით ჭეიქრობდა, რომ სრულიად და სამუდამოდ შორდებოდა იმათ და გამარტოვებული უნდა დამარხულიყო. ყოველ ადგილს მწუხარება, ყოველ ადგილს გაჭირვება, კვნესა და ამის ბანით ჭიანურის სევდიანი ხმა და მწარე უსიტყვო გმინვა და ზუზუნი.

III

ამ ზუზუნით და გმინვით დაადამეს და ამავე ზუზუნით და გმინვითვე დახვდნენ ალიონს ეს ტანჯულნი...

ვაჟია თავის აღზდით და ცხოვრებით, შეჩვეული გაჭირვებას და მოთმინებას, რადაცა აღელვებულის და გაკაპასებულის

გულით წარმოუთქმელად მოელოდა მზის ამოსვლას, რომელსაც შეიძლებდა ამ შესაზარის სურათის მოშორებას.

და ან კინ დარჩებოდა ისე უგულოდ, რომ არ ეგრძნო ამ საერთო მწუხარების ძალა, გარდა იმ სალდათებისა, რომლებიც მიჩენილი ჰყვანდათ გადამსახლებელთ წესისა ლ მშვიდობიანობის დასაცველად.

მარტო ისინი იდგნენ მსიარულად, იცინოდნენ და ოხუჯობდნენ ამ უსიტყვოდ ხალხის წუხილზედ. შეჩვეულნი მუდამ გარეგანს ცხოვრებას, მოშორებულნი საკუთარს საშობლოს, სასლს, კარს, სახლობას, გულ-გაქვავებულნი სხვის მწუხარებისადმი, არ გრძნობდნენ და არ ესმოდათ რაზედ იკლამდენ თავს ეს პატიოსანნი და ოვლის სიკეთით საკსე მამულის შვილნი. შეჩვეულნი მუდამ სეტიალს და წანწალს ერთის ადგილიდამ მეორეზედ, თავის სურვილს და წადილს მოკლებულნი და ძალ-დატანებით დამონებულნი, მუდამ სხვის წადილით და სურვილით მცხოვრებნი ჰფიქრობდნენ, რომ სხვანიც ისე უნდა ოოფილიყვნენ და ვერ გაეგოთ, რომ სხვის სურვილით და ბძანებლობით ცხოვრება ყველასგან ერთ რიგად ვერ აიტანება.

მზემ წვერი ამოჭერ, მინდვრის მასლობელ ტყიდგან მოისმა ჭიკჭიკი და გალობა სხვა-და-სხვა ფრინველებისა. ბუნებამ გაიღვიძა და ოოველი სულდგმული ქებას ასხამდა მის ძლიერებას. თვით სამი, რომელიც მცერად დასდებოდა ზურმუხტოვანს მინდორს, შემკულს ფერადოვანის ლ სურნელიანის ყვავილებით, შესთამაშებდა მზის სხივებს, რომლის მიკარებისთანავე ათას გვარად იცვლიდა ფერს.

რამდენადაც მშვენიერი იყო ეს ადგილები, რამდენადაც შეეძლო ამ უმანკოს ძლიერს სურათებს კაცის გულის გამხია-

ნულება, იმდენად მეტს ნაღველს უსსამდა გადამსახლებლებს გულში, იმდენად მეტად აგრძნობინებდა მათ თავიანთ უბედურებას. გაიღვიძეს ვინც კი ძალი შესძლო, წამოდგნენ ყველანი და ზარმაცად მიმარბენს თავ-თავიანთს ურმებს, თავ-თავიანთ საქონელს, რომელიც იქვე პატარა ბიჭებს საძოვრად დაუდიოდათ.

იმათი მოქმედება იქამდის დადუნებული და დადამბლებული იყო, რომ ყოველ ნაბიჯზედ აკიწუდებოდათ, რისთვის მიდიოდნენ, რა უნდა გაეკეთებინათ? ათასჯერ თავს-ბრუ-ხვევამდის ეძებდნენ ტაბიკს, ანუ კიდევ სხვა ურმის რომელსამე იარაღს, მაშინ როდესაც ის იარაღი ხელში ეჭირათ. ან კიდევ მიმავალს რომელსამე საქმეზედ, ერთბაშად უხილავი ძალა შეაუენებდა, დააოგიჭრებდა და ისე დაღვრემილი რჩებოდა იმ წუთამდის, ვინემ რომელიმე გულ-კეთილი მეზობლის, ან მბრძანებელის სალდათის ხმა არ გაგმოიყვანდა ამ თავ-დაკიწუებიდგან.

— ანზორ, ახლა კი წავალ «ძაუგს.» უთხრა ვაჟიამ გათენებისათანავე.

— კარგი.

— სანამ შენ ამოხვალ, ყოველისთვერს მოვამზადებ. კითხოვ...

— კარგი.

— ელისო მენახა?... გაუბედავად დაუმატა იმან.

— ელისოს ძლივ ჩაეძინა ურემში, დაეხსენ, ტოდოა.

ვაჟიამ პასუხი აღარ მისცა, ამოიოხრა და გასწია ვლადიკავკაზისკენ, სადაც პირ-და-პირ ნაჩალნიკთან მიეიდა.

კარგა ლოდინის შემდეგ, «დიდმა ბატონმა» ნაჩალნიკმა

ძლიგს ადირსა თავისი ხიდვა და გამობძანების უძალ ვაყიას ჭუდის მოხდაზედ იკითხა:

— შენ ვინა ხარ?

— მე მოხეკვე გასლავარ, შენი ჭირიმე.

— რას ამბობს? ჭკითხა თარჯიმანს, რომელიც იქვე ასლოს იდგა. იმანაც გადუთარგმნა მოსეკვის სიტყვები.

— რა უნდა?... უთუოდ ქურდობაზედ დაიჭირეს, ეგ ავაზაკი!.. ახ, ღმერთო ჩემო! როდის იქნება ერთი თავიდგან მოგვაშორონ ეს მოუსვენრები?

— მე «ცხო გორისა» ვარ, ქურდობაზედ ვერ დამიჭერენ!.. ნმაუად უპასუხა ვაყიამ, რომელსაც ტოტ-ტოტად ესმოდა რუსული.—მე საქმე მაქვს, იმად მოვედ.

— რა საქმე? ჩქარა მითხრეს,—არა მცალიან.

— ერთი მოხუცებული ჩეჩნელია, იმას ადარ უნდა გადასახლება და იმის მაგივრადა გთხოვთ, რომ გაუშვათ.

— გაეთრიე! დაუვიერა ნაჩალნიკმა, რა წამს შეიტეო ვაყიას მისვლის მიზეზი.

— რად მიწერები? პატრონი არვინა ჭეავს, ერთი ქალის მეტი და...

— მე რომ შემეძლოს, სუვეულას, გასმის სუვეულას, გადაგასახლებდით, თავიდგან მოგიშორებდით და შენ კი მთხოვ, ვინც ჩაწერილია, ისიც გავანთავისუფლო?... წადი, წადი, მომშორდი თავიდგან.

— შენი ჭირიმე, ბატონო...

— მომშორდი მეთქი, გეუბნები... შენთვის არა მცალიან.

— მაშ ვისთვის გცალიან? უპასუხა გულ-მოსულმა ვაყიამ.— საქმე მე მაქვს და ჩემთვის არა გცალიან?

— ჯეი! ყაზახებო! დაიძახა ნაჩალნიკმა და უჩვენა კაჟიაზედ, — კაი-კაი მათრახები მაგას!

კაჟია მთლად გაფითრდა და უკან გადახტა.

— თქვენ ტოდოში ნუ გამხვევთ! დაუბუიკლა იმან ყაზახებს და გადმოიტრიალა თოფი.

ყაზახები, რომელთაც მიიწიეს კაჟიასკენ, ერთბაშად უკან მიაწყდნენ და გულ-გახეთქილი ნაჩალნიკი კი ეკირილით ოთახში შეკარდა.

ყაზახები, რომელნიც პირველში ისე შეეფრთხნენ და გულარ მიჭკარებოდნენ კაჟიას, ისევ გონს მოვიდნენ ლ შერცხვათ, რომ ერთს კაცს შეეშინდენ.

— დაიჭირეთ, დაიჭირეთ! დაიძახეს იმათ, მიიწიეს კაჟიაზედ, რომელსაც ჩახმახი წამოაყენა ლ ისე ელოდა.

— ჩამომესსენით, რაი გაქვსთ ჩემთან გასაუოფი! შესძახა იმან.

— ლაყარე იარაღი, დაგვნებდი! უყვირეოდნენ ყაზახები.

— სანამ გიგვნესით, სანამ ტოტხალს კაჟიას იარაღი ვერ დააყრეკინოთ!

— თოფები, თოფები! დაიძახეს ყაზახებმა და რამდენიმე იმათგანი გაიქცა ბძანების აღსასრულებლად.

რადგანაც ეს საქმე ბალკონზედ მოხდა და კაჟია ისე მოემწყვდა, რომ ჩასასვლელი კიბე ყაზახებს ჭქონდათ დაჭერილი, მისვდა, რომ ტოტხალი ვერარ გაიდოდა და ძვირად უნდოდა გაეყიდა თავისი სიცოცხლე.

— ეი, ძაღლებო!.. ოტი ერთზედ ბულბადები ხართ განა?... ბა თუ კაჟ-კაცები ხართ თითო თითოდ მოდით და ჩახამთ, ვისი დედა ატირდებაა...

კაჟიას ნების-ნებად არ უნდოდა კაცის სისხლში გარეკვა,

მაგრამ არ უსვენებდნენ. იმას და ისეც მოემზადა ძვირად გაეყიდა თავისი უმაწვილ-კაცობა.

ამ დროს მოისმა უკან და გაღებული თვინჯარა დაინახა, რომელიც გზას გადაჭეურებდა. ერთს თვალის დახამხამებაზედ ის შეხტა თვინჯარაზედ და გადახტა. ქვეით ერთი უზარმაზარი ცხენებს ატარებდა, რომელიც ნაჩალნიკისთვის მოემზადებინათ, რადგანაც მინდორად, ჩეჩნელთ დასათვალიერებლად, გასვლას აპირებდა.

კაკაცა მიგარდა ყაზახს, რომელიც ბაკშესაკით აიღო და დახტა, წარმოთვა საუკეთესო ცხენი, წუთზედ მოაჯდა და გაჭრა ტეისაკენ.

გაშტერებული ყაზახები მისტვიკდნენ თვინჯარას, მაგრამ გადახტომა ვერვინ გაბედა. ამ დროს მოიტანეს თოფებიც და ორი-სამი სროლა ძლიკს მოასწრეს, სანამ კაკაცა სახლის კედელს მოეფარებოდა.

სხვა ყაზახები ჩატვიკდნენ, მოასხდნენ ცხენებს და გამოეკიდნენ კაკაცას, რომელიც მინდორზედ გავიდა და მიაჭენებდა ტეისაკენ.

იმას მისდევდნენ ყაზახები, ჯერ ჯგუფად და თოფის სროლით, მემრე რამდენიმე ცხენი დაწინაურდა, ტოტას ხანს შემდეგ ორი ცხენი გავიდა წინ და ბოლოს ერთმა დაიგდო უკელანი.

თოფის სროლა შესწყდა, რადგანაც უკანანი ველარ ჭბედავდნენ, რათა წინა ამხანაგები არ დაეჭრათ და უკელაზედ მოწინავეს კი თოფი არ გაჭეოლოდა. მაგრამ იმისი მხეცსავით ჩასისხლებული თვალები აშკარად ამბობდნენ, რომ, თუ მოეწეოდა კაკაცას, ის ისე არ შეიწყალებდა, როგორც უკანასკნელს მხეცს.

ვაჟია მიაჭენებდა თავის ცხენს და ხანდისხან დასჭყივლებდა ქუდის მოხდით და ქნევით, მაგრამ ნამთევს, გასუქებულს ცხენს ქშენა მალე მოეკიდა და ერთბაშად უკლო, მაშინ როდესაც უაზახის ცხენი ისევ ისე მირბოდა, რადგანაც გამოწურულს და მომზადებულს თითქმის თერდები ერთმანერთს გაჭედოდა.

თან-და-თან უაზახის ცხენმა მოკრიფა ვაჟიას ცხენი და ამან კი დაინახა, რომ ტუეში ვეღარ შეუსწრობდა. სხვა უაზახები, რომლებიც ეიეინით ამხნევებდნენ ამხანაგს, კარგად დაშორებოდნენ მას.

ვაჟიამ მოიხედა უკან და ისე წინ მიუხედავად უეურებდა; უაზახს გაეძრო ხმალი და წუთიდ-წუთს ელოდა ვაჟიას წამოწდომას. ვაჟიამ გადმოიბრუნა თოფი ლ დაუმიზნა, უაზახი სწორედ იმ წამს გადაწვა ცხენზედ, როდისაც თოფმა გრიალი მოიღო ლ ტუვიამ მარტო ქუდი-ღა გაუკენწლა. ის გაიმართა ისევ ცხენზედ და დასჭყივლა. მოხვეეს დრო აღარა ჭქონდა თოფის სვლასლად გასატენად და ამისთვის მხარზედ გადაიგდო, როგორც იმ უამად გამოუსადეგი იარაღი და გაიძრო თვითონაც ხმალი... კიდევ წუთი და დასაკრავად შემაღლებულის ხმლით უაზახი წამოეწია; ვაჟიამ სწორედ იმ დროს წაიბრუნა გვერდზედ ცხენი, როდესაც უაზახმა ხმალი მოუქნია. უაზახის ცხენი ოდნავ გასცდა ვაჟიას ცხენს, მაგრამ იმ წუთში იელა მოხვეის ხმალმა.

ეს ყველა ისე სწრაფად მოხდა, ისე საჩქარად, რომ კაცი ძლივს მოასწრობდა თვალს. უაზახის ცხენი გავიდა წინ, ვაჟიაც გაიმართა. უთუოდ ორნიგ გადარჩენ!... რადგანიმე ხნის შემდეგ უაზახის ცხენი უალსზედ შედგა თითქოს პატრონმა ჯილავს მოსწია ძალზედაო, უაზახი შეტორტმანდა, გად-

მოიზნიქა უკან, კიდევ წუთი და ის ჯერ გადმოეკიდა ცხენს, მერე აგუანდიდგან ფეხი დაუსხლტა და გაგორდა მიწაზედ.— კაუიას ხმალს თავი შუაზედ გაეხეჩა იმისთვის.

განთავისუფლებული ცხენი მოუსვენარ პატრონისგან, შესდგა და ხან-გამოშვებით ფრუტუნით ბალახს წიწკნა დაუწყო, კაუია რომელიც იმას გაუსწორდა, გადასწვდა ჯილავს, დაიჭირა ცხენი და ერთს წუთში თავის ცხენიდგან იმას მოექცა ზურგზედ.

რამდენიმე თოფის ხმაზედ, რომელიც მიმართეს კაუიას უაზახებმა, მოხეკემ დასჭუივლა ცხენს და შეეფარა ტეეში... სიდგანაც უაზახები ბევრი ძებნის შემდეგ ცარიელები დაბრუნდნენ და ამ შემთხვევამ კი ნაჩალნიკი წამოაძახა:

— აკი მოგახსენებთ, რომ უველანი ღვთის რისხვა და გარეგანი არიან!... რაც შეიძლება და რითაც შეიძლება საჭირო მაგათი ჩქარა მოშორება თავიდგან!

— მართალსა ბძანებთ, მართალს! თავის კანტრუშით ეთანხმებოდნენ, თუ ეჩვენებოდენ თანახმად იქ მეოფნი, რომლებიც ჩეჩნელთ გადასასლებით ისე გასალისდნენ, რომ ქართველობასაც ამასავე უპირებდნენ.

IV

ჩეჩნელები მიახლოვდნენ ვლადიკავკაზს. გამწკრივებული ჭრიჭინა ურმები ზარმაცად მოგორავდენ და გულს უწვრილებდნენ ადამიანს.

ურმებს მოსდევდნენ ფეხ-შიშველა ბავშვები, რომელთა-თვისაც სიცხეს და წვრილს ქვას, ქვიშაში არეულს, უკვარ-ყა-

ვარ დაესეთქათ ტიტველა სორცი, შიგ ჩაჭედომოდათ მტვერი ან წალმა-უკუღმა ლურჯად დაესაზათ. უეჭველია წარმოუთქმელს ტკივილსა ჭეშმარიტად იმათი კანი, რადგანაც წამ-და-უწუმ კელობდნენ, აიტაცებდნენ ფეხს ან, თუ არ შესტირებდნენ, მწარედ მაინც არის იღრიჯებოდნენ.

იმათ გაიარეს «ძაუგი», სადაც ხალხი მიეგება და იმათ ნასვაზედ ხმა-გაკმენდილნი გულის დუღილით შესტქერდნენ, ვინ იცის ვისის მიზეზით წამებულებს, მაგრამ რა იყო იმათ ხელს? რითი შეუმსუბუქებდნენ ვარამს?

ელიზო იტანჯებოდა ამ სურათის ტქერით ან ვაყიას ლოდინით, რომელიც არსადა სჩანდა, თითქოს გადავიწყებოდა თავისი სატრფო, რომლისთვისაც გუშინ კინალამ თავი მოიკლა.

ანზორამაც არ იცოდა ვაყიას თავ-გადასავალი და ამისთვის უკვირდა, რომ მოსეკე არ დახვდა იმათ ქალაქის ბოლოს და არ წაიყვანა ნაჩალნიკთან, როგორც წინათვე პირობა ჭქონდათ დადებული.

ქალი და მამა დასოტილებასავით იყვნენ და ერთმანერთს თვალს არიდებდნენ, რათა უსაბედო კითხვით თავიანთ უნებლიე მწარე საგანს არ შესებოდნენ.

ან რა ლაპარაკი-ღა უნდოდათ იმაზედ, რაც ისე აშკარა იყო? ვაყია უნდა დახვედროდა ძაუგის ბოლოს და ისინი აგერ მეორე ბოლოშიაც გავიდნენ, მაგრამ მოსეკე არსადა სჩანდა.

აი იმ ადგილამდინაც მიაღწიეს, სადაც ღამე უნდა დამდგარიყვნენ და გაეჩერეს ურმები, შემოარტყეს ისევ ალყა და იმათ გარეშემო დააყენეს მცველებად სალდათები ან ყაზახები.

მზე ჯერ არ ჩასულიყო, როდესაც ამ ადგილების ნაჩალ-

ნიკი თოლმაჯებით და ყაზახებით მოვიდა იქ, გამოიხმო კაცები და უთხრა:

— თქვენ თქვენის სურვილით მოიწვიდინეთ ოსმალეთში გადასახლება და ჩვენც ნება მოგეცით. ესლა ჩემს ყურამდის მოაღწია ხმამ, რომ ზოგიერთს ისევ დარჩენა მოუწადინა... გიცხადებთ, რომ ვინც ერთხელ ჩაეწერა გადასახლებელთ სიაში იმასი აქ დარჩენა ყოვლად შეუძლებელია. რომ გაქცევა ვერ გაბედოთ, თქვენი მცველები ერთიერად გავამრავლე და... იცოდეთ, ვინც გაქცევას მოიწვიდინებს, იმას შეუბრალებლად მოჭკლამენ. აგრე აქვსთ ნაბძანები.

ამ სიტყვებით ის უკანვე გამობრუნდა და იორღა ცხენით ამაყად გასწია ვლადიკავკაზისკენ.

ხალხი რაოდენიმე ხანი ისე ჩუმად დარჩა და უსიტყვოთ, წუნარის ოხვრით დაიშალა. ან რა უნდა ეთქვათ?.. ვის რას გაგონებდნენ?

ეველანი მოჭყვნენ თავიანთ ბინის გამართვას.

იქნებოდა ღამის ცხრა საათი, როდესაც ოსმალეთში მიმავლების ბინა ისევ უწინდელს სურათს წარმოადგენდა. აქა-იქ ცეცხლები, რომელთ შუა ჩრდილსავით დადიოდნენ კაცები და დედა-კაცები. ერთი განსხვავება ეს-ღა იყო, რომ ხალხი ეხლა მეტად დაღონებულიყო, მეტად შეწუხებულიყო... ჭიანურის ხმაც კი ალარ მოისმოდა... არ შეწუვეტილიყო მხოლოდ უსიტყვოდ ზუზუნი, უსიტყვოდ კვნესა, უსიტყვოდ სულის გმინვა და გოდება!..

ესენი გასტქროდნენ თავიანთ მინდვრებს, თავიანთ მთებს, რომელნიც ღამის სიბნელეში ცის კიდურზედ იხატებოდნენ. აქედგან უგზავნიდნენ ჩუმს, სევდიანს სალამს ჯ დანარჩენი კი ისევ კვნესასა და ზუზუნში გამოითქმოდა.

ერთბაშად ავარდა ერთს ადგილს კორიანტელი, თითქოს მიწიან ადგილს ქარმა დაჭბერაო. გაჩნდა კვამლსაკით პატარა ნისლი და მაშინვე განქრა. გაჩნდა მეორე ადგილს და განქრა... მასუკან რამდენსამე ადგილს ერთად გამოჩნდა ეს ნისლი, რომელიც თითქოს მიწიდგან იზდებოდა და აირია ჭაერი.

ქარი ზუზუნით დაჭბერავდა და უერთდებოდა ხალხის ზუზუნს: უნუგეშოდ დარჩენილს მშობელს გული ვეღარ მოებრუნებინა თავის პირმშოს დავარგვით! კიდევ წუთი და ცეტუვიის თრად მოიქცა! აშკარად გაავდრებას აპირებდა: ეტეობოდა ბუნებაც შეირყა ამდენის საცოდავობით და იმ ადგილის ცას არ უნდოდა თავის ქვეყნის შვილებთან უტრემლოდ გამოსალმება.

ჩავარდა ქარი, ჩამოცხა. გაჩუმდა ოკეანისეური. ჭაერი დამშიმდა, სუნთქვა გაძნელდა!... ჩამოვარდა წვეთი, მოჭეკა მეორე. იწყეს ერთბაშად და წამოვიდა წვრილი, მაგრამ გამუდმებული წვიმა. ერთს წუთში მწვანე მინდორი დაიფარა წყლით, რომლიდგანაც დაბალს ბალახებს თავები ამოეყოთ და წყნარად მღელვარებდნენ. წყალი გუბდებოდა ორორ-ჩორორებში, რადგანაც გამძღარი მიწა ვეღარ ისუტავდა. ქარი ისევ ამოვარდა, ხან-გამოშვებით ზუზუნით უბერავდა ჯ აეინულებდა ეველაფერს. წამ-და-უწუმ ელვა და ქუხილი უერთდებოდა იმის ზუზუნს.

ბავშვები ტირიდნენ შიშით ჯ სიცივით. მშობიარე დედაკაცები გოდებით წარმოსთქვამდნენ იმათ წუეკას, ვინც ისინი მიიყვანა ამ დღემდის და წუეკლასთან ერთად ლეკდნენ სულს. კაცები წარბებ-შეჭმუხვნილნი, ხანჯალს ხელ-გაკვლებულნი, ჩუმად იდგნენ და უყურებდნენ თავიანთ დღეს, თითქოს სამარეთაღს ელოდნენ, მაგრამ გისგან?

ერთს ადგილს ავად-მყოფი მოხუცებული დედა-კაცი მი-

წოლილიყო და მწარეთ კვეკვეებდა სიცივისგან. შემოფლერთილი ტანისამოსი, რომლიდგანაც აქა-იქ დაწითლებული ხორცი გამოსჩენოდა, ამტკიცებდა, რომ ის უშატრონო და ღატაკი უნდა ყოფილიყო. საცოდავი წუმეში მწოლარე ებრძოდა სიკვდილს და ამ უკანასკნელს სულის ბრძოლაშიაც ვერ ეპოვა მოსვენება. წვიმა დასდიოდა ზედ. ანზორამ შეჭვრა თვალი და გადაათვარა თავისი ტუალი, ბავშვები მიესკიენენ და ცახცახით მოუწვნენ აქეთ-იქით, როგორც ანგელოზები, რომელნიც თითქოს ლოცულობდნენ ამის სულისთვის... არ გაიარა რამდენიმე წუთმა, როდესაც წამოიწია დედა-კაცმა და დალია სული.

ნუ თუ უზენესი არ გაიგონებს, არ გადმოხედავს იმათ?...

დაბნელდა ძალზედ, წვიმამ ტეტსლებიც ჩააქრო და სიჩუმე დაირღვეოდა მხოლოდ განრისხებულის ბუნების გრგვინვით და ჩეჩნელთ ჩქარ-ჩქარის კვნესით და ღმერთის ხსენებით.

იქნებოდა ღამის ათი საათი, როდესაც მგზავრების ბინისკენ, ბალახებში ჩაწოლილი წუნარად და სიფთხილით ვიღაცა კაცი მიცურავდა. ის წამ-და-უწუმ ამოჰყოფდა ბალახებიდამ თავს და ათვალიერებდა იქაურობას, მაგრამ მაშინვე გაწვებოდა მიწაზედ და ისევ გაცურდებოდა; როდესაც მიუახლოვდა იმ ადგილს, სადაც ყარაულების წრე იყო შემორტყმული, იმან წუნარად აიღო თავი და ღამეში დაჩვეულის თვალებით სწრაფად გაარჩია, რომ ის ერთს სალდათს მეტად მიახლოვებოდა და გამობრუნება ამ მცველის შეუმჩნეველად გასწორებოდა.

მართალია, სალდათი, რომელიც ავდრის წყალობით მობუზულიყო და თვალებ-დახუჭული ელოდა თავის გამოცვლას, ერთბაშად შეინძრა, გაახილა თვალები და უკან წასდგა. ეტყობოდა, რომ მეტად ახლო მიცურებული კაცი შეამჩნია და

რა პირი დაალო დასაყვირებლად, ვაყიამ სწრაფლად ხანჯალი ჩასცა ყელში და ხმა გაუწყვიტა; რესი იქვე დაეცა და დაიწყო ფართხალი.

ვაყიამ წუნარად ამოაძრო ხანჯალი, გაწმინდა სველ ბალახზედ და ისევ ტყრვით წავიდა ჩეჩნელებისკენ.

როდესაც მიასლოვდა ურმებს, ის წამოდგა და უშიშრად შეავიდა ჩეჩნელებთან, სადაც კითხვა-კითხვით ჩქარა იპოვა ანზორას ურემი, რომელშიაც ავდარს შეჭეარებოდა ელისო.

იმისი მამა თავ-შიშველი და თმა-გაწეწილი, თითქოს ველარა გრძნობდა ამ ავდარს, მთლად მისცემოდა თავის ფიქრს, თავის მწუხარებას.

ესლა, როდესაც თავის ქალის და ვაყიას ასეთი თავ-განწირული სიყვარული შეიტყო, როდესაც დარწმუნდა, რომ იმათი გაურა სიკვდილს ეთანაბრებოდა, წარმოუთქმელის ძალით მოუნდა დარჩენა და ამ წადილის აღსასრულებლად თავსაც ალარ შეიწუალებდა.

— ჰე, ჰეი! შესძახა მოხუცმა, რა მიასლოებული კაცი დაინახა.—ვინა ხარ?

— ანზორ? წუნარად და ჩუმად იკითხა მისულმა.

— ვაყია! სიხარულით ძამოიძახა მოხუცმა და მოეგება.

— გვიანობისა ალარაა, უნდა გავიქცნეთ!

— ქვეითები?... სად წავუვალთ? პირ-და-პირ დაიწყო ჩეჩენმა, რადგანაც ცხოვრებამ შეაჩვია, რომ უბრალოდ დრო არ დაეკარგა.

— აქვე, განაპირებით ცხენები მუაგს, მხოლოდ ჩქარა!

ანზორა რომ მარტოკა ყოფილიყო, მაშინ ის დაუფიქრებლივ გაჭეუვებოდა ვაყიას, მაგრამ ესლა იმასთან იყო უკანასკ-

კნელი იმისი იმედი, რომლის ხიფათში მიცემას სიკვდილს ირჩევდა.

— ქალი როგორ წავიყვანოთ? კაი თუ...

— მე მზათა კარ. გაანყვეტინა ელისომ, რომელიც ურმიდგან გადმოვიდა.—მე ყველაფერი გავიგონე, წავიდეთ.

— ელისო! შესძახა კაკაცამ და გატაცებით მიიკრა მკერდზედ.

ანზორა ტრემლიანის თვალებით შეჰყურებდა იმათ და გშინოდა სიტყვის კარევით არ დაეშალა იმათი ბედნიერება.

— ღმერთი გაერთებსთ, კაცი ვეღარ გაგურისთ! ბოლოს წარმოსთქვა გათთხილებულმა მოხუცმა, რომელიც ყოველს წუთს ითვასებდა.—აჩქარდით რა კი აგრეა.

ამ სიტყვებმა შეუკარებულნი გამოიყვანა თავ-დავიწყებიდგან და მოაგონა სიმწუხარე ჯეშმარიტება.

— მართალს ამბობ, გვიანობა ადარ კარგა. უშასუხა მოხეკემ, შეიბერტყა და ქუდის მოხდით დაუმატა:—ხვეის ჯვარ ანგელოზნო, თქვენ დაგვეხმარენით, თქვენ მოგვიმართეთ ხელი!

კაკაცას წინა-მძღოლობით გასწიეს იმათ იმ გზითვე, რომლითაც მოვიდა უმაწვილი მოხუკე და, რა ურმებს გასცდნენ კაკაცამ წუნარად უთხრა ანზორას:

— აქედგან მუცლით უნდა კიცურვოთ.

ორივე კაცი აქეთ-იქით გაწვნენ, შუაში ჩაიწვინეს ქალი და ისე ცურვით გასცილდნენ ყარაულთ წრეს.

თერგის პირთან იმათ ნახეს სამი ცხენი, რომლებზედაც ამხედრდნენ და გაქუსლეს მთებისკენ.

V

ისინი მიაჯენებდნენ ცხენებს და ცდილობდნენ, რაც შეიძლებოდა ჩქარა გასცილებოდნენ ლარს და დარიელას, ამ უკელაზედ ძნელს ადგილებს, სადაც კლდეები გახეთქილან და თითქოს განგებ ჩამოლესილან, რომ გაჭირვებულს კაცს ოკველი საშუალება მოუსპონ თავისუფალ სიარულისთვის.

აქ გაკლა იმ ხანებში მით უფრო ძნელდებოდა, რომ მთელს გზაზედ გარდი-გარდმო, უკეთა ვსთქვათ, ჯვარედინად, ღამე რუსის მცველებს აყენებდნენ და იმით კი საშუალება ეძლეოდათ ოკველ-გვარი უსამართლობისა, რადგანაც იმათი მოქმედება ღამე, უმოწმოდ ხდებოდა და მაშასადამე უცხო თვალი ვერ დაესწრებოდა, ვერვინ გაარჩევდა, ვერვინ გაამტყუნებდა.

იქნებოდა საათის თორმეტი, როდესაც კაკია და მისი ამხანაგები ლარსის საფრთხეს მიასლოვდნენ. კაკიამ, რომელიც წინ მიუძღოდა, ცხენი შეაყენა, მსწრაფლად გადმოსტა. ანზორამ და ელიზომაც შეაყენეს ცხენები.

— რა ამბავია? იკითხა მოხუცმა.

— ჩამოხტიო ცხენიდგან! მოკლედ უთხრა მოხუცემ და მიეშველა ელისოს.

ანზორამ, რომელსაც ცხენის სადავები მისცა ხელში, კითხვა აღარ გაიმეორა, რადგანაც მოხუცის სიფუთხილე, მოკლე სიტყვები და მბძანებლობის კილო ამტკიცებდა, რომ ისინი საშიშ მდგომარეობაში იყვნენ და მეტი კითხვა კი მეტი დროს დაკარგვა იქნებოდა.

კაკიამ ახსნა თავის უნაგირიდგან ხაბადი, ამოიღო დანა

და პატარ პატარა ნაჭრებად დაუწყო ჭრა. მასუკან პატარას ბიდამ ამოიღო წკრილი თოკი და იმით ცხენებს ქაჩებზედ ნაბდის ნაჭრები მაგრად ამოაკრა. ანზორას, როგორც მინდორში აღზდიღს, არ ესმოდა ეს სიფთხილე და ამისთვის გაკვირვებით უყურებდა მოხეკის მოქმედობას.

— რას შეკრები? მოხუცს ვეღარ გაუძღო გულმა და ჭკითსა მოხეკეს.

— აქ მტკვლები დგანან და ადგილი კი რიყიანია!

— ამ სიტუკებით ანზორა მიხვდა, რომ ცხენის ფეხებს ამოკრული რბილი ნაბადი სიარულში ხმას აღარ გამოაღებინებდა და როგორც ძველს მეომარს, ჯარის წინა-მძღომელს მოეწონა ეს მოაზრება.

— შენ მოაზრებული ხარ!.. ბრალია შამილის დაჭერა, იმასთან სახელს ძალე გაითქვამდი.

— შესხედით! დასძახა ისევ ვაყიამ და წუთის უკან გაემართნენ გზას იმაკე წყობით.

მართლადაც, აქამდის ცხენების ფეხებს ისეთი რაკი-რუკი გაჰქონდათ ქვითა ლ ქვიშით გატკეპნილს გზაზედ, რომ მკვდარსაც კი გამოაფხიზლებდნენ, მაშინ როდესაც ეხლა სრულიად აღარ ისმოდა იმითი მოძრაობა.

ვაყია მით უფრო დარწმუნებული იყო, მოატყუებდა მტკვლების სიფხიზლეს რომ, როგორც ეტყობოდა გამოდარებას არ აპირებდა და დაბლად ჩამოწოლილი ნისლი კი ისე აბნელებდა იქაურობას, რომ კაცი თვალთან მიტანილს თითს კერ გაარჩევდა.

აქამდისინ ჩქარი სიარული, მოხეკემ ეხლა შესცვალა წუნარით; ის გაფთხილებული, ეურებ-დაცქვეტილი თითქოს სმენად გადაქცეულიყო, რათა არაკითარი სმაურობა არ გამოეპარ-

ვოდა. ვაყიას რამდენჯერმე მოესმა რაღაცა ხმაურობა, რამდენ-ჯერმე შეაუნა ცხენი და კისერ-წინ გაწვდილი კარგა ხანს უგ-დებდა ყურს, მაგრამ დარწმუნებული, რომ საშიში არა არის-რა, ისევ აგრძელებდა გზას.

ისინი მიახლოვდნენ ბოგირს, რომელიც იქვე ჩარხის წყალზედ არის გადებული და ცხენმა ერთბაშად დაიფრუტუ-ნა, შეფთხა და უკან დაიწია. ვაყია გაუკვირდა ცხენს და წუნა-რად მათრახის დაკვრით მიაგდო ბოგირს, მაგრამ ცხენი, რა მიახლოვდა, ისევ უკან გამოხტა.

— ტიალო! რა ნახე? ძღივს მოასწრო წარმოთქმა იმან, როდესაც ენებსაგით გამოიელვა რაღამაც და მოისმა რამდენიმე თოფის გრიალი.

— ო-ო! ძაღლებო, ძაღლებო! დასჯიგლა იმან და ზედ მიაგდო ცხენი, სადაც ელვამ გაანათა ათიოდე თუ უფრო მე-ტი თოფიანი რუსი. მოხვეულ წამზედ გაიძრო ხმალი და პირ-ველსავე მიკარდნაზედ ერთს ისე ძალზედ დაჭრა, რომ მხარ-იღლიე გადასხვაპა, მაგრამ იმ წამსვე იგრძნო შუბის წვერი, რომელმაც გულში ცივად გაუარა. ის დაბარბაცდა, გაყრყოლდა და დაეცა.

— უღმერთონო, უსამართლონო, ურჯულონო!... ელი...ელი-სო! და ამ სიტყვებზედ აღმოხდა სული.

ანზორა და იმისი ქალი, რომლებიც ცოტა მოშორებით მოდიოდნენ, თუმცა სრულებით დაეცხაგებინა ტყვიებს, მაგრამ მოხუცს სიკვდილამდის კიდევ მოესწრო თავისი ქალის მკერდ-ში ჩაკვრა და ისე დაელია სული...

ამ შემთხვევის შემდეგ მესამე დღეს, სწორედ ამ ადგილ-ზედ, სადაც დახოცილები ჯერ კიდევ გზის პირად ეყარნენ ლ

არავინ ჭეიქრობდა ამათ დასაფლავებას, გამოიარეს ანზორას ამსანაგებმა; ისინი უწინდელზედ მეტად შეწუხებულიუვნენ!.. ისევ ის ზუზუნი, ისევ ის შემაძრწუნებელი ბღოვის ხმა, ისევ ის გოდება და გმინვა, რომელიც სწუდებოდათ გულის საძირკვლიდგან და იკარგებოდა ჭაერში!..

გასწიეს ამ საცოდავებმა ოსმალეთისკენ, მაგრამ ბევრმა ჩაღწია დახიშნულს ადგილს?

ს. მოჩხუბარიძე.

ისტორიული სურათები.

(შემდეგი *).

საქართველოს სამ-სამეფოდ და ხუთ სამთავროდ დაყოფის შემდეგ ქართველი ქალების მოქმედება უფრო ცხადად არის აწერილი მემატიანეთაგან. ვახუშტი თავის ისტორიაში და გეოგრაფიაში არ იგიწყებს ქალებსაც. ის შეეხება მათს მხნეობას, ახოვანებას, საქციელსა და ზნეს. როცა კაცებზე ლაპარაკობს, მაშინ იმათაც არ იგიწყებს. იმის აზრით კაცნი და ქალნი არც მამაცობით, არც ცსაობით, არც ტანადობით ერთმანერთს არ დაუკარდებოდნენ. იმათ ორივეს ჰქონიათ ერთნაირი მიმართულება, იმათ ორივეს ერთ ნაირად აწუხებდათ სამშობლოს ბედნიერება და უბედობა.

თავის გეოგრაფიის მე-62 და 64 კაბადონებზე საქართველოს უველა კუთხის ქალებზე ვახუშტი საერთოდ ამბობს: «ქალნი არიან შვენიერნი, ჭაეროვანნი, შავ თვალ-წარბთ თმოსანნი, თეთრ-ყირმიზნი; კაცთა და ქალთ შორის იშვიათია შავგვრემანი და მოუვითარნო, თვალ- ბრელი, წითური და თეთრი. ქალთა აქვთ თმა გადაშვებული და დაწნული. კაცებზე უფრო მომეტებულად ქალნი არიან წერწეტნი ლ წიპლაკი ტანისა. ორივე სქესნი არიან მხნენი, მუშაკნი, ჭირთა მომთმენნი, ცხენზე

*) «ივერია» № 9, 1882 წ.

და მხედრობაში კადნიერნი, მგვირტლნი, მსწრაფლნი, ამაყნი, ლაღნი, სახელის მეძიებელნი, ასე რომ თავის გამოჩენისათვის არც კაცნი და არც ქალნი არ ერიდებიან მეფისა და ქვეყნის სამსახურს. შესამოსლად ქალებსა აქვთ კაბა-ახალუხი, ამოჭრილი; აცვიათ ისეთი მჭვირვალი ჩერანგები, რომ სორცი სჩანს; მათი ამსანაგი აქვთ უპაიჭოთ; თვეხთ აცვიათ წელა— მაშია და წელზე არტყიათ სარტყელი, მუხლებზე წვერ გადმოფენილი. ქალწულ-ქალებს თმის კავები ღაწვზე აქვთ ჩამოშვებული და თავზედ ჭხურავთ ლეჩაქი. ქმრიან ქალებს ლოყებზე აქვთ ჩამოშვებული ჯერ კავები, მერმე მსხვილად შეწნული თმა, რომელიც აქეთ და იქით მხრებზე გადმოჭფენიათ. თმას ქვეშ მარგალიტებით შემკობილი ძეწკვი აქვთ ამოვლებული ნიკაპ ქვეიდამ და საყორეზე შეკრული, რომლის ზევიდამაც მერმე ლეჩაქია გადახურული თავზე. სამკაული იციან მრავალგვარნი: ზოგნი თვისნი, ზოგნი სპარსელებისა. ზამთარში იმათ აცვიათ ქათიბი, ტუავი და ტოლომა ბეწული. ქალების ტუავი და კაბა ვიდრე მიწამდე დასულია.»

მაგრამ ვახუშტი არ გმაყოფილდება ამ საერთოდ საქართველოს ქალებზედ გამოთქმულ აზრითა. ამის შემდეგ ის ახლა ცალკე-ცალკე ლაპარაკობს ყოველს მაზრის ანუ თემის ქალებზე და ეს ცნობები იმოდენად სამიამოვნო და საინტერესონია, რომ არ შეგვიძლიან არ მოვიხსენოთ იმ რიგზე, როგორც თვითონ იგი აღწერს კაცსა და ქალს.

მის აღწერით, სამცხე-საათაბაგოს[1]) კაცნი და ქალნი არიან ქართველების მსგავსნი, მაგრამ უფრო ნელიად და ენატკბილად მოუბარნი, ტანოვანნი, მხნენი, შემმართებელნი, მშვე-

[1]) იხ. გეოგრ. ვახუშტისა გვ. 62 და 64.

ნიერნი და ცოდნა-ხელოვნების მოყვარენი. რადგან ოსმალებს დიდი გავლენა აქვთ სასთანაგოზე, ამისათვის აქაური ხალხი ამ ენამად სარწმუნოებასაც იცვლის და ქართულ ზნე-ჩვეულებასაც [1]). ამ გვარსვე უბედურებაში არიან ოსმალთაგან ჯავახეთის მცხოვრებნი კაცნი და ქალნიცა. ისინი არიან მხნენი და ტანოვანნი, მაგრამ თანაც უზდელნი, ბრიყვნი და უთავაზოანნი [2]). სომხით-საბარათიანოს ქალნი და კაცნი არიან ძლიერნი და მებრძოლნი [3]). გუდამაყრისა და მთიულეთის კაცნი და ქალნი არიან ხელოსანნი, მშვილდთ-მოქმედნი, მხნენი, მებრძოლნი და მშვენიერნი; მაგრამ ქალებს ტანისამოსი კარგი არ აცვიათ [4]). ქსნის-ხეველნი არიან მხნენი, მებრძოლნი, ამაყნი, იარაღის მოყვარენი, მაგრამ კაცნიცა და ქალიც ჭურდნი, მშარავნი, მცარცველნი და უსირცხოანი [5]). ცხინვალის ხეობის ქალნი და კაცნი არიან მშვენიერ-
ეროვანნი, მებრძოლნი, სირცხვილის მდევარნი, ამაყნი, ერთგულნი ქვეყნისა [6]). სურამისა და მის გარეშემო მცხოვრებნი ქალნიცა და კაცნიც არიან ტანოვანნი, ამაყნი, მხნენი, შემმართებელნი, უხვნი, სტუმართმოყვარენი [7]). კახეთის ქალიცა და კაციც არიან შვენიერნი, ამაყნი, ტანოვანნი, ლაღნი, მეხოტბენი, დიდ-მთქმელნი და შეუპოვარნი მებრძოლნი, უფრო გლეხნი [8]). იმერეთის კაცნი-

---

1) იხ. გვ. 78, 80.
2) იხ. იქვე გვ. 182.
3) იქვე გვ. 222 და 224.
4) იქვე, გვ. 234.
5) იქვე, გვ. 258.
6) იქვე, გვ. 280.
7) იქვე, გვ. 286.
8) იქვე, გვ. 342, 386, 404.

ცა და ქალნიც არიან ტკვიტნი, კისკასნი, ენა-ტკბილნი, მსუ-ბუქნი, ფიცხელნი, მებრძოლნი, შემმართებელნი და ძლიერნი; მაგრამ არგვეთელები და შორაპნის მცხოვრებნი ჭსჯობიან ბარ-ში მცხოვრებ იმერლობას [1]). ოკრიბის კაცნი ლ ქალნი არიან ულონო მუშაკნი და არც მამაცობა აქვთ, მაგრამ თავადნი და აზნაურნი არიან ზნეობიანნი და შემმართებელნი [2]). ოდიშის კაციცა და ქალიც თუმცა იმერლებსა ჭკვანან სილამაზით, მაგ-რამ ამათსავით (იმერლებსავით) არც ტანოვანნი არიან, არც ხორციანნი და ამასთანავე არიან მშიშარანი [3]). აფხაზეთის ქალიცა და კაციც არიან ნამუსიანნი. ამათ შორის არ იქნების სიძეა, მრუშობა, «რამეთუ დასწვენ შემოდეთა» [4]). გურიის კაც-ნიცა და ქალნიც იმერლებსა ჭგვანან ზნითა და ქცევით [5]). ოსე-ბის ქალები ვიდრე გათხოვდებოდნენ ნამუსიანები არიან, მაგ-რამ ქმარს რომ შეირთავენ, მაშინ უთუოდ საუკარელი უნდა გაი-ჩინონ, რადგან ეს სასირცხო საქმე ქებად მიაჩნიათ [6]).

ამ ნაირად შეამკობს ქართველ ქალებს კახუშტი. მაგრამ განა იმას დაეჯერება სიტყვა? ვინ იტყვის თავის-თავზე ცუდს? იქნება კახუშტი აქებს იმათ იმისათვის, რომ თვითონაც ქარ-თველია და არ უნდა ქართველ ქალზე ცუდი სთქვას! რასაკვირ-ველია, შეიძლებოდა ასე გვეფიქრნა, შეიძლებოდა ეჭვი შეგვე-ტანა მის მიერ ქართველ ქალების ქებაში, თუ რომ სხვათაც არ ეთქვათ ამ გვარი კეთილი სიტყვა იმათ შესახებ. როცა ამ გვარსავე ქებას ვკითხულობთ ქართველ ქალების შესახებ უც-

---

[1]) იქვე. გვ. 392.
[2]) იქვე, გვ. 404.
[3]) იქვე, გვ. 408.
[4]) იქვე. გვ. 420.
[5], [6]) იქვე, გვ. 434.

ხო მწერალთ თხზულებებშიაცა, არ შეგვიძლიან გავამტკუნოთ ქართველი მწერალი. აი რასა სწერს ვახუშტიზე უფრო ადრე ქართველ ქალებზე ფრანცუზი მარდენი, რომელიც საქართველოში იყო 1671 წელს: «ქართველ ხალხის სისხლი არის უკეთესი მთელს აღმოსავლეთის ხალხების სისხლზე და, შემიძლიან გსთქვა, მთელს ქვეყანაზედაც. მე არ შემინიშნავს აქ უშვერი სახე არც ერთს სქესში. აქაური ხალხის პირის-სახე აღბეჭდილია ანგელოზებრივის გამოხატულებით. ბუნებას მიუნიჭებია ქალების უმეტეს ნაწილისათვის ის სიტურფე, რომელიც სხვაგან არსად იპოვება. მე არ შემეძლო იმათთვის მეუურებინა ისე, რომ ჩემს გულში სიყვარული არ აღგზნებულიყო. დახელოვნებული მსატვარიც ვერ წარმოადგენს უმშვენიერესს სახესა და მოუკანილობას. ქართველნი ქალნი არიან ტანოვანნი, საკვირველად აგებულნი ლ წელში განსაცვიფრად წვლილნი; არიან მახვილის გონებისა, ზრდილნი, თავაზიანნი, ამასთანავე ამაყნი და ამპარტავანნი.» ამის შემდეგ, ვახუშტის დროს, აბბატი იოსებ დელაპორტი, რომელიც თბილისში იყო 1768 წელს, ქართველ ქალების შესახებ სწერს შემდეგს: «საქართველოში უველაზეფერი კარგია, მაგრამ ქართველ ქალზე ლამაზი სანახავი აქ არა არის-რა. მე იმათ რომ ვუცქერდი, უნებლიეად განცვიფრებაში მოვდიოდი. ამ ქვეყანას შეიძლება კაცმა უწოდოს მშვენიერთა სავანედ. როგორათაც რომ სხვა ქვეყნებში იშვიათად ნახავთ სრულის სილამაზით შემკობილს ქალსა, ისე აქ ძვირად შეგიძლიანთ ნახოთ იმისთანა ქალი, რომელიც რომ მშვენიერებით არ იყოს შემკული. თითქმის ყოველს ხაბიჯზე შეჭვდებით მათს გაბადრულს სახეს. რასაკვირველია, მე ამათ ქებას არ ვაზვიადებ. ძნელია კაცმა წარმოიდგინოს ისე მოუკანილი, ნაზი, სწორედ აგებული ტანი, როგორიც ქართვე-

ლის ქალის ტანია; მათ სმასთანავე ჰქვთ მიმზიდველი და მედიდური სიარული. ეს მშვენიერნი ქართველნი ქალნი ასე გგონია მხოლოდ იმისთვის გაჩენილან, რომ ტრფობას ემმსახურონ და სიყვარულით მოხიბლონ კაცი. რაცა თვალს შეაჩვევ მათს ოვალ-დახურვასა, ალარ შეგიძლიან ისე შეჭხედო მათ, რომ გული ვნებათაგან არ აგეკვსოს...

«მთავართა და დიდებულთა ცოლნი მშვენიერად შეკაზმულ ცხენებით დადიან ტ ახალ-გაზდებს თავზე ჭხურავთ შლიაპები, რომელთაც გარშემო თავტა და სირმა აჩვეკიათ, ბებრებსა და ავად-მყოფებს კი ჭხურავთ ალალნები.»

მაგრამ საქმე ის არის, ამ კეკლუცობასთან, სიამაყესა და სიმამაცესთან ჭქონდათ იმათ ზნეობითი ღირსებაც თუ არა? სასიქადულოდ ჩვენდა რასაკვირველია, ბუნებისაგან არ იყვნენ მოკლებულნი ამ თვისებასაც. ისინი იყვნენ შემკობილნი ძალის გონიერებით, ხასიათის სიმტკიცით და ძალით, ნამდვილის ზრდილობით და მიმზიდველ მიხრა-მოხრითა. ამის მაგალითად მოვიყვან სამიოდ თვალსა.

მეფეს არჩილ მოწამეს ჭყვანდა ასული სახელად შუშანა. ეს ისეთი მშვენიერი ქალი იყო, რომ მისი სილამაზე განითქვა საქართველოს მეზობლად მყოფ სამეფოებში, მისი შერიგა მოიწადინა ხაზარეთის მეფემ—ხაკანმა; მაგრამ მან უარი უთხრა. ეს იწყინა ხაკანმა და, რაცა საქართველოს არაბეთთან ომი ჭქონდა, გამოგზავნა თავის ჯარები კახეთის დასარბევად, და შუშანას ძალად წასაყვანად. მისი ჯარები მართლაც დაეცნენ კახეთს ანაზდეულად, დაატყვევეს მეფე ჯუანშერიცა და მისი დი შუშანაც, და მიჰყავდათ ბრდილოეთ კავკასიაში ხაკანთა სატოლოდ. რაცა მიიყვანეს დარიალის ხეობაში, შუშანამ უთხრა თავის ძმას: უმჯობეს არს ჩემთვის სიკვდილი,

რომ პირ-ნათლად და პატიოსნების ლეჩაქით წავიდე წინაშე წმინდათა დედათა ჩვენთა, კიდრე შეკიგინო ქალწულება ჩემი წარმართისაგანაო; ჯ ჭქონდა მას ბეჭედი, აღმოუგდო მას თვალი ჯ გამოსწოვა იგი, რამეთუ იყო თვალსა მას ქვეშე წამალი სასიკვდინე, და მასვე წამს მოკვდა» [1]). ამ გვარსავე მაგალითს ვხედავთ შემდეგაცა. 1554 წელს, მაგალითად, ატენის ციხეში დაატყვევა შაჰ-თამაზმა ლუარსაბ მეფის დედა და მრავალნი წარჩინებულთ ტოლნი. და მოინდომა დედოფლის გაუპატიურება; მაგრამ «დედამან მეფისა ლუარსაბისამან იგრძნო უპატიო ყოფა თვისი, შესვა სასიკვდინე წამალი და მოკვდა» [2]). ამ ორივე ფაქტში თავის მოკვლის მიზეზად თუმცა გაუპატიურება არის ნახსენები, მაგრამ, ვგონებ, ზოგიერთნი ურწმუნონი, რომელნიც ქართველთ ცხოვრებაში ცუდის მეტს კერძსა ჭპოვებენ კარგსა, გვეტყვიან, რომ ერისაგან ზნეობის მაგრად დაცვის მიზეზით კი ირ მოიკლეს თავი მოხსენებულ პირთა, არამედ იმისთვის, რომ ჭმაგდათ მტერთა სარწმუნოებაო. იქნება ამ უკასასკნელმა მიზეზმაც იმოქმედა მათს გონებრასკაზე; მაგრამ ჩვენ გვაქვს ისეთნი ფაქტნი, რომელნიც ამტკიცებენ, რომ სიძვა და მრუშობა მაინცა და მაინც მთელს ქართველ ხალხს ძლიერ ეზიზღებოდა. ჩვენ უკვე გსთქვით, რომ ათხაზეთში როსკიპობით შემცოდეთ ცეცხლში სწვავდნენ ამათსავით მტკიცედ იცავდნენ ზნეს თუშნიცა. «არა იქნებაის მათ შორის სიძვა ანუ მრუშება, ამბობს ვახუშტი, და უკეთუ იმძლავროს კინმე და შეეხოს მას, მოიკლავს თავს დედა-კაცი იგი, და კაცსა მას მოჭკვლენ თუშნი და მცნობნი, და არა ივლ-

---

[1]) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 184 და 185.

[2]) იხ. იქვე მე II ნაწ. გვ. 24.

ტის (კაცი) სხვა ქვეყანასა.» [1]). ასე იქცეოდნენ ქართველთა სხვა თემებიცა. როსკიპზბით დამნაშავეთ ან ქვით ჩაქვავებდნენ ხოლმე, ან არა და ცხვირ-პირს მოუთსუპნიდნენ ტალახით, შესვამდნენ პირ-უკუღმა ვირზე და ისე ასტარ-ჩამოატარებდნენ სოფელში, რომ ყველას მათთვის პირში ეფურთხებინა.—«ის შესცდება, ამბობს ბ. დიმ. ბაქრაძე, ვინც იფიქრებს, ვითომც მხოლოდ გარეგანი თვისება ყოფილიყოს მიზეზი უცხო ტომთა სურვილისა, რომ ჭეოლოდათ ქართველი ქალები ცოლად. არა, ჩვენ ეს აზრი გვაქვს და ჭეშმარიტადაც აღვიარებთ, რომ სადაც ბუნება აღადგენს ადამიანის უმაღლესს თესლსა, ანუ, როგორც ევროპიელნი იტყვიან, ტიპსა, რომელიმე ხალხის სიხსლითა, იქ მარტო სახის სიმშვენიერე არ არის საკმარ. ამ ტიპს ბუნება განასხვავებს თვით ზნეობითის ხასიათით, ესე იგი შეამკობს მაღალის ჭკუა-გონებით, ბასიათის სიმტკიცით და ძალით, ნამდვილის ზრდილობით, სინიდისით და მიმზიდავის მიხვრა-მოხვრითა» [2]).

ამ გვარის წვრილმანის ფაქტებით, რასაკვირველია, პირდა-პირ იმას არ ვამტკიცებთ, ვითომც ქართველი ქალები ყველანი ზნეობიანი ყოფილ იყვნენ. თუ რომ ოჯახი არ შეიძლება იყოს უმახინჯოდ, მით უფრო უმეტეს არ იქნება ქვეყანაზე იმისთანა ხალხი, რომ ყველანი კარგნი იყვნენ. ამას თქმა ჩვენ არ შეგვიძლიან. ჩვენი აზრი მხოლოდ ის არის, რომ უწინდელ დროში ქართველი ქალები ერეოდნენ ხალხის საოჯახო ცხოვრებაში, იმათ ჭქონდათ გავლენა ქართველ ხალხის ისტორიულ ცხოვრებაზე, და რაც აგი ეოფილა იმაზე აგს ვამ-

---

[1]) იხ. გეოგრაფ. გვ. 330.

[2]) იხ. «ცისკარი», № III, 1860 წ.

ბობთ, ხოლო რაც ქეთილია—იმაზედ კარგს ვამბობთ. ჩვენ არ შეგვიძლიან ფაქტების გადასხვაფერება. ისინი მოგვეცა ჩვენს წერილში და ვხსნიან ისე, როგორც გვესმის, როგორც ჩვენი ენა ჰსჭრის.—

1513 წელს კახეთის მეფე ალ-გიორგი რომ მოკლა ბაგრატ მეხრას-ბატონმა, მას დარჩა ცოლი და შვიდის წლის ვაჟი ლეონი. დედა იყო ნათესავი გარსევან ჩოლაყაშვილისა, რომელიც ალ-გიორგის სიდედ-ხუცესი იყო. ქართლის მეფემ ალ-ვითმა მოინდომა ლეონის დაჭერა და ქართლ-კახეთის სამეფოდ შეერთება ერთ სამეფოდ. მაგრამ გარსევან ჩოლაყაშვილმა და დედამ დამალეს მცირე წლოვანი ლეონი ალ ეიციით დაჭერეს მეფის ძმა ბაგრატი, რომ არ ვიცით ლეონი სად არისო. გავიდა ამასობაში ცხრა წელიწადი, მემკვიდრე კახეთისა აღმოჩნდა. მან გამოაცხადა მეფობა და მიიმხრო ხალხი. მეფე დავითს ეს ამბავი ეწყინა, გაილაშქრა და მოადგა მაღნარის ციხეს, სადაც ლეონი იმყოფებოდა. ციხეში დამწყვდეული ხალხი ძლიერ შეწუხდა და «ლეონოდა მიტევეს ციხისასა.» მაგრამ მისმა დედამ ნება არ მისცა შვილს დაჭმორჩილებოდა მეფე დავითს. როცა ამ უკანასკნელმა მიუგზავნა დავით ამილახორი და ერთი ვიდაცა მთავარ-ეპისკოპოსი და სთხოვა მის პირით დამემორჩილეთ, თორემ ციხეში შიმშილით ამოგწყვეტავთო, ციხის მცველნი აღუთქვიდნენ მორჩილებას; მაგრამ როცა ლეონის დედა მივიდა და ეამბორა ხელზე ეპისკოპოზს, უკანასკნელმა უთხრა: «ნუ გეშინიან, ღამესა ამას წავალთ, გა-მაგრდი.» ამისი მსმენელი დედა ეუბნება ხსენებულს ეპისკოპოზს: «ვარ ძისა მაგრებასა და მიუცემლობასა» [1]). ასე ამ

---

[1]) იხ. ქართ. ცხოვ. ნაწ. II, გვ. 19, 105 იხ. იქვე გვ. 106, 268.

სახით გარსევან ჩოლაყაშვილმა, უცნობმა ეპისკოპოსმა და ლეონის დედამ ჩაშალეს კეთილი განზრახვა ქართლის მეფის დავითისა; ლეონი გადაიხვეწა მოსკოვს, სადაც ის აღიზარდა და შემდეგ გამეფდა კახეთში [1]).

მეფე ლეონი თუმცა ძლიერი კაცი იყო და თავის სამეფოსაც კარგად მოუარა, დაიცვა მტრისაგან, მაგრამ ბევრი ავიც შესძინა საქართველოს თავის მოქმედობით. ამან დაასახლა ჭარში ლეკები, რომელთაც შემდეგში საქართველოს დიდი ზიანი მისცეს. ამასთანავე ის არ იყო კეთილის ზნის კაცი. ის იყო კაცი მეძავი. ამან შეირთო ცოლად მამია გურიელის ქალი თინათინ, და როცა ეყოლა მისგან ორი შვილი აღექსანდრე ⁊ იესე, მერმე დაიწყო მეძავობა. მაშინ ზნე-კეთილ თინათინ დედოფალმა აღარ ინება მისი ქმრობა და გაეყარა მას. ლეონი ამაზედ ძლიერ გასწყრა და თან გაიყოლა მისგან შობილი შვილებიცა. ის მოვიდა შუა მთას, აქ თავის მზითვით აღაშენა მონასტერი, დაუყენა მოძღვართ-მოძღვარი, იყიდა რამდენიმე სოფელი და შესწირა მონასტერს საზრდოდ, და თვითონაც აქ იმყოფებოდა სიკვდილამდე. ეს ამბავი მოხდა 1527 წელს. თითქმის ამავე დროს თინათინსავით მტკიცე ზნე-კეთილობა, გაურყვნელობა ⁊ თავის ღირსების დაცვა გამოიჩინა ქართლის მეფის ლუარსაბ პირველის დედამ. 1526 წელს სპარსეთის მეფე შახთამაზი ატანის ციხეს, გორის მახლობლად მყოფს მოადგა, აიღო და დაატყვევა დედა მეფისა ნესტანჯარ და «მრავალთა წარჩინებულთა ცოლნი.» «ხოლო დედამან მეფისა ლუარსაბისამან იგრძნა უპატიო ყოფა თავისი შესვა სასიკვდილე ⁊ მოკვდა» [2]), რადგან ჩვეულებად იყო: «უკე-

---

[1]) იხ. იქვე გვ. 268

[2]) იხ. ქართ. ცხოვ. ნაწ. II- გვ. 24, 281.

თუ იმძლავროს ვინმემ და შეეხოს დედა-კაცს, თავს მოიკლავდა იგი.»

ნესტანჯარ დედოფლის მკვლელმა შაჰთამაზმა 1548 წ. შეირთო ცოლად ოთარ შალიკაშვილის ქალი (სამცხე-საათაბაგოდგან). ამ ქალსა ჰყოვნდა ორი შვილი შაჰ-ისმაილი და შახუდაბანდა. შაჰ-თამაზი რომ მოკვდა, სპარსეთის მეფედ შაჰ-ისმაილი დასვეს. არ ვიცი დედის ჩაგონებით, თუ სხვა რამე მიზეზით, ამან მაშინვე გამოიყვანა საპყრობილედგან ქართლის მეფე სვიმონი და მუხრანის ბატონის ბაგრატის შვილი არჩილი ცოლ-შვილიანად ლ მოიყვანა შირაზიდამ ისპაანში. ამის შემდეგ მალე მოკვდა შაჰ-ისმაილი და გამეფდა მისი ძმა შახუდაბანდა (1577 წელს). ამ დროს შემოესიენენ საქართველოს ოსმალები, აოხრეს და მრავალი ადგილები დაიჭირეს, რადგან გამაჰმადიანებული სვიმონ მეფის ძმა დავითი ვერ უვლიდა ქვეყანას. ეს ამბავი ძლიერ ეწყინა შალიკაშვილის ქალს. ჩაგონა შვილს მეფე სვიმონი გაენთავისუფლებინა. მიიწვია ის თავისთან, მისცა ჯილდოდ 19,000 მანათი, «ხალათად კაბა, სარტყელი და ტყავი სამურითა, ოქრო-ქსოვილნი, თავჯი (რომელიც არის გვირგვინი, ზედ ახვევია დოლბანდი, მძიმედ ოქრო-ქსოვილი და ჯილიოთ თორმეტითა შეკობილი), ხმალი, ხანჯალი, საბუხარი მარგალიტისა და ტხენი ოქროს იარაღჩინით შეკაზმული, სურა და თასი ოქროსი და გამოისტუმრა საქართველოში. მას თან გამოაყოლა ყველა ის ქართველებიც, რომელნიც სპარსეთში იყვნენ დატყვევებულნი. «დედამან შახუდაბანდასამან, ამბობს ქართლის ცხოვრება, ასულმან ოთარ შალიკაშვილისამან მოიყვანა მეფე სვიმონ და ვითარცა წესი არს ქართველთ დედათა, ეგრეთვე ჰყო. გამოსტუმრების დროს მან მოახვია სვიმონ მეფის ხმალს თავისი ღეჩაქი და ასე უთ-

ხრა: «მოგვისკვეა ხმლისა შენისა ხე-ტარსა ზედა, შენ იცი და ხმალმან შენმან და მოგვიცემია შენთვის სამეფო შენი საქართველო და სხვაცა მრავალი საბოძვარი; წარვედ და განამაგრე საქართველო, რათა არა წაგვიღონ ოსმალთა და იყავ თანაშემწე და ერთგულ სახელმწიფოთა ჩვენთა» [1]). ხმალზე ლეჩაქის მოხვევა იმას ნიშნავდა, რომ საქართველოსა და სპარსეთს შორის დედა-კაცის შუამდგომელობით სრული და დაურღვეველი მშვიდობიანობა, უვნებლობა და ერთობა დამყარდა [2]).

სვიმონი მოვიდა თუ არა საქართველოში, მაშინვე შეება ოსმალებს და ქართლში გასწყვიტა თათრები. მერმე შეჭყარა იმან კიდევ ჯარები და წარწინებულ კაცთ ტოლნი და დედოფალი და ავიდა ლიღოზე. აქედგან გამოუსივა ქართველობა და თბილისის არე-მარეში რაც საქონელი ჭყანდათ ოსმალებს, სულ მოატაცებინა. მაშინ გამოუდგნენ ოსმალთ ჯარნი და როცა მოვიდნენ მარჯვე ადგილას, სვიმონმა შეუტივა თავის ჯარებით, მოსწყვიტა და ისე გაუბნივა, რომ ტოტანი-ღა დაბრუნდნენ თბილისში. ამ დროს ჭკვრეტდნენ თავიანთ ქმრებს „ჯარნი ქალთა-ჯალაბთანი“ და ამსნეებდნენ და აქებებდნენ ომისათვის [3]).

მართლაც რომ შესანიშნავნი არიან ამ დროს ქალები, ისინი სჯობიან მამა-კაცებს თავიანთ გულ-კეთილობითა, სულგრძელებითა და ადამიანობით. 1569 წელს ზემოხსენებული ქართლის მეფე სვიმონი I კახაბერ ყორღანაშვილის ღალატა

---

[1]) ეს ფილდო ეძლეოდა შემდეგში სპარსთაგან უველას, ვინც საქართველოში გამეფდებოდა ხოლმე. იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 26, 28, 293

[2]) შაჰ-აბს დიდი ამის შვილის შახუდაბანდას ძე იყო, ესე იგი, შალიკაშვილის ასული მას ბებიად მოხვდებოდა.

[3]) იხ. ქართ. ცხოვ., გვ. 30.

ბით სპარსელებმა ბრძოლაში დაატყვევეს და წაიყვანეს. მაშინ ამ მეფის ცოლის ძმა, შვილი თინათინისა, კახეთის მეფე ალექსანდრე პირველი, ორჯელ თავს დაესხა, ერთხელ კავთის-ხევში, მეორედ დიღომში, თავის დას ნესტან-დარეჯანს [1]) და სრულიად წაართვა ქონება. ამასთანავე ასეთი უკადრისობა ჩაიდინა: «სირცხვილთა სათავეული დედოფლისა, დასა თვისისა, თვით მანვე ალექსანდრემ აცვა წვერსა ზედა შუბისა თვისისასა» და ასე წაიყვანა კახეთში. ამ საქმეში ერევნენ ამილახორი ქსნის ერისთავიცა. ასეთი შეურაცხ-ყოფა, რასაკვირველია, უზომოდ ეწყინა მეფესაც, დედოფალსაც და კეთილ-გონიერთ-კაცთაც. მეფე რომ დაბრუნდა სპარსეთიდგან, მოიწვიდა მაგიერის გადახდა ფელა მტრებისათვის და მომქცეულად ამ შეურაცხ-ყოფისთვის. იმან უკვე დაიწყო ამილახორი ბრძანება. ეს ამბავი რომ შეიტყო, ძლიერ შეშინდა ქსნის ერისთავი ელიზბარი და-ფუოვნებლივ მოვიდა დედოფალთან, დაემსო პირქვე, მისცა უკანვე, რაც მისთვის წაერთმევა, აგრეთვე ჯარიმად მისცა ასალ-ეფერი და მეკუდა და სთხოვა შენდობა. თუმცა მეტის-მეტად დიდი შეურაცხყოფა მიაყენეს სასენებულთ თავადთ, მაგრამ სულ-გრძელმა და გულ-კეთილმა დედოფალმა შეუნდო მათ და სთხოვა მეფეს, რომ მასაც ეპატიებინა დამნაშავეთათვის. მეფემ არ გატეხა დედოფლის თხოვნა, რადგან ქართველთა წესით დედა-კაცის შუამდგომლობის უარი-ყოფა არ შეიძლებოდა და თავის მხრით იმასაც აპატიეს დამნაშავეთ [2]).

არამც თუ დედოფალი და თავად-აზნაურების ცოლნი და ასულნი, არამედ თვით გლეხის ცოლნიც სრულის ცნობიერე-

---

[1]) ეს დედოფალი ალექსანდრე მეფის გერი და იყო.

[2]) იხ. იქვე გვ. 27, 29, 296.

ბით მეცადინეობდნენ სამშობლო ქვეყნის კეთილ-დღეობისა, ბედნიერებისა და ერთობისაოვის. უკანასკნელნი შვილსა და ქმარს განსწირავდნენ განწილებულს საქართველოს შესაერთებლად. სვიმონ მეფემ მოიწადინა იმერეთისა და სამეგრელოს დაპურობა და შემოერთება სამეფოსთან. შეჭეარა დიდი ჯარი და გაილაშქრა იმერეთ-სამეგრელოზე. კოლბეურში რომ მივიდა თავის ჯარებით, ერთმა გლეხის დედა-კაცმა სთხოვა მეფეს, ჩემი შვილიც წაიყვანე ჯარშიო. მაგრამ იმან უპასუხა: «მთვრალ ვარ კაცითა, არა მნებავს ძე შენიო.» საუბედუროთ მეფე იმერეთში დამარცხდა, გამობრუნდა, მოვიდა ისევ კოლბეურში, დაჭვდა წინ იგივე დედა-კაცი, რომელიც ამ დროს ახოს სთხნიდა, შეიტყო მისი დამარცხება და უთხრა დაცინვით: «ახლა ფხიზელია მეფე, ვსთხოვ იახლოს ძე ჩემიო.» შერცხვენილ მეფეს ძლიერ გაუკვირდა, მაგრამ არა უთხრა-რა და ჩამოვიდა კავთის-ხევში. აქ ის ჩამოჭხდა ერთს გლეხის დედა-კაცის ოჯახში, რომელსაც ქმარიცა და შვილიც მასთან ჯარში ჭეენდა. მან ვერ იცნა, თუ თვით მეფე იყო მის სახლში სტუმრად. ამისთვის ჭკითხავდა მეფისა და მის ომიანობის ამბავსა, და აგრეთვე ქმარსა და შვილზე. მეფე უმალავს თავს და უპასუხებს—მეფე მშვიდობიანად ბძანდება და შენს ქმარს და შვილს კი ვერ ვიცნობო. «რადგან ცოცხალია მეფე, სანატვლო იყოს მისთვის ყოველნი: შვილიცა ჯ ქმარიც», სთქვა მამულის მოუკარე დედა-კაცმა. მაგრამ აქ შეიტყო ჯარების დამარცხება, დიდად მწუხარე იქმნა და ტირდა მეფისათვის უფრო, ვიდრე ქმრისა და შვილისა თვისისა და იტყოდა: «ნეტარ თუმცა ღმერთმან მიხედოს წყალობითა და გვაღირსოს მეფისა სვიმონის ცოცხლებით გამოსვლა და სხვანი ყოველნივე სპანი მისნი ძირისა მისისა სანატვლო იყოსო.» მეფეს ძლიერ გაუ-

ხარდა გულში ერთგულება დედაკაცისა, არა უთხრა-რა, ნაღვლით სავსე გულით დაბრუნდა სახლში; მერე ქმარი მისი რომ მოუვიდა, «უეო წუალობა ფრიადი მეფემან სიტუვითა მის ქალისათა და უბოძა უმა და სახელო და სხვა მრავალი, და მიერიდგან აზნაურ იქმნა კაცი იგი, რომელ აწცა არიან ქვლიეიძენი» [1]).

ამავე დროს მოქმედებს სამცხე-საათაბაგოში დედა-კაცი სახელად დედის-იმედი. მუსრანიასთ ჩამომავალი და ტოლი სამცხის ათაბაგისა ქაიხოსროსი. «იგი იყო დედა-კაცი ამაყი, გლისპი, ძრისხანე, და გაუსინჯავი.» ჯერ ქმრის სიცოცხლეშივე ის ერევოდა სამთავროს მმართველობაში და 1573 წელს ქმარი რომ მოუკვდა და შვილები ჯერ მცირე-წლოვანნი ჰყოვნდნენ, მაშინ უფრო გაძლიერდა და მთლად მთავრის უფლება თვითონ მოხვეჭა. ის განაგებდა სამთავროს საქმეებს ისე, როგორც ენებებოდა დი უველას ეშინოდა მისის მძლავრობისაგან. როცა ეს ასე მძლავრად განაგებდა სამცხე-საათაბაგოს, შაჰთამაზმა გამოილაშქრა კახეთზე და ეჭადოდა ძირიანად მოფხვრას და დარბევას. ამ ამბავმა ძლიერ შეაშინა კახეთი და არ იცოდა, რა საშუალებით დაეხსნა თავი მძლავრისაგან. მაშინ აღექსანდრე მეფის სალთ-ხუცესმა ოთარ ჩოლაყაშვილმა, იხსნა კახეთი შაჰთამაზის დარბევისაგან. მისწერა სამცხე-საათაბაგოში დედის-იმედს წერილი, რომ შაჰთამაზის ტოლის ძმას, ვარაზა შალიკაშვილს, შენი და შენის შვილების ამოწყვეტა განუზრახავს და ჭსურს თვითონ გამთავრდესო. ეს არის მიზეზიო, რომ მისი სიძე ესლა შენზე გამოილაშქრებსო. დედის-იმედმა ეს ამბავი აღარ გამოიკითხა და მოჰკლა ვარაზა. მისა

---

[1]) იხ. ქართ. ცხოვ. ნაწ. II, გვ. 32 და 302.

სიგვდილი ძლიერ ეწუინა შაჰთამაზს, დასტოვა კახეთი და გაიღაშქრა სამცხე-საათაბაგოზე, ჯერ აოსრა მთელი ქვეყანა, მერმე სთხოვა სტამბოლს შეერიგდეთ და საქართველოც ორად გაეიყოთო. «გაიუვეს ქვეყანა ყამსა ამას და შერიგდნენ: დარჩა წილად ხონთქარსა იმერეთი, ოდიში, გურია და საათაბაგო ქართლისა საზღვრამდე, დარჩა კარი საზღვრამდე ბოტისა და ერევნისა და სომსითი სამზღვრამდე, რომელსა აწ თურქისტანად უწოდებენ, ვიდრე ბაღდადამდე; ხოლო შაჰთამაზ დაიპყრა ქართლი, კახეთი, ერევანი, ქურთისტანს აქათი» [1]. ამისა გამო ერთ ნაწილს დაუწყეს რბევა ოსმალებმა, მეორეს—სპარსებმა. ერთმა მოინდომა ქართველების გათათრება, მეორემ—გაეიზილბაშება. მაგრამ უფრო უეიდესი მავნებელი შედეგი ჩოლაყაშვილისაგან დათესილი ლვარძლისა ის იყო, რომ სამცხე-საათაბაგოს თავად-აზნაურობაში დიდი გახეთქილება მოხდა. დედის-იმედისაგან ვარაზა შალიკაშვილის მოკვლამ გაჰყო მთელი სამცხე-საათაბაგო ორ ნაწილად. ერთი ნაწილი მიემხრო ვარაზას შვილს კოკოლას, მეორე დედის-იმედს. გადაემტერნენ ერთმანერთს დედის იმედი და კოკოლა. ასტუდა მათ შორის ძლიერი მტერობა. პირველმა დაიწყო მამის სისხლის ძიება. ყლიტეს დედის-იმედისა და კოკოლას მომხრეებმა ერთმანერთი 1576 წლიდგან მოკიდებული ვიდრე 1625-მდე, ანგრიეეს ციხეები, სიმაგრეები ერთი-ერთისა, ეუოხრეს სოფლები და სტაცეს ერთმანერთს სიმდიდრე და საქონელი. დედის-იმედი ხან ერთ შვილს შველის ბრძოლაში, ხან მეორეს, ხან მესამეს. სამი შვილი ჰყავს და ს

ამშვიდოს აკანუებულები. მეფატიანე იმას ადარებს ებრაელების გმირ დედა-კაცს, დებორას, რომელიც იყო ებრაელთა მსაჯული და მსედართ-მთავარი და ებრძოდა ურიათა ხალხოსნობის მტრებსა. ისეთი გაბრაზებული და გაცოფებული ებრძვის შალიკაშვილებსა და მისს დიდს ძალ მომხრეებს, რომ ბევრგან ამარცხებს მათ და იძულებულ ყოფს დაემორჩილნენ მას. მაგრამ შალიკაშვილი კოკოლა არ წუნარდება, რომ შეატყო რომ დედის-იმედი თავის მოუალავის მოძრაობით და მოქმედებით იმასა სძლევს, მაშინ სთხოვს შემწეობას ოსმალეთს, ხონთქარი უგზავნის ჯარებს. შალიკაშვილი და მისი მომხრე თავადაზნაურობა უთმობს თითრებს ზოგიერთ ციხეებს, დედის-იმედი თავის შვილებით, რომელთა სახელები არიან, უკარუკარე მანუჩარ და ბეკა, ერთ და იმავე დროს ოსმალებსაც ებრძვის მხნედ და შალიკაშვილს კოკოლას და მის მომხრეებსაც. ბევრგან ამარცხებს მათ და ერთმეკს სოფლებსა და ციხე-სიმაგრეებს. ოსმალებიც უფრო და უფრო აქეზებენ ამათ ერთმანერთზე, რადგან ყსურთ ჯერ დასუსტონ კარგად და მერმე ორივენი ერთად დაამარცხონ და დაიჭირონ სამუდამოდ სამცხე-საათაბაგო. ამ განზრახვით ისინი სან დედის-იმედსა ყშეელიან, სან კოკოლას. ამ გვარმა გაჯიბრებულმა ბრძოლამ იქამდე მიიყვანა ეს ორი ერთმანერთზე გადაკიდებული მხარენი, რომ გამარჯვებისათვის ოსმალებს ელაქუცებიან და უმეგობრდებიან, იმათთან კავშირს იჭერენ და ემორჩილებიან. დედის-იმედი ეწინააღმდეგება ამ განზრახვას, არა ყსურს აკანუებულების დამარცხებისათვის სამცხე-საათაბაგოს ქართველობას დაუკარგოს პოლიტიკური თავისუფლება; მაგრამ შვილი უკარუკარე, რომელიც მემკვიდრე იყო საათაბაგოსი, სხვათერივ ყფიქრობს. იმას ყსურს თითრებს სამუდამოდ დაემორჩილოს და დამორჩილებით დაამ-

შვიდოს ქვეყანა. ამისათვის ის მიეგება ლალა-თაშას, რომელიც ამ დროს ქართლში იყო თავის ჯარებით და სვიმონ მეფისაგან დამარცხებული გადვიდა სამცხეში. დედის-იმედმა ის ნახა, მაგრამ რა ილაპარაკეს ერა სჩანს. მატიანე მხოლოდ ამბობს: «პატრონი უკარუკარე ლალა-თაშას თან-გაჰყვა დედის მოტეუებით და აღარ დაბრუნდა... წაუდგა პატრონი დედის-იმედი, ჯაყამდის სდია, ვერ მიეწია, აზნაურის შვილები წაუყენა, ველარ დაბრუნა და დედისა და ტოლ-შვილის გამოუსალმებელი წავიდა, ოლთისი სასანჯახოდ მისცეს.»

ასე და ამ სახით შეარყია სამცხე-საათაბაგოში ქართველების ერთობა, პოლიტიკური თავისუფლება და ქრისტიანობრივი სარწმუნოება ოთარ ჩოლაყაშვილის ხანჯმა ლ ხრიკმა. საზოგადოდ საქართველოს პოლიტიკურად დამხობის მიზეზები, თუმცა უფრო ადრეკე შეინიშნება, მაგრამ სამცხე-საათაბაგოს დაკარგვა საქართველოსაგან, მისი გათათრება და ოსმალებისაგან დაპურობა ამ დროიდგან დაიწყო. მის დაკარგვის მიზეზნი გახდნენ უკანასკნელად ოთარ ჩოლაყაშვილი, დედის-იმედი და კოკოლა შალიკაშვილი. აი რა ნაირად:

დედის-იმედის შვილი უკარუკარე და ამისი ძმა მანუჩარი 1579 წელს ოსმალებმა სტამბოლს წაიყვანეს. ამავე წელს მანუჩარს მისცეს თაშობა და გამოგზავნეს სამცხეში, მისი ძმა უკარუკარე კი, შემკვიდრე საათაბაგოსი, არ გამოუშვეს სტამბოლიდამ, რადგან ქრისტიანობას არა სტოვებდა. ის გაატარეს სამცხეში მხოლოდ მაშინ, როცა სტამბოლში ერთ გამოჩენილ მოჯიდავეს, ხონთქრის თხოვნით, დაეჭიდა და ღონიერად დაახეთქა მიწაზე (1580 წელს); მაგრამ ორ წლის შემდეგ მოკვდა უკარუკარე. გამთავრდა მისი ძმა მანუჩარი მე-II. ამ დროს დედის იმედი ჯერ კიდევ ცოცხალია. 1587 წელს ის ნახა შაჰ-აბასმა და აჩუქა ერეკლის მხარეს ხუთი დიდი სო-

ფელი. შაჰ-აბასთან მეგობრობისათვის ოსმალოს ჯარები გასწურნენ მანუჩარზე, უღალატეს და მოკვლა მოინდომეს მისი, მაგრამ ჩხუბში იმან თავშები მძიმედ დასჭრა და დაიცვა თავისი ქვეყანა აკლებისაგან. ამასობაში დედის-იმედმა კიდევ ამოჭყო თავი. რადგან სპარსეთის შაჰთან კარგად იყო, ამისათვის იმან უშიშრად გაწყვიტა ქართლის მეფის სვიმონის შემწეობით თავის მოღალატენი და დაიპყრო სრულიად სამცხე. მაგრამ აქედგანაც არა გამოვიდა-რა. ამისათვის რომ ამ დროს მესხნი სტოვებდნენ ქართულს წესსა და რიგსა და სჯულსა ოსმალების მძლავრობით. ამასობაში მანუჩარიც მოკვდა, და გამთავრდა მისი შვილი მანუჩარ მე-III. ამის დროს ოსმალებმა არ მოასვენეს საათაბაგო: იკლებდნენ და ათხრებდნენ მას. გაბეზრებულ კი მანუჩარი წავიდა სტამბოლს. ბ ქ დაუმტკიცეს იმას ათაბაგობა; მაგრამ ხონთქრისავე ჩაგონებით ბექამ (ბიძამ) გზაზედვე მოწამლა და მოკლა თავისი ძმის-წული. მაშინ ხონთქარმა მისცა ბექას ათაბაგობა და უოველი საზღვარი სამცხე-საათაბაგოსი და უწოდეს სათვარ-თავშა და პატივი სტეს ორითა თოლითა.» ამის შემდეგ ალარ ეოფილა სამცხე-საათაბაგოში მთავარი ქრისტეს სჯულითა, არამედ სხდებოდნენ თავშები.

ამ უკანასკნელ მიზეზისა გამო დიდ-ძალი თავად-აზნაურობა გამაჭმადიანდა; ამასთანავე თავშებმა გამორეკეს სამცხე-საათაბაგოდამ ეკელა მღვდლები, ეპისკოპოსნი და სხვანი საუოელიერო პირნი, რომელთაც კი არ უარ-ჰყვეს ქრისტეს სარწმუნოება, გაუქმდნენ ეკლესიანი და მონასტერნი; ზოგი მათგანი დაანგრიეს, ზოგი მეჩითად გადაკეთეს; მრავალთ ქრისტეს მორწმუნეთა გამოიტანეს იქიდგან ჯვარნი, ხატნი და ეკლესიის სამკაულნი ლ დამალეს სახლებში, რომ მალვით მაინც ელვარებინათ ღმერთი ქრისტიანულად. რომელთაც არა ჰსურ-

დათ თვრისეკლობით ქცევა და დათვრვით აღვიარება ქრისტეს სჯულისა, იმათ დასტოვეს თავისი სამშობლო და გადმოსახლდნენ ქართლში, კახეთში და იმერეთში, და თან მოიტანეს საეკლესიო ნივთნი, სატნი და ჯვარნი. ამ დროს არიან გადმოსახლებულნი დიასამიძეები, ავალიშვილნი, ტიტიანნი, ლეონიძენი და სხვანი. უმეტესი ნაწილი თავად-აზნაურობისა დარჩა თავის ქვეყანაშივე და გათათრდა. ასე მოიქცნენ ბერძენლად თავადნი და აზნაურნი, მერმე მათს მაგალითს მიჰბაძეს გლეხთაც. ტუფილად ხომ არ არის ნათქვამი, რომ თევზი აურიოლებას ბერძენლად თავიდგან დაიწყებსო. გლეხთ არა ჰსურდათ მამა-პაპის სჯულის დატოვება, მაგრამ მათ ბატონებმა ნება არ მისცეს, დაუწყეს დევნა სჯულზე მტკიცედ დგომისათვის. მაშინ გლეხობის მომეტებულმა ნაწილმა უარ-ჰყვეს მამა-პაპის სარწმუნოება, მცირედმა კი დასტოვა საათაბაგო და გადმოსახლდა აღმოსავლეთისა და დასავლეთის საქართველოში. დაიხოტნენ მწყემსნი და ჭანიბნიენნენ ცხოვარნიო, რომ იტყვიან, სწორედ ისე მოხდა. მატიანე ამბობს, რომ მით უფრო უმეტეს ადვილად გაჰქრა სალხში ქრისტიანობაო, რომ მათ აღარ ჰყვანდნენ მღვდელნი და ეპისკოპოსნიო და სალხი აღარ ემორჩილებოდა მცხეთის ქათალიკოზსაო. მარტო თავადთა ლ გლეხთა დედა-კაცები ადგნენ მტკიცედ მამა-პაპის სარწმუნოებას, მამა-კაცებსავით ადვილად იმათ თავი არ დანებეს ქრისტეს სჯულს. «თუმცა წარჩინებულნი მაჰმადიანნი იყვნენ, ამბობს მატიანე, არამედ ტოლნი მათნი და მსგავლნი იყვნენ ყოველითა ქრისტიანენი.» 1647 წელს სტამბოლიდგან მოსწერეს საფარ-თაშის (ბეჭას) შვილის-შვილს როსტომ თაშას, რათა იქმნენ ტოლშვილნიცა მათნი, რომელნიცა მაჰმადიან არიან—მაჰმადიანად.» ეს ბრძანება გამოუცხადეს როსტომ-თაშის ტოლს, მაგრამ «მან

არ ინება, არამედ აიძულებდნენ ყოფას მაჰმადიანად და ამისთვის დაითმინა მრავალნი ტანჯვანი. მერმე განიგლტო, რათა გარდაიგდოს თავი კლდესა ზედა. სცნეს ესე, შეიშურეს და არ უტევეს, კვალად ინება მოშთობა თავისა თვისისა და მტნობელთა არცა ამასზედა მიუშვეს. ხოლო შემდგომად სიუმილისა და მრავლისა ქენჯნის, მოიშოვა ღონე, რამეთუ ჰგონა, ვითარცა თვით თავისა ყოფნა, ეგრეცა სსვათაცა და ამის მიზეზისათვის იტყოდა: უკეთუ დაატოვებინოთ ყოველთა წარჩინებულთა ცოლთა უწინარეს ჩემსა ქრისტე, მერმე დავუტეო მეცა, უკეთუ არა, ესრეთ არცა მე. მაშინ შეუთქვეს რა წარჩინებულთა ცოლთა, მათ ყოველთა შიშისათვის ტანჯვისა დაუტევეს ქრისტე და გამაჰმადიანდნენ ყოველნი სრულიად და ამის შემდეგ, ულონო ქმნილი, გამაჰმადიანდა იგიცა. არამედ იქმნა რისსვა ღვთისა ტოდვათა ჩვენთათვის, რამეთუ აწ უმეტეს ადრე მოოხრდნენ ეკლესიანი... რომელთა არა ინებეს მაჰმადიანობა ქართველს, იმერეთს, ოდიშს, გურიას, კახეთს წარაქვნდათ ხატნი და ჯვარნი და წმიდათა ნაწილნი, მოისპოდნენ ეპისკოპოსნი, თუ სადმე იყო და მონაზონნი და მწყემსნი» [1]).

ქართველნი დედა-კაცნი მარტო სარწმუნოების დაცვაში არ იყვნენ მტკიცენი. ისეთნი იყვნენ ისინი მტერთან ბრძოლაში და სამშობლო ქვეყნის დაცვაშიაცა. 1608 წელს ხონთქარმა გაილაშქრა სირიის წინააღმდეგ. მან დაიბარა ყირიმის თათარსანი თავის ჯარებით. იმან გაიარა თავის ჯარით სტამბოლზე და შეუერთდა ხონთქრის ჯარებს სირიაში. ამათ დაიპყრეს ეს ქვეყანა. ბაღდადის აღების შემდეგ ხონთქარმა ნე-

[1]) იხ. ქართ. ცხოვ. მე-II ნაწ. გვ. 162—169 და 288—299.

ბა მისცა თათარსანს დაბრუნებულიყო ყირიმში. მაშინ ამ უკანასკნელმა სთხოვა სონთქარს ნება მიეცა საქართველოზე გავლისა, რადგან ეს გზა მოკლე არისო. იმას გაეგონა, რომ საქართველო მდიდარი ქვეყანა არის და გავლის დროს დავიპყრობ და სიმდიდრეს ვიშოვიო. 1609 წელს ის მოადგა ჩვენს ქვეყანას. შეიტყო მეფე ლუარსაბ პირველმა. ამან და გიორგი სააკაძემ, დიდმა მოურავმა, რამდენჯერმე დაამარცხეს გზაზე, მაგრამ ის მაინც გადმოვიდა ქართლში და დადგა სურამის ბოლოს, აქ მოგრეოდა ქართველთა ჯარებიცა, რომელშიაც ერევნენ დედა-კაცნიცა. მოურავის მეცადინეობით და მამაცობით თათარსანის ლაშქარი ასე დამარცხდა, რომ სრულიად გაიფანტა და მოედო ტყე-ღრეს. მას მიჰყვნენ უკან დედა-კაცები. სამ დღის განმავლობაში იჭერდნენ ისინი თათრებს ტყეში და გათოკილები გამოჰყავდათ ტყიდამ, აშიშვლებდნენ და ტიტვლებს უშვებდნენ ბედის ამარად [1]).

თუმცა ნათქვამი არის დედა-კაცისაგან, რომ «ერთი სხვათა შვილი დედასაც და მამასაც მირჩევნიაო», მაგრამ ლუარსაბ მეფის დას თინათინს სამშობლოს ბედნიერება და სიდიადე მეფის სიცოცხლე ურჩევნია თავის ქმრის სიამოვნებასა ან სიცოცხლეს. იმას თავისი ქმარი შაჰ-აბასი იმდენად არ უყვარს, როგორც თავისი ძმა და საქართველო. იმას ჰსურს როგორმე განთავისუფლოს ქმრის ხელიდგან დატყვევებული ძმა და დაბრუნოს ისევ სამეფოში. იმას ჰსურს ძმის წადილი ასრულდეს, და არა ქმრისა. ამისათვის 1615 წელს, როცა შაჰ-აბასი შემოესია საქართველოს და მოტყუებით დაიჭირა ლუარსაბი ან მიჰყავდა სპარსეთში, ყარაიაზე ყანმა და მან ინადირეს. აქ

[1]) იხ. ქართ. ცხოვ. ნაწ. II, გვ. 36.

მეფემ სიმარჯვე გამოიჩინა და 13 ნადირი მოკლა ერთ დღეს. ეს ამბავი ძლიერ ეწყინა დას თინათინს და შემოუთვალა ძალვით ძმას, «რათა არა უჩვენოს უფასს თავი თვისი მსნედ და ახოვნად.» ამაზედ ძმამ უპასუხა: «ვუწყი, რამეთუ არღარა განმიტევებს, ამისთვის უმჯობეს არს სიკეთისა ჩვენება, ვიდრე სიავისა.» გარდა ამისა თინათინზე კიდევ ის ვიცით, რომ ამ დროს ის იყო საქართველოში შაჰ-აბასთან ერთად და მის ბრძანებით მისწერა იმერეთში მეფეს ძმას წიგნი და მიიწვია თავის ქმართან. ეწადა დას ძმისთვის ამ წერილის მიწერა თუ არა, ეს არ არის ცხადი, მაგრამ მატიანე ამბობს, რომ დის წიგნი შაჰ-აბასმა გაუგზავნა ლუარსაბსაო. აქედან, რასაკვირველია, არა სჩანს თინათინის გარეგნა საქართველოს ბედ-იღლის პოლიტიკურად განწყობაში. ლუარსაბის სიტყვები, რომელიც ზევით მოვიყვანეთ და დის მიერ გათვრთხილება მისი ამტკიცებენ, რომ იმას ჭსურდა ძმის და მეფის განთავისუფლება. მაგრამ ამას ვერ ვიტყვით თინათინის დედა-მთიელზე, რომელსაც ერქო ბეგუმ და იყო შაჰ-აბასის დედა. ჩვენ არ ვიცით, ეს ქალი ქართველი იყო თუ არა ჩამომავლობით, მაგრამ ის კი ვიცით, რომ ამისი დედა-მთიელი იყო ოთარ შალიკაშვილის ქალი. თუ მივიღებთ მხედველობაში ეკრეპეის მოგზაურის (1627 წ.) პიეტრო დელლავალეს შემდეგს სიტყვებს: «ქართველების რიცხვი ისე დიდი იყო, რომ დღეს არ იპოვება არც ერთი სასლი მთელს სპარსეთში, რომელიც საკუსე არ იყოს ამისთანა (ტყვეებით) ქართველებით, მამა-კაცებით და დედა-კაცებითაც; იქ არ არის იმისთანა დედა-კაცი, რომელსაც არა ჭსურდეს, რომ უველა მისი ქალები ქართველები იყვნენ, ამიტომ რომ ესენი მშვენიერები არიან. თვით ხელმწიფეს გაესებული აქვს თავისი სასახლე მათის კაცე-

ბითა და ქალებით და ხხვებს თრთქმის არ იმსახურებს[1]);
—ვამბობთ, თუ ამ სიტყვებს მივიღებთ მსჯდგელობაში, მაშინ უნდა დავრწმუნდეთ, რომ ბეგუმ, თუ მამითაც და დედითაც არა, ერთის მხრით მაინც ქართველი იყო. აი ეს ბეგუმ იყო დედა-კაცი მეომარი, მხნე და ახოვანი. რადგან ქმარი სუსტი სასიათისა და ჭკუის კაცი იყო, ამას ეჭირა მთელი სპარსეთის სახელმწიფოს საქმეების გამგეობა. რადგან ამ დროს ოსმალები აოხრებდნენ საქართველოს და იპყრობდნენ, ამისათვის ეს ბეგუმ წამოუძღვა სპარსეთის ჯარებს, მოვიდა შირვანში, შეება ოსმალოს ჯარებს, დაამარცხა ლაღა-ფაშა, წაართო ციხე, დაწვა და დააქცია, საზინაც წაართო და თათარსანი დააცუკვეეს აზმინს. გიდრე ეს მხნე დედა-კაცი ცოცხალი იყო, აიზილბაშნა ვერას აკს უბედავდნენ მის ქმარს შახუდაბანდას, მაგრამ ის რომ მოკვდა, მაშინ მისი ქმარი აიზილბაშებმა ჩამოაგდეს ტასტიდამ და ციხეში დაამწყვდიეს. ჩვენთვის ის მით არის მხოლოდ შესანიშნავი, რომ მან უშველა მეფე სვიმონს ოსმალების დამარცხებაში.

როგორც მჯობნს მჯობნი არ დაელევა, ისე კარგთან რომ ცუდიც არ იყოს, არ შეიძლება ეს წუთის სოფელი ისეა აგებული, რომ ვიდრე მზე ანათებს, ბორბალსა ზ ეეთიღს ექნებით განუწყვეტელი ბრძოლა ერთი-ერთ შორის. ამას ჩვენ იმაზე ვამბობთ, რომ ამავე დროს იყვნენ ორნი მაღალ-წოდების ზნე-გაფუჭებულნი დედა-კაცნი. ერთი იყო ქართველი, მეორე კაცელი. რასაკვირველია, გარეგნილნი და მავნებელნი სხვანიც ბევრნი იქნებოდნენ, მაგრამ ჩვენ აქ იმათზე ვლაპარაკობთ, რომელნიც მატიანეში არიან მოხსენებულნი და რომელ-

[1]) იხ. ეურ. „ივერია", 1879 წ. № 3.

ნიც რაიმე მხრით შეესწენ ერის ცხოვრებას თავიანთ მოქმედებით. კახელი ქალი იყო მეფე ალექსანდრეს და ამას ალერჩიკა ესკრატისობა (მონოზნობა) და სცხოვრებდა ალავერდს; მაგრამ თავრულად მას «თანა ეყოთოდა ალავერდელი.»—ეპისკოპოსი, ძმა სსენებულ ბორორტ-მოქმედისა ოთარ ჩოლაყაშვილისა. ეს ამბავი ჯერ არავინ იცოდა: მაგრამ როცა იერუსალიმის პატრიარქმა მეფეს ალექსანდრეს შემწეობა სთხოვა ფულით მონასტრების კალების გადასასდელად, მაშინ ეს დაფარული საქმე განცხადდა. საქმე იმაშია, რომ კახელები თანახმა გახდნენ ნება-ყოფლობით, გისაც რამდენი შეეძლო, შეეწირათ ფული იერუსალიმის პატრიარქის საჭიროებისათვის. „დაადგინეს ალავერდელი, რათა შეჭვრიბოს (ფული) და წარიღოს იერუსალიმში. მან შეჭვრიბა სუთი ათასი დრაჭკანი და წარვიდა. მეფის დამ რომ შეიტყო ეს ამბავი, გამოუყენა მას უკან კაცი და დაბრუნა: მე ორსულად ვარ შენგან და შენი წასვლა არ შეიძლებაო. ამის გამგონე ალავერდელი მაშინვე დაბრუნდა; მოვიდა კახეთში «წარიპარა ქალი იგი და წარვიდა იმერეთს; სოლო ოქრო იგი წარმოუგზავნა ალექსანდრესვე.» ამ საქმისათვის პატრიარქმა დასწყევლა სულიერი მამა; ალექსანდრე მეფემ არამც თუ არა აკნო-რა, არამედ შეჭრთო მასვე თავისი და, რადგან გაკრეჭილ იყო და „მისცნა მტირედნი მამულნი და იყოთოდა მუნ შინა» [1]). ეს ამბავი მოხდა 1602 წელს. ამ ამბის ცოტა მერმე მეორე დედა-კაცმა ჩაიდინა უმსგავსო, უკადრისი და უსირცხო საქმე. ეს იყო სასელოვანის გმირის ზურაბ ერისთვის ძმის ბაადურის ცოლი იმერეთიდამ. ამ ქალმა შეიყვარა ჯიჯავაძე საზვერელი, და რამდენიმე ხნის

[1]) იხ. ქართ. ცხოვ. ნაწ. II, გვ. 111.

კურკურის შემდეგ, სახინოში ოთხინობის დროს, მოაკვლევინა კანონიერი ქმარი ამაკე ჯიჯაკაძეს და გადიწერა ჯვარი. ეს ამბავი შეიტყო ბაადურის ქმამ ზურაბ ერისთავმა, მაშინვე შემოიყარა ჯარები, გადაიარა თეერსათის მთა და მიადგა სახინოს. იმ ღამეს როსკიშმა ქალმა სიზმარში ნახა: „რამეთუ მოჭკლეს საზვერელი და ტუკე ჭეკეს იგი“, და ურჩევდა ახალს ქმარს ციხეში შეხიზვნას და გამაგრებას; მაგრამ მან არ გაუგონა. მაშინ ის თვითონ შეკიდა ციხეში და გაამაგრა იგი. ამ დროს ზურაბიც მოვიდა, დაესხა თავს ჯიჯაკაძეს, მოჭკლა და მოჭკეთა თავი; «გარნა ციხესა ვერა ავნო-რა», რადგან ქალმა ბრძოლა დაუწყო [1]). ეს მოხდა 1619 წელს.

რადგან ამ „ისტორიულის სურათების“ წერაში, რამოდენადაც შეიძლება, ქრონიკონს მივსდევთ, ამისათვის ახლა უნდა შევუდგეთ ქეთევან დედოფლის მოქმედების აღწერას.

1627 წელს პიეტრო დელლავალე ამბობს, რომ შაჰ-აბაზს გულით ეწადა ამაყი სპარსელების დამტირებაო. ამისათვის იმან მოიწადინა ქართველების გამრავლება თავის ჯარში, მაგრამ ამ განზრახვის ასრულება შეუძლებელი იყო, ვიდრე ქართველები არ დასტოვებდნენ ქრისტეს სარწმუნოებას. საბოლოოდ შეიქმნა მისთვის ამათი გამაჭმადიანება. შეუდგა ის ამ განზრახვის აღსრულებაში მოუვანას. იმას თანა ჭყვანდა სპარსეთში კახეთის მეფის ალექსანდრეს შვილი კოსტანტინე. ამას კარგად შაესწავლა სპარსული ენა, წიგნი, ზნე და ჩვეულება ჯ გამაჭმადიანებულ იყო. აი ეს ბატონიშვილი კოსტანტინე 1605 წ. მიიხმო შაჰ-აბასმა სასახლეში ჯ უთხრა: «მოგვდარ არს დავით ძმა შენი და არს მამა შენი მოხუცებული ჯ ძმა შენი გიორ-

[1]) იქვე გვ. 40.

ბი, აწ ვინადგან შენ ხარ სჯულსა ჩემსა მტკიცედ და მეფობისა ჩემისა სარწმუნო, მოიცია სრულიად შირვანის ჯარები შემწედ, ხალითი და ხიჩუქარი მაძისათვის, წარვედ და მოჰკალ ორნიგე და შენ გამეფდი და ჰყავ კახეთი მაჰმადიან.» უღირსი შვილი საქართველოსი დათანხმდა, მოვიდა სიინგილოში, ჩამოჰხდა ქალაქს ბაზარში, დაიბარა იქ მამა და ძმა, დახოცა ისინი ღალატობით და გამოაცხადა თავი თვისი მეფედ: მერმე მოუგზავნა კაცი დედოფალს ქეთევანს, (ქვრივს), თავის ძმის დავითის ცოლსა და შემოუთვალა: «რადგან მაჰმადის სჯული ნებას აძლევს შერთვას რძლისას და მე გარ მაჰმადიანი და კახეთიც უეენის ბძანებით მე დავიჭირე, შემირთე ქმარად და იყავ ისევ დედოფალი, და თუ თანასმა არ გასდები შენის ნებით, მაშინ ამ საქმეს მე ძალად ვყოფ.» ქეთევანს ძალიან ეწყინა ასეთი თავხედი მისი სურვილი და მამა-მთიელისა და მაზლის სიკვდილი, შეჰყარა მაშინვე კასეთის თავად-აზნაურობა და უთხრა: სად გაგონილა ქრისტიანობაში, რომ ძმამ ძმის ცოლი შეირთოსო. ჩემს მაზლს კოსტანტინეს ჩვენი მეფე ალექსანდრე და ჩემი მაზლი გიორგი ორივე ღალატობით დაუხოცია, ახლა განუზრახავს ძალად ჩემი ცოლად შერთვა და კახეთისაც გამაჰმადიანება. თუ ამაზე თქვენ ეველანი ყაბულსა ხართ და არ გსურთ დაცვა სამშობლო ჭეეენისა, სარწმუნოებისა და ქართველთა დედათა ნამუსი, მაშ ღმერთმან მშვიდობა მოგცეთ, მე აქ ალარ მსურს დგომა, წავალ ჩემს სამშობლოს ქართლს. კახელებს ძალიან ეწყინათ ეს ამბავი, შეიყარნენ ერთად კუთხიდამ, გამოუცხადეს დედოფალს ერთგულება და მოემზადნენ კოსტანტინესთვის წინააღმდეგობის გაწევას. მიუძღვა მათ ქეთევან დედოფალი, მოჰხდა ზაქათალის მაზრაში ბრძოლა, დამარცხდნენ სპარსნი და მოჰკლეს კოსტანტინე.

რადგან ხელმწიფეის შთამომავალი ადარავინ იყო, ამისათვის კახელებმა გაამეფეს ქეთევანი. ის იყო აშოთან მუსრანბატონის ქალი ბაგრატიონი და ნათესავი მეფის ლუარსაბისა, რომელიც ამავე დროს იქმნა წამებული სპარსეთში. მას ჰქონდა დიდი ნიჭი სახელმწიფოს მართვისა და იყო გამოცდილი, ამისათვის რომ ის იყო რამდენჯერმე სპარსეთშიაც. რამდენიმე წლის განმავლობაში, ვიდრე მცირე წლოვანი იყო მისი შვილი თეიმურაზ პირველი, ის დიდებულად განაგებდა სახელმწიფოს. მაგრამ შვილი ეტკივით უყურებდა დედას. შაჰ-აბასი ჩაჰჩურჩულებდა თეიმურაზს, რომ მის დედას განზრახვად აქვს ქმრად შეირთოს გამოჩენილი სარდალი ქაიხოსრო ომანიშვილი, რომლის კაჟ-კაცობით და სახელმწიფო საქმეების ცოდნით იმან ბევრი ისარგებლა. ამ შემთხვევაში დედა შენი ეცდება, ეუბნებოდა ის, რომ წინააღმდეგი გაგიხდესო, რომ რა არის სახელმწიფო მოუმზადოს სხვა შვილებს, რომელნიც ეყოლება მეორე ქმრის ხელშიო.» თეიმურაზი მოსტყუვდა და მოაკვლევინა ეს საუკეთესო შვილი ქეთევანისა. ქეთევანმა რა უთხრა შვილს ამ ბოროტ-მოქმედებისათვის, არ ვიცით, მაგრამ თვით თეიმურაზმა კი იგრძნო შეცდომა, ხოლო შემთხვევათა მსვლელობა გვაჩვენებს, რომ დედა, «როგორც ძლიერ ჭკვიანი ადამიანი», ამისათვის შვილს არ შემოსწყრომია, რადგან მათი ურთი-ერთ შორის უთანხმოება ავნებდა სამეფოს კეთილ-დღეობას, და ორივე, მცხოვრებნი გრემის ქალაქში, განაგებდნენ კეთილად კახეთს.

იმ დროს, როცა ქეთევანმა მოჰკლა კოსტანტინე ბრძოლაში, თეიმურაზი სპარსეთში იყო. შაჰ-აბაზს ძლიერ ეწყინა, რომ მისი განზრახვა არ ასრულდა, და რომ ქართლმა არ დაიჭიროს კახეთი და არ შეიერთოს, შეიტყო თუ არა კოსტან-

ტინეს სიკვდილი, მაშინვე გამოისტუმრა თეიმურაზი კახეთში და თან გამოაყოლა იქ მყოფი კახელები. ქიზიყში ის ისტუმრა ერთმა გლეხმა ჯ ა ქ დედა-კაცებმა უძღვნეს მას ცხრა ბალღი აკვნით საშობლო ქვეყნის დასაცველად. აქედგან აცნობა დედას თავისი მოსვლა, მივიდა გრემს, იყო დიდი სიხარული დედა-შვილისა და ყოველთ კახელებთ შორის. რამდენიმე ხნის შემდეგ დედამ მოიყვანა თეიმურაზი ქიზიყს და წმინდა ნინოს სობოროში აკურთხებინა მეფედ. ამ დროს ის იყო 13 წლისა, როგორც სწერს მეფე არჩილი.

შაჰ-აბასს ბრაზი მოსდიოდა, რომ ვერ აღასრულა თავისი განზრახვა და რომ ქეთევანისა და თეიმურაზის გამგეობის ქვეშ კახეთი უფრო და უფრო ძლიერდებოდა. საქართველოში ქრისტიანობის დაცვას ის მეფეებს აბრალებდა, ამისათვის მეცადინეობდა ორივე სამეფოში მეფის გვარეულობის ამოწყვეტას. მგრამ უფრო უმეტესად კახეთის ჯავრი სჭირდა კოსტანტინეს სიკვდილის გამო. ის ეძებდა მიზეზებს, რომ წაჰ-ბრძოლებოდა ქართლსა და კახეთს. ამ განზრახვით იმან მიიწვია სპარსეთში თეიმურაზი ჯ საიდუმლოდ ეუბნებოდა: ლუარსაბის და ხორეშანი შეირთეო და მაშინ მე და შენ ქვისლები ვიქნებითო და ლუარსაბთანაც თანხმობით იცხოვრებო. იმას ეგონა, რადგან თეიმურაზი და ლუარსაბი მასლობელი ნათესავები არიან, უარს იტყვიან ქრისტეს სჯულის დარღვევაზეო ჯ მე ამ მიზეზით ურჩობისათვის ომს გამოუცხადებო; მაგრამ მეფეებმა იცოდნენ შაჰ-აბაზის მზაკვრობა და თანახმა გახდნენ დამოუკიდებლობაზე, თუმცა პირველში უარზე იდგნენ. თეიმურაზმა შეირთო ლუარსაბის და ხორეშანი. მაგრამ შაჰ-აბასი კიდევ არ დასცხრა, და ახლა სხვა მიზეზი მოიდო: მე ვსთხოვე ლუარსაბს ეს ქალი, მე უარი მითხრა, ნათესავს კი მითხოვო; და-

იყინა, არ იქნება, თუ თეიმურაზმა მე არ დამითმო სორეშანიო, რადგან ლუარსაბი ბირველში მე შემბირდა იმას, მერმე ვი მის ნაცვლად თინათინი მომცაო [1]). თეიმურაზმა შეუთვალა: «მე ჩემი ღირსება ნებას არ მაძლევს, რომ ჩემი საკუთარი ცოლი სხვას მივსცეო.» ღვთის რისხვა კაცი შაჰ-აბასი ძალიან განძვინდა, წამოვიდა დიდის ლაშქრით კახეთის აოხრებლად. მაშინ დედოფალმა ქეთევანმა გასწირა თავი თვისი, წავიდა ყეენთან, თან წაიყვანა ორი თავისი ქალი და შვილისშვილი ალექსანდრე, რომ ამით დაემტკიცებინა მისთვის ერთგულება და შეერიგებინა თეიმურაზთან. «ეგრე მოიქცა თეიმურაზ, ამბობს დელლავალე, იმ იმედით, რომ მის დედას ქეთევან დედოფალს, როგორც ძლიერს ჭკუიანს ადამიანს და რამოდენიმე ჯერ სპარსეთში ნამყოფს, ხელმწიფეს ხასიათის მცოდნეს, შეეძლო მისი დამშვიდება და შერიგების მოთხოვნა, მაგრამ ხელმწიფე ულბობელად დარჩა, და, თითქოს ძლიერ შეეკარებული ეოფილიყოს, დაყინებით თხოულობდა სორეშან დედოფალს.» დაიწყო ახლა ბრძოლა ქეთევანსა და შაჰ-აბაზს შორის. ის ეუბნება ქეთევანს: თეიმურაზი ჩემი ერთგული რომ იყოს, თავის მემკვიდრე შვილს ალექსანდრეს გამოშიგზავნიდაო. ახლა მოიხსოვა ესეც. ქეთევანმა მოსწერა შვილს, ნუ გამოგზავნი ალექსანდრესო; მაგრამ მან არ გაუგონა. ესეც რომ მივიდა, ახლა თვითონ თეიმურაზი დაიბარა. ის ალარ წავიდა. მაშინ შაჰ-აბასმა გამოიალაშქრა საქართველოზე, აოხრა კახეთი და 100,000 სული ქართველი გადასახლა კახეთიდან. მაშინ აოხრდა ჭიაური და ზაქათალის მაზრა. გადასახლე-

---

[1]) დელლავალე ამბობს, რომ ამ ქალის სახელი ელენა იყოვო; ქართ. ცხოვ. კი თინათინი ჰწერია.

ბულთაგან უმეტესი ნაწილი საჩუქრებითა და ჯილდოს დაპირებით გაამაჭმადიანა, და მათგან შეადგინა ლაშქარი 30,000 კაცით. მაგრამ სიმტკიცე ქეთევანისა ვერ გასტეხა ვერც მუქარით, ვერც კეთილის ცხოვრების დაპირებით. მაშინ შეუბრალებელმა ბარბაროსმა ის დაიმწყვდია შირაზის ციხეში. შვილის-შვილები კი, მათ მოუდრეკელობით გაბრაზებულმა, დაჯსაჯურისა და თან გაიყოლა. ალექსანდრე მალე მოკვდა, ხოლო ლევანი გაგიყდა.

ქეთევან დედოფალი, წაყვანილი შირაზში „მთელის თავის სახლით (მას ჰყავდა მრავალი მოსამსახურე ქალი და კაცი) დიდის სიმტკიცით ადგა ქრისტეს სარწმუნოებას, რომელსაც ასრულებდა, რამოდენადაც იცოდა და შეეძლო. დიდის გულმოდგინებით, ძვირფასს საეკლესიო ნივთებს, წიგნებს და სამოსლებს დიდის თაყვანის-ცემით ინახავდა. მაგრამ იმ დროს მას არა ჰყავდა არც ერთი თავისიანი მღვდელ-მთავარი წირვა-ლოცვის აღმასრულებელი. ერთი კი ჰყავდა წინედ, რომელიც, ვფიქრობ, იყო რაღაც საეკლესიო თანამდებობისა; მაგრამ რადგან ის იყო ძალიან კეთილი ქრისტიანე და მიჭმადიანებს ეკონათ, ის იმაგრებს დედოფალს და, რაკი მოშორდება, დედოფალიც გადუდგება თავის სარწმუნოებასაო, მას შესწამეს, რაღაც დიდი დანაშაულობა და მოჭკლეს. ის მოჭკვდა ტეტლაზე დამწვარი შირაზში, თავ-დადებული სარწმუნოებისათვის და აღსავსე დიდის მოთმინებითა. მეორე მღვდელთაგანი, რომელიც ქეთევან დედოფალს თან ჰყვანდა, როცა მე იქ ჩავიარე, იყო ვითარცა მოურავი; განაგებდა მთელს მის სახლს და უფრო კარის-კაცად ჩაითვლებოდა, კიდრე სხვა რამედ; უცოდინარობისა, თუ სხვა რამე მიზეზისა გამო, არ ვიცი, ის არასოდეს არ ჭსწირავდა. გარდა ამისა ჰყავდა კიდევ

ერთი ბერი, მაგრამ სრულებით გამოჩერჩეტებული და ერთი ერის კაცი, რომელიც ამისთანებში ვერაფერად გამოადგებოდა. მე ვფიქრობ, რომ მას აქეთ, რაც ჩვენ პატრებს კარმელიტანელ ფეს-შიშველებს და აგრეთვე ავგუსტინიანებს აქვთ შირაზში დგომა და ეკლესია, ისინი არ დაუკლებდნენ იმას ნუგეშს და გაამხნევებდნენ ეოვლის გვარის სულიერ შემწეობით. მე გავიგონე, რომ დედოფალს არასოდეს, ვიდრე ცოცხალი იყო, არ დაუკლია მათთვის უხვი საწირავები და სხვა გვარი შემწეობაც. მე ვამბობ ვიდრე ცოცხალი იყო მეთქი, ამიტომ რომ რამდენიმე თვის წინედ, ინდოეთიდგან დაბრუნებული ბაზორაში რომ ჩავედ, იქ მე შეკიტყე შემდეგი ამბავი. 22-ს სექტემბერს (ჩვენებურ 10-ს) 1624 წელსა ქეთევან დედოფალი სპარსეთის ხელმწიფის ბრძანებისამებრ დიდის წვალებით მოუკლავსთ, ქრისტეს სჯულზე სიმტკიცით დგომისათვის, იმავე ქალაქს შირაზში, სადაც ამდენი ხანი დაკავებული იყო. არ ვიცი რა მოქმედობას თხოულობდნენ მისგან. სიკვდილს შეჭვდა იგი მხნედ, ვითარცა უდიდებულესი მოწამე. ამ ცნობის საფუძვლად მე ვასახელებ ღირსის პატრის ფრაგრეგორი-ორსინო და მინიკანელის მოხსენებათა. იგი იყო სამხრეთის მთავარი ეკარი და თავის მოგზაურობის დროს გადასულიყო სპარსეთში, სადაც ცოტა ხნის წინეთ ეს შემთხვევა მომხდარიყო. ბარბაზაში შეგხვდი მე, და პირველად მან მიამბო ეს ამბავი. გარდა ამისა მან ამის შესახებ რომში წარადგინა ვრცელი მოხსენება» [1]).

მღ. დიმ. ჯანაშვილი.

(შემდეგი იქნება).

---

[1]) იხ. ქართ. ცხოვ. ნაწ. II, გვ. 112—119; ჟურნალი «ივერია», გვ. 45—53, სტატია დელლავალლესი.

ᲪᲘᲮᲔ ᲨᲘᲒᲜᲘᲓᲐᲛ ᲒᲐᲢᲔᲮᲘᲚᲘ.

(ᲣᲛᲓᲔᲒᲘ *).

ᲜᲐᲬᲘᲚᲘ ᲛᲔᲝᲗᲮᲔ.

ᲗᲐᲕᲘ ᲛᲔᲠᲕᲔᲚᲘ.

ᲛᲐᲡᲖᲔᲓ, ᲗᲣ ᲓᲝᲜ ᲤᲔᲚᲘᲞᲔ ᲐᲠᲐᲜᲐ ᲠᲝᲒᲝᲠᲐ ᲦᲡᲜᲘᲓᲐ ᲓᲐ ᲒᲘᲜᲛᲐᲠᲯᲔᲑᲓᲐ ᲛᲐᲒᲜᲘᲢᲘᲣᲠᲡ ᲛᲝᲕᲚᲔᲜᲐᲡ.

ᲝᲛᲘᲐᲜᲝᲑᲘᲡ ᲓᲠᲝᲡ, ᲠᲝᲓᲔᲡᲐᲪ ᲠᲝᲖᲘᲡᲡ ᲐᲦᲐᲠᲪ ᲔᲠᲗᲘ ᲬᲐᲛᲘ ᲛᲝᲪᲐᲚᲔᲑᲐ ᲐᲠᲐ ᲭᲥᲝᲜᲓᲐ, ᲑᲐᲢᲝᲜᲘ ᲛᲘᲜᲘᲡᲢᲠᲘ ᲐᲠᲐᲜᲐ ᲒᲣᲑᲔᲠᲜᲐᲢᲝᲠᲘᲡ ᲗᲐᲜᲐᲛᲓᲔᲑᲝᲑᲐᲡ ᲐᲡᲠᲣᲚᲔᲑᲓᲐ, ᲗᲣᲛᲪᲐ ᲙᲘ, ᲛᲐᲠᲗᲐᲚᲘ ᲣᲜᲓᲐ ᲒᲘᲗᲮᲠᲐᲗ, ᲘᲡ ᲐᲛ ᲗᲐᲜᲐᲛᲓᲔᲑᲝᲑᲐᲡ ᲫᲜᲔᲚᲐᲓ ᲗᲣ ᲐᲐᲡᲠᲣᲚᲔᲑᲓᲐ.

ᲐᲛ ᲓᲦᲔᲡ ᲞᲝᲚᲘᲪᲘᲘᲡ ᲣᲤᲠᲝᲡᲘ ᲙᲘᲭᲢᲝᲠᲘᲐ ᲛᲘᲜᲘᲡᲢᲠᲗᲐᲜ ᲘᲛᲧᲝᲤᲔᲑᲝᲓᲐ ᲓᲐ ᲯᲔᲠ ᲐᲠ ᲒᲐᲛᲝᲩᲜᲣᲚᲘᲧᲝ ᲘᲧᲘᲓᲐᲛ, ᲠᲝᲛ ᲛᲔᲓᲕᲔᲓᲚᲔᲛᲐ ᲒᲐᲔᲢᲔᲛ ᲨᲔᲐᲪᲚᲝ ᲙᲐᲠᲔᲑᲘ ᲓᲐ ᲨᲔᲕᲘᲓᲐ ᲛᲘᲜᲘᲡᲢᲠ-ᲒᲣᲑᲔᲠᲜᲐᲢᲝᲠᲘᲡ ᲙᲐᲑᲘᲜᲔᲗᲨᲘ.

ᲘᲡᲔᲗ ᲨᲔᲛᲐᲫᲠᲬᲣᲜᲔᲑᲔᲚᲡ ᲒᲐᲕᲚᲔᲜᲐᲡ ᲙᲔᲠᲫᲝᲓᲔᲠᲘ ᲯᲔᲠ ᲛᲝᲐᲡᲬᲓᲔᲜ-ᲓᲐ ᲓᲝᲜ-ᲙᲐᲜᲓᲘᲜᲝ ᲠᲝᲓᲠᲘᲒᲔᲪᲖᲔᲓ, ᲠᲝᲒᲝᲠᲘᲪ ᲛᲝᲐᲡᲬᲓᲘᲜᲐ ᲛᲐᲛᲐ ᲒᲐᲔᲢᲔᲡ ᲛᲝᲣᲚᲝᲓᲜᲔᲚᲚᲐ ᲨᲔᲡᲕᲚᲐᲛ, ᲓᲝᲜ-ᲙᲐᲜᲓᲘᲜᲝ ᲘᲡᲣ ᲨᲔᲫᲠᲬᲣᲜ-

---

*) «ᲘᲕᲔᲠᲘᲐ» № 9, 1882 Წ.

და ამითი, რომ კინაღამ მინისტრსა და მამა გაეტეს ზურგი არ შეაქცია.

მაგრამ დონ-კანდინომ სხვა უფრო კარგი რამ მოახერხა; იმან ჩაღუნა თავი და რაც კი შეეძლო ქაღალდებს დაუწყო წერა... თუმცა უნდა გამოვტყდეთ, რომ ეს ქაღალდებს კი არა სწერდა,—ბღავნიდა.

დონ-ფელიპე არანას, თუმცა არ უეკარდა მამა გაეტე, მაგრამ იმის წინგლიანის ენისა ძლიერ ეშინოდა, რისთვისაც იგი ისეთი აღტაცებით მიეგება სულიერს მამეს, თითქოს ეს-ეს არის გულში უნდა ჩაიკრასო.

— ეს რა სასწაულმა მოგიყვანათ აქა, თქვენო მაღალ ღირსებავ! უთხრა დონ-ფელიპემ მამა გაეტეს ლ მოუჯდა მას გვერდით. გაეტეც დონ-კანდინოს პირდაპირ დაჯდა.

— მე თქვენთან ორი საქმისთვის მოვედი.

— მიბძანეთ, ბატონო, მიბძანეთ. თქვენ ხომ იცით, რომ მე თქვენი ძველი მოგობართაგანი ვარ.

— ეგ დღეს გამოჩნდება.

— ბძანეთ, თქვენი მონა და მოსამსახურე გახლავართ.

— პირველად, მაქვს პატივი მოგილოცოთ.

— გმადლობთ, ყოველის გულით გმადლობთ. რა ვუყოთ, გუბერნატორის ბძანებას ყველანი უნდა დავემორჩილოთ.

— მართალსა ბძანებთ. მე და თქვენ აქ უდარდელათა კეზიკართ და ის კი დაუღალავად ებრძვის მოღალატეებს.

— მეორე საქმე რაღა გაქვთ, ბატონო?

— იმის მეტი არაფერი, რომ მამცეთ ნება დავატყვევო ზოგიერთა ღვთის მგმობელნი, უწმინდურნი უნიტარები, რომელთაც შეურაცხ-ყოფა მომაყენეს.

— ვითომ?

— ფედერაციაც უპატიურად მოიხსენიეს.

— დასედე ერთი!

— ასე გაშინჯეთ თვით ადმადგინებელიც კი.

— განა ისიცა?

— სუფეველანიც.

— იმ წუწკებს უფერე ერთი!

— მე ეჭ მოსვლამდის, თუნდა ათჯერაც ვიუჯვ გუბერნატორთან, დალაპარაკება კი ვერ მოვახერხე.

— დიაღ, ამ ბოლოს დროს იმას მეტად ბევრი საქმეები აქვს.

— კიქტორიკასი რაღა გითხრა, იმან უფრადღებაც არ მიაქცია იმათ, რომლებზედაც ვუჩვენე. ბძანება არა მაქვს მაგათი დატუვეებისაო.

— მაგისთანა დროს ბრძანების გარეშეც შეიძლებოდა...

— არა, არა სურს, ამისთვის, რომ იმას არ იამება გაკეთოს ისა, რასაც მე ან ჩვენი საზოგადოების წევრები ვეტყვით ხოლმე.

— იქნება იმის ადმინისტრატიული მოვალეობა...

— რა ადმინისტრატიული მოვალეობა, ბატონო! ჩვენის სიტყვით არათერის გაკეთება არ უნდა, ამისთვის რომ ის ისეთი კეთილი ფედერალი არ არის, როგორიც ჩვენ.

— არა, თქვენ გეტყობათ ძლიერ გაჯავრებული ხართ.

— მაშ რას იზამ, რომ არ გაჯავრდები, და თუ თქვენ, ბატონო, არ მოიტანთ ამ ბძანებას, მაშინ მე... მაშინ მე... მე პასუხის მგებელი ალარა ვარ, რაც მოხდება.

— ერთი რა მოხდა, შემატყობინე? უთხრა დონ-ფელეპემ, რომელიც კულში სწუველიდა თავის დაუპატიუებელს სტუმარს.

— თქვენ მკითხავთ, რა მოხდა?

— დიაღ, მე მინდა გავიგო სისხლის სამართლის საქმე ხომ არ არის.

— სწორედ სისხლის სამართლისაა, ბატონო, სწორედ. აბა მომისმინე, ბატონო დონ-ფელიპე.

— დიდის კმაყოფილებით, მხოლოდ დამშვიდდით კი, თუ ღმერთი გწამთ.

— მაშ გაიგონეთ: აქ ქალაქში ძველი ნაცნობები მყვანან—მრეცხავი დედა-კაცები, რომელნიც ტანისამოს მირეცხავდნენ. ამ ორი თვის წინად წავედი იმათთან. შევედი თუ არა სახლში, კარები ისევ მიკეტეს. ოთახებში ძლიერ ბნელოდა ღ...

მამა გაეტე წამოდგა ზეზე, მეორე ოთახის კარები შეაღიხურა და უთხრა დონ-კანდინოს.

— აქ მოდით, ერთი; აი აქ დადექით, უთხრა ძან და უჩვენა კარებთან ადგილი.

დონ-კანდინო თავით თანხმდის კანკალებდა და ენა სასას მიეკრა.

— მე შენ გეუბნები, ბატონო სეკრეტარო, აი აქ დადექი, განაგრძო გაეტემ, ნუ გეშინიან, მე მგელი ხომ არა ვარ, რომ შეგჭამო.

— მოდი, დონ-კანდინო, მოდი, გთხოვენ, უთხრა არანამ.

დონ-კამდინო წამოდგა ზეზე და დადგა გაეტესაგან ნაჩვენებ ადგილას.

— აი აგრე, სთქვა გაეტემ, შევედი თუ არა სახლში, რომელშიაც ძლიერ ბნელოდა, ვიღაც უცნობ კაცს შეეჩეხა.

და გაეტე წავიდა და დაეჯახა დონ-კანდინოს.

— მე მაშინვე ამოვიღე ხანჯალი და დავიძახე: ვინა ხართ? და უცნობ კაცს დავაბჯინე გულში ხანჯალი.

გაეტემ სანჯალი დონ-კანდინოსკენ წაიღო.

— იმან მიპასუხა, რომ შენი მეგობარი ვარო. რადგანაც სიბნელეში მეგობრები არა მწამან, მე მაშინვე უცნობს კისერში ხელი წავავლე.

გაეტემ დონ-კანდინოს კისერში წაავლო ხელი.

— ხელის წავლების დროს, განაგრძო გაეტემ, ხანჯალი ხელიდამ გამვარდა. როდესაც ასაღებად დაგეწოდე, მეორე უცნობმა კაცმა დამბაჩა დამადო სათეძელზედ. ამ დროს უცნობმა დაიწყო ლანძღვა-გინება ჩემი, გუბერნატორისა და ფედერაციისა. ამის შემდეგ ზალაში შემაგდეს და გადამიკეტეს კარები.

— ეგ მეტის-მეტი თავხედობაა! უთხრა დონ-ფედიშემ.

— მეც აგრე მგონია.

— მერე ვინ იყვნენ ეგენი?

— საქმეც ეგ არის, რომ არ ვიცი. ამას წინად კი ერთს იმათგანს შევხვდი და ხმაზედ ვიცანი.

— შენ რაღა დაგემართა, დონ-კანდინო, აგრე გაუგითლებული რათა ხარ, თავი ხომ არა გტკივა, უთხრა არანამ.

დონ-კანდინომ თავი დაიქნია.

— მაშ, ბატონი გაეტეს საჩივარი დასწერე და მერე შინ წადი.

დონ-კანდინო მივიდა სტოლთან და დაიწყო წერა.

— გაათავე? ჰკითხა არანამ დონ-კანდინოს ტოტას ხნის შემდეგ.

დონ-კანდინომ თავი დაუქნია.

— ახა წაუკითხე ბატონს გაეტეს, რაც დასწერე.

— დონ-კანდინომ თავის სული ჩაბარა ღმერთს, აიღო ქაღალდი და დაუწყო კითხვა.

— საჩივარი, წარმოდგენილი ბატონს გუბერნატორის მოადგილესთან ფედერალის, პატრიოტის და...

— ოჰო, დაიღრიალა გაეტემ და გაუშვირა ხელი დონ-კანკანდინოს.

— რა არის? ჰკითხა არანამ.

— ეს ეს არის, ეს არის ისა.

— ვინ ისა?

— სწორედ ეს არის, ღმერთს გეფიცები ის—სასულში რომ მეომებოდა.

— რას ამბობ, რას,— პირ-ეკვარი დაიწერე!... დაიყვირა არანამ.

— ორივე დაწერილები არიან, სთქვა გაეტემ ხელების ფშვნეტით.

— რას ამბობ, რა დაგემართა!

— დიალ, დიალ, დიალ, ბატონო დონ-ფელიპე. ეს ვაჟ-ბატონი ერთი იმათგანია.

— მე? მე როდისმე განმიზრახავს პატიოსანის და ყველასგან პატივცემულის ქრისტიანის მღვდლის მოკვლა!! ღაღადჰყო დონ-კანდინომ ბოხიანის ხმით.

— კარგი, კარგი. აბა ერთიც დაილაპარაკე.

— თქვენა სტდებით პატივცემულო, ღირსო ბატონო. ეგ მეტის-მეტი სიფიცხით მოგდის.

— შენ რა გვქვიან?

— კანდინო როდრიგეცი—უმორჩილესი მონა თქვენი და თქვენის სასულობისა...

— სასულობისა? ის არის, სწორედ ის არის. ჰე, ორივენი დაგიჭირეთ თუ არა!

— დაბძანდით, ბატონო გაეტე, უთხრა დონ-ფელიპემ,— თქვენ როგორღაც დაუჯერებელს საქმეს მიამბობთ.

— სწორედ, თქვენო აღმატებულებავ, უთხრა გამხნეკებულმა დონ-ჟანდინომ,— მე ვეიქრობ, რომ პატივცემულს მღვდელს რაღაც ცუდი სიზმარი უნახავს.

— დამაცადე, მე შენ გაჩვენებ სიზმარს!

— ნუ ცსარობთ, ბატონო გაეტე, თქვენ ბრალსა სდებთ მოხუც კაცს, რომელმაც არა ერთხელ დამიმტკიცა თავისი ერთგულება და პატიოსნება.

— ამბობთ რაღა!...

— გამიგონე. სიტუვა სიზმარი, წარმოთქმული ჩემის სეკრეტრისაგან, მაგონებს ერთს საფუძვლიანს აზრს.

— მე რა საქმე მაქვს თქვენს აზრებთან, ბატონო დონ-ფელიპე? აი ეს ვაუ-ბატონი ერთი იმათგანია, მეორე კი... მე ვიცი, ვინც არის.

— ჯერ ერთი გამიგონე და.

— აბა რა გაგიგონო?

— თქვენ ამბობთ, რომ სწორედ იმ დღეს თქვენ თქვენს მეგობრებთან გიჭამიათ პური?

— დიაღ, გსლებივარ.

— შემდეგ დაიძინეთ?

— დიაღ, დაგიძინე.

— აი ხედავთ, გასაკვირველი არა იქნება-რა, თუ უკელა ის, რასაც თქვენა ლაპარაკობთ, სომნამბულიზმისაგან იყოს მოხდენილი.

— ეგ რაღა ეშმაკია?

— აი, ახლავე აგიხსნით. სომნამბულიზმი არის... არის ბუნების მოკლენა, აღმოჩენილი ამ ტოტა ხანში, არ ვიცი ვის-

გან. მაგრამ დამტკიცებულია, რომ არიან იმისთანა კაცები, რომელნიც ლაპარაკობენ ძილში, დგებიან, იცვამენ ტანთ, ცხენით დასეირნობენ,—და ეველა ამას სჩადიან მაშინ, როდესაც სძინავთ,—ლაპარაკებიან კაცებს, რომელნიც ნამდვილად არ არსებობენ ან ისეთებიც იყვნენ, რომელნიც კედლებს ეჩხუბებოდნენ და ეგონათ კი, რომ ჩვენს მტრებს ვეჩხუბებითო. ამას ეძახიან სომნამბულიზმს ანუ მაგნეტიზმს.

— სწორედ მართალსა ბძანებთ, თქვენო აღმატებულებავ, დაუკრა კვერი დონ-კანდინომ.

— რას ამბობთ, რას, დამტკიცებით თუ რა არის.

— მე, ჩემო პატივ-ცემულო ბატონო?

— თქვენ, გუბერნატორის მოადგილეკ, ბატონო დონ-ფელიპე.

— დიაღ, ბატონო, მე მოადგილე ვარ, მაგრამ ამ შემთხვევაში კი...

— ამ შემთხვევაში თუ მართლ-მსაჯულად არ მოიქცევი და ეხლავე არ დაატუსაღებ ამ კაჟ-ბატონს და კიდევ იმას, რომელიც მე ვიცი, ხვალვე წავალ აღმადგინებელთან და ვიჩივლებ თქვენზედ.

— რაც გნებავთ ისა ქენით, მაგრამ არავის დატუსაღება კი არ შემიძლიან, თუ მისი მაღალ-აღმატებულესობის ბრძანება არ მექნება.

— ვერც ამისი?

— მაგისი უფრო არა. წარმოადგინეთ დასამტკიცებელი საბუთები, ბატონო გაეტე, დასამტკიცებელი საბუთები.

— ხომ გეუბნებიან, თქვენ, რომ ეს ის არის?

— თქვენ თითონ დაინახეთ ესა?

— არა, მაგრამ მაგის ხმა კი გავიგონე.

— სიზმარია, სომნამბულიზმი, ჩემო პატივცემულო ბატონო, უთხრა დონ-კანდინომ.

— დამაცა, მე შენ გაჩვენებ სიზმარსა.

— კმარა, ბატონო გაეტე! ეუბნებოდა არანა, განა ეკადრება თქვენისთანა ღირსეულს მოძღვარს ცილი დამწამოს უდანაშაულო კაცს და შეაწუხოს მთავრობა მაშინ, რადესაც ის სულ აკანუებულს ლავალეზედ ჭეიქრობს?!..

— უეურე ერთი! მეც სულ ამისთანა ვაყ-ბატონების თავს დასხმაზედ ვფიქრობ.

— ეს კაცი იქ არ იყო და ვერც იქნებოდა, გარწმუნებთ.

— მე კი გარწმუნებთ, რომ იქ იყო, ბატონო, არანა.

— არა, იქ არ ვიყავ, სთქვა დონ-კანდინომ სმა-მაღლა, რადესაც ნასა, რომ მინისტრის არანას მეულობელობის ქვეშ იმყოფებოდა.

— მე კი გეუბნები, რომ იქ იყავი.

— არა.

— იყავი.

— გიმეორებთ, რომ არა, თქვენგანაც ამისთანა ცილის-წამება საკადრისი არ არის.

— ჩუმად, ჩუმად, დამშვიდდით, ამშვიდებდა დონ-ფელიპე.

— სხვა ადგილას გნახამ, როგორც ამაყად დამიწყებ ლაპარაკს, ამბობდა გაეტე და მრისხანეს თვალებით უეურებდა დონ-კანდინოს.

— მე სამალ-და-ძალო შენთან არა მაქვს-რა, კანონით კი საცა გნებავდეთ გამოვალ.

— თუ ღმერთი გწამთ დაჩუმდით! დაუყვირა დონ-ფელიპემ.

— მშვიდობით, ბატონო მინისტრო, მე თვით გუბერნატორს მივმართავ.

— რაც გენებოთ, ისა ჭქენით.

— ნახვამდის, ბატონო, სთქვა გაეტემ და ხელი ჩამოართო ვა დონ ფელიპეს.

— წადი, წადი, სალათას ძიღიანო.

— დაიცა, მე შენ გაჩვენებ სალათას ძიღს.

— წადი, ჯერ სიცხე გამოინელე.

— ვაი, მე შენ...

— ეამარა, ბატონო, ჭკუა მოიკრიფე.

დონ-ფელიპემ გაიუკვნა გაეტე კაბინეთიდამ, დონ-კანდინო კი სისწრაფეთ ფეხზე ადგა, რომ ამისთანა ვაჟ-კაცობა გამოიჩინა.

— მადლობას ვწირავ თქვენს მაღალ-ალმატებულესობას ჩემის მფარველობისათვის.

— ეგ უბედური ჭკუაზეა შემტდარი, უთხრა დონ-კანდინომ, როდესაც დონ-ფელიპე დაბრუნდა.

— არა. მაგისგან ღმერთმა დაიფაროს! მაგრამ იცი რაში მდგომარეობს საქმე, დონ-კანდინო.

— თქვენი ღრმა აზროვანი და გენიოსური ჭკუა ყველას გამაგებინებს.

— საქმე ის არის, რომ ეგ მამა გაეტე თავ-დაჭერილი კაცი არ არის: თავის ამხანაგებთან უსვამს, მერე ვისმეს წასჩხუბებია და ჭკონია, რომ თქვენ იყავით.

— მე მუხლს ვიდრეკავ წინაშე თქვენის მაღალ ალმატებულესობის ნიჭისა, რომელიც ასე ადვილად გაიგებს ხოლმე ბოროტის კაცის მოქმედების საიდუმლო ფიზეზებს.

— ჩვეულებაა, ჩემო შეგობარო, ჩვეულება.

— უკაცრავად, ეგ ნიჭია, ეგ გენიოსობაა.

— იქნება ეგეც მართალი იყოს, მაგრამ ისეთი კი არა ვარ,

რაგორიც ზოგიერთებს ვგონიერ, სოქვა დონ-ფილიპემ და ჩაბლიტა თვალები.

— ტუილად არავისა ჭგონისართ.

— ამასთანავე, ჩვენა ვცხოვრობთ იმისთანა დროს, როდესაც მიტევება საჭიროა, და მე მსურს, რომ დროებითი ჩემი უმაღლესი უფლება დამყარებული იყოს შეწყალებაზედ. ხვალ შეიძლება სხვა ნაირი დრო დადგეს, და მე მინდა, რომ ყველანი კეთილის სიტყვით მიხსენიებდნენ.

— პატიოსანი სურვილია!

— უპირველესად ყოველისა მე მინდა, რომ ჭეშმარიტ ქრისტიანე ვიყო. ესლა კი დროა წასვიდეთ მოლოზნებთან და ჩემგან მონდობილი საქმე შასრულოთ.

— ამ წუთაშივე?

— დიახ, დროს ნუღარ დაჭკარგავ.

— როგორ ფიქრობთ, თქვენო მაღალ აღმატებულესობავ, ის განძეულებული მღვდელი ხომ არსად ჩამისაფრდება ქუჩაში.

— არა, არა მგონია. მაინცა-და-მაინც ფრთხილად იყავი.

— უსათუოდ, უსათუოდ, დარწმუნებული ბრძანდებოდეთ.

— მე არ მინდა, რომ სისხლი დაიღვაროს.

— სისხლი? ვეფიცები თქვენს მაღალ აღმატებულესობას, რომ მე ყოველს ღონისძიებას მოვიხმარებ, რომ არც ერთი ცვარი ძვირფასის სისხლისა არ დაიღვაროს.

— კარგია, აი, მეც ეგ მინდა. წადი მოლოზნებთან და ამაღამ შინ დაბრუნდი.

— ამაღამ?

— დიახ, ამაღამ.

— ღამე ხომ ავაზაკობისა, თქვენო მაღალ აღმატებულესობავ.

— არა, არაფერი იქნება, ნუ გეშინიან, მე კი სრნამ სადილს მოვიტანდნენ, ტოტას დავიძინებ.

თავი მეოთხე.

ძნელად დასაჯერებელი ამბავი.

ამ დროს, როდესაც პოლიტიკური უფლებანი ხალხისა განადგურებული იყო როზასისაგან, მას არც სარწმუნოება გადურჩა ხელ-უხლებელი, იგიც დასცა ზნეობითად.

სარწმუნოების წარმომადგენელი სასულიერო წოდება დაემხო ზნეობითად, ასე რომ მას არაფერი გაგლენა აღარ ჰქონდა ხალხზედ. ფედერატია სასულიერო წოდების ზნეობითად დამხობას, არამც თუ გულ-გრილად უყურებდა, არამედ კიდეც ეხმარებოდა და ხელს უწყობდა, რადგანაც სასულიერო წოდების შემწეობით უფრო დაიმორჩილებდა გაუნათლებელს ხალხს.

როზასს უნდოდა დაეკარგვინებინა ხალხისთვის სარწმუნოება და სწამებოდათ მხოლოდ იმის ძალიერება, უნდოდა გაენთავისუფლებინა ყოველი შიშისაგან, რომ მხოლოდ იმის შიში-და ჰქონოდათ. სასულიერო პირნი, უღირსნი თავეთის მაღალის წოდებისა, შველოდნენ მტარვალს როზასს და იქამდის დაეცნენ ზნეობითად, რომ მტარვალის სურათებს ეკლესიაში სატებთან ერთად ასვენებდნენ და თანაც ხალხს უქადაგებდნენ უნიტარების ამოწყვეტას.

აღსარების დროსაც კი არწმუნებდნენ ხალხს, რომ როზასი ღვთისაგან არის ამორჩეული და ყოველივე იმის მოწინააღმდეგენი სიკვდილით უნდა დაისაჯნენო.

მოლოზნებიც კი ისეთს საქმეებს იდენდნენ, რომელიც ეწინააღმდეგებოდა ქრისტიანულს კეთილ-მოყვარეობას და შეწყალებას.

თავი მესამე.

მასზედ, თუ დონ-კანდიხოს როგორ უხდოდა გაქცეულიყო თავის საშშობლო ქვეყნიდგან და რით გათავდა ეს ამბავი.

მისმა აღმატებულესობამ მინისტრმა არანამ გაგზავნა თავის სეკრეტარი დონ-კანდინო მოლოზნებთან. იმას უნდა მინისტრის მაგივრად მადლობა გადაესადა იგუმენისა მარტა დელრიზარიოსთვის, პირველად იმისთვის, რომ იმან მინისტრს პირველი და აპელსინის მურაბა გამოეგზავნა და მეორედ იმისთვის, რომ წამოელო იმისგან რიზასთან მოწერილი წერილი, ამ წერილში მარტა ულოცავდა რიზასს გამარჯვებას და აგვიდრებდა წმინდანებს.

როგორც კი ჩვენი სეკრეტარი გავიდა ქუჩაში, ვიდაც გამგლელმა ქალმა სტაცა დონ-კანდინოს ხელი და შეჰკივირა:

— ეხ, ამისთანა ბედნიერება შეიძლება! თვით განგებამ წამოიყვანა ამ გზაზედ. ეხლა რაკი შენ გიპოვნე, ბედისა ალარ მეშინიან.

— ქალ-ბატონო, თქვენა სცდებით, უთხრა შეშინებულმა დონ-კანდინომ; მე არა მაქვს პატივი თქვენის ცნობისა და არც მე მინდა რომ თქვენ მიცნობდეთ.

— რას ამბობთ, რასა, მე თქვენ კერ გიცნობთ?! შენ პილადი ხარ.

— არა ქალ-ბატონო, მე დონ-კანდინო როდრიგეტი გახლავარ.

— არა, გეუბნები, რომ პილადი ხარ, ისე, როგორც დანიელი — ულისია.

— დანიელი?!

— აბა, რას იტყვით, გიცნობთ თუ არა? მე კი ბატონო, დონია მარსელინა გახლავარ, რომლის სახლშიაც თქვენის თანადასწრებით მოხდა საშინელი ამბავი, რომელმაც...

— გაჩუმდი, თუ ღმერთი გწამს, ხომ იცი რომ ქუჩაში ვართ.

— აკი არცა ვუკირი, მე ჩურჩულით ვლაპარაკობ; არ ვიცი გეყურება თუ არა...

— თქვენა სტდებით. მე სრულიადაც არა... მეწარა...

— რა არა?!.. განა მე ჩემს მეგობრებს არ ვიცნობ. განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც მათი სიცოცხლე განსაცდელშია.. დიაღ, განსაცდელში. თქვენი და ბატონი დანიელის მოკვლა უნდათ! წარმოსთქვა დონია მარსელინამ.

— შემოდით, თუ ღმერთი გწამთ, შემოდით, უთხრა დონ-კანდინომ, წაავლო მას ხელი, შეიყვანა სახლის დერეფანში და დასვა თავის გვერდით სკამზედ.

— მაგას რას ამბობ? განაგრძო მან.—ეს რა საშინელი სიტყვები გამაგონე? ან საიდგან გეცნობებით?

— პირველად იქიდამ, რომ დილით ჩემი მეზარველის სახლში განახეთ და კიდევ მაშინა განასეთ, როდესაც იმ ღამეს ჩემი სახლიდამ გამოდიოდით..

— ჩუმად, ჩუმად...

— კარგი, კარგი. მხოლოდ ამას კი გეტყვი რომ მამა გაეტე ეხლა ჩემს სახლში განისვენებს.

— ის უნდა ჯოჯოხეთში განისვენებდეს!

— სსუუ..

— განაგრძე, დიდ-სულოვანო ქალო, განაგრძე.

— სადილის დროს ის თქვენ და დანიელს გლანძღავდათ და თან გრძელს ხანჯალს ატრიალებდა, რომლითაც ამაღამ უნდა დაგხოცოთ ორივენი.

— ჩემთან არს ღმერთი!

— ეგ საკმაო არ არის!

— საკმაო არ არის ჩვენი დახოცვა?

— დიაღ, იმან დაიფიცა, რომ ამაღამ ორივეს, როგორც ძაღლებს ისე დაგხოცამო. მერე ნეტა დანაშაული მაინც იყოთ.

— ღმერთმა ხომ იცის, რომ მე სრულიად უდანაშაულო ვარ, ვითარცა კრავი ღვთისა. მაგრამ ეტყობა ჩემი ბედი ასეთია. ოხ, ბედო ჩემო, ბედო ჩემო! შენ კი არა ხარ დანაშაული, მე ვარ! რა მინდოდა, რათ დავანებე მასწავლებლობას თავი, ჩემთვის უშფოთველად ვატარებდი ცხოვრებას მოწათეთა შორის. შემდეგ სწავლის გათავებისა ჩემთვის ტკბილად დაგიძინებდი ხოლმე, მაგრამ იმ ძილით კი არა, რა ძილითაც გესლიანი გაეტე იძინებს..

— ჩუმად, ჩუმად. აქ ყურს არავინ გვიგდებდეს. შენ იცი, რომ მეცა მდგენიან ჩემის პოლიტიკურის აზრებისა გამო. თქვენ მე მიცნობთ?

— არა, ქალ-ბატონო, და არც მინდა თქვენი გაცნობა.

— დიაღ, დიაღ, მე საშიშარ ქალათა მთვლიან.

— თქვენა?

— დიაღ, მე. ყველა ჩემი მეგობრები გასდნენ მსხვერპლნი მტარვალობისა. ჩემთან დაახლოვება და სიკვდილი—ერთი და

იგივეა. ისინი, რომელთაც მე დავალებერაკები, არ იქნება რომ არ დახოცონ ხოლმე...

— და თქვენ ეხლა მეუბნებით მაგას!!

სთქვა დონ-კანდინომ, წამოაგლო ხელი შლიაპას და ჯოხს და უნდოდა გაქცევა.

— შესდეგ, სასიკვდილოდ გამზადებულო! დაიყვირა დონია მარსელინამ.

— მე? თქვენთან?

— იცით რა მოგიკიდოდათ თქვენა და დანიელს, რომ მე არ შემეტყობინებინა?

— ეხლა რაღა, მამიკა თქვენთან რომ ლაპარაკი გავაგრძელო?

— თქვენ მაინც უნდა მოკვდეთ და მაინც საქმე გათავებულია.

— ჯანდაბას შენი თავი და კისერი აი, ქალ-ბატონო:

— მოიცადე, თავ-ხედო!... თუ თქვენ ჩემთან არ ილაპარაკებთ, გაქტე უსათუოდ მოგკლავთ, და თუ ილაპარაკებთ, მაშინ კიდევ მთავრობა ჩამოგახრჩობთ.

— ოხ, ღმერთო ჩემო!... სთქვა დონ-კანდინომ და შეხედა დონია მარსელინას შეშინებულის თვალებით.

— უმადურობაზე უსაძაგლესი აღარა არის-რა ქვეყანაზედ, უთხრა დონია მარსელინამ.

— მშვიდობით, ქალ-ბატონო.

— მოიცადეთ. მხოლოდ ერთმა მეგობრობამ გამაბედინა დანიელთან წასვლა, მაგრამ ჩემმა ბედმა თქვენთან შემახვედრა: შემომფიცეთ, რომ რაც გითხარ, ყველაფერს დანიელს შეატყობინებთ.

— დიდ, ქალ-ბატონო, მე ერთი სასთის შემდეგ ვნახავ იმას, მაგრამ თქვენც შემომფიცეთ, რომ ამას იქით ქუჩაში

ალარ დამხვდებით და არ დამიწყებთ ლაშარაკს.

— გეფიცებით მამი ჩემის სიფლავს! უთხრა დონია მარსელინამ.

დონ-კანდინო წავიდა თავის გზაზედ. სალხი ჩვეულებისამებრ, გამოსულიყო და მზეზედ იდგნენ.

ამ დროს ციხიდამ სუთჯერ გაისროლეს ზარბაზანი. ყველანი ციხისკენ გაექანნენ, რომ გაეგოთ მიზეზი ზარბაზნების სროლისა.

მიზეზი ის გამოდგა, რომ სიფრანგეთის გემი დაენახათ, რომელიც ნაპირს დასალოკებოდა და ზომამდა წყლის სიღრმეს, რომ მერე მოსულიყო და განდეგილები წაეყვანა.

სალხი წყლის ნაპირას მოგროვდა ლ ყურებდა. მერე კა-მოჩნდა რომ მარტო გემს არ ყურებდნენ.

ოთხმოცდა-ათს ნაბიჯზედ წყალში ვიღაც მოჩანდა, ხელში შლიაპა და ჯოხი ეჭირა და მუხლებამდის წყალში იდგა. ეს ვიღაც, როგორც მკითხველიც მიხვდება, ჩვენი ნაცნობი დონ-კანდინო როდრიგეტი იყო, რომელსაც მონასტრიდამ გამოსვლის უმალვე განეზრახა სამშობლოდამ გაქცევა.

— ეხლა კი დრო გაქვს ჩემო თავო, რომ გაიქცე, ამბობდა კანდინო თავის-თავად. გამხნევდი როგორც კი მოახლოვდეს ის გემი, გაიქეცი და ჩაჯექ მასში.

ყველანი გემსა და დონ-კანდინოს ყურებდნენ. ამ დროს კიდევ გავარდა ზარბაზანი. გემი დონ-კანდინოსკენ წამოვიდა. დონ-კანდინოც გაექანა გემისკენ წყალ-და-წყალ. გემი მიბრუნდა დასავლეთისკენ და წავიდა თავის გზაზედ. იმ დროს როდესაც დონ-კანდინომ გულ-ხელი დაიკრიფა და მწუხარებით უცქერდა გემს, ოთხი ცხენოსანი ფედერალები შეცვივდნენ წყალში და შემოერტყნენ გარშემო დონ-კანდინოს.

— შენ გაქცევა გინდა! უთხრა ერთმა იმათგანმა და მოუ-ღერა მათრახი.

— არა, ბატონო, მე უკან ვბრუნდებოდი. უთხრა დონ-კანდიდომ და უკრავდა თავს ხან ცხენოსნებს და ხან ცხენებს.

— როგორ ბრუნდებოდი, რომ წყალ-და-წყალ მიდი-ოდი.

— დიაღ, ჩემო ფედერალო მეგობარო, მე აქ გუბერნატო-რის ბძანებით მოვედი, იმის სეკრეტარი გახლავარ.

— შენ გინდოდა გემს დასწოდი! უთხრა მეორემ.

— არა, ბატონო, მაგისგან ღმერთმა დამიხსნას. მე მინ-დოდა გემი გამეშინჯა, რომ გამეგო გაქცევას ხომ არავინ აპირობდა და მერე ფედერალებისთვის და გუბერნატორისთვის შემეტყობინებინა.

ამ დროს ხალხში, რომელიც დონ-კანდიდოს გარშემო ეხვია, გაისმა ფრანცუზების წუწუღა და ფედერაციის ქება.

ერთმა ცხენოსანმა დონ-კანდიდო შემოისვა ცხენის უკან ტ ერთის უოფით და უიჟინით მოიუკანეს ბულვარამდის უშიშარი სეკრეტარი მისის აღმატებულესობისა, პატივ-ცემული დონ-კანდიდო როდრიგეტი, რომელიც უშიშრად გადავარდა წყალში, რომ დაეთვალიერებინა ფრანცუზების გემი.

დონ-კანდიდო გახდა უველას საქებარი და სალაპარაკო. იგი მალე გამოეთხოვა ხალხს და წავიდა შინისკენ, რომ მე-რე დანიელთან წასულიუო და შეეტყობინებინა განსაცდელი, რომელიც მათ ორივეს ელოდა.

თავი მეთერთმეტე.

ორი ერთმანერთის მტერი დასი.

აგვისტოს ოც-და-ოთხი რიცხვი იყო. მზე დასავლეთისკენ იწვერებოდა და ანათებდა მკრთალის სხივებით არე-მარეს.

სამხრეთის ნიავიც მოსისინებდა და სასიამოვნოდ არსებდა მინდვრის სხვა-და-სხვა მცენარეთა.

მთელს ბუნებას რაღაც დიდებული სახე ედო; ამ ბუნების შვილი იყო მტარვალი როზასი; მუხანათობა, ღალატი ჯ მოტყუება ჩვეულებრივი მოვლენა იყო.

როზასმა დაიმონავა ბუენოს-აირესი და დაამყვიდრა თავისუფლება. აქ საქმე ფედერალებში, და უნიტარებში აღარა მდგომარეობდა; აქ დაიწყო ბრძოლა განათლებასა და ბარბაროსობას შორის. უნიტარების დამარცხების გამო განათლება დროებით დაითრგუნა, ამისთვის რომ თვით ფედერალებიც განადგურდნენ მტარვალისაგან. ფედერალებმა, რომ გაემარჯვათ თავეთ მოწინააღმდეგე პარტიაზედ, მიჰყიდეს პატიოსნება და ყამშობლოს თავისუფლება ავაზაკს. სიცრუეა, რომ ვითომც ფედერალები მოტყუებულიყვნენ, სიცრუეა ისიც, რომ ვითომც როზასს ვერ იცნობდნენ. როზასს უკვლანი იცნობდნენ უმაწვილობიდგანვე, როგორც ავაზაკს, რომელიც არ ემორჩილებოდა თავის ქვეყნის კანონებს.

ასეთი იყო ის კაცი, რომელიც 1840 წ. იმყოფებოდა სანტოს-ლუღარესში, რადგანაც ბუენოს-აირესს ერთი მუჭა პატიოსანის პატრიოტებისა, გენერალი ლავალეს წინამძღომლობით, უპირებდა თავს დასხმას.

თავისუფლების დამცველნი დაბანაკებულნი იყვნენ მინდორზედ. იგინი ორად იყვნენ გაყოფილნი: ერთის წინამძღოლი იყო გენერალი ლავალე, მეორესი—პოლკოვნიკი ვილელა.

ეს ორად გაყოფილი ჯარი მაღე ერთმანერთს მოშორდნენ: ერთი წავიდა სამხრეთისკენ, მეორე იქვე ლუსანის მინდორზედ დარჩა.

ორივე ჯარები განშორდნენ ერთმანერთს იმ სურვილით, რომ მოეპოვებინათ თავისუფლება სამშობლოსათვის,—იმ ძვირფასი სამშობლოსათვის, რომლის მინდვრებიც მაღე მათის სისხლით უნდა მორწყულიყო.

შემდეგ ჯარებმა გაარჩიეს ტყეცხლი, რომ სიცივისაგან დაძრული ხელ-ფეხი გაეთბოთ, მაშინ, როდესაც გული გამთბარი ჰქონდათ ტკბილის იმედებით და სასიამოვნო მოგონებათა მიერ.

ღამემ გადაეფარა ვარსკვლავებით მოჭედილი თავის ზეწარი ამ გმირს ჯარს. მხოლოდ ვარსკვლავებს შეუძლიანთ შეგვატყობინონ ოხვრა, აღმოხდომილი თავისუფლების დამცველთა გულიდამ, რომელნიც მამულის სიკეთის სიყვარულმა მოაშორა დედ-მამას და ცოლ-შვილს, მაშინ, როდესაც ყველას ტკბილი სიტოცხლე სწყურიან.

საკვირველია, ღმერთმანი! რამდენსამე მანძილზედ ამ ადგილიდამ, სადაც წმინდა თავისუფლება იფარავდა თავის დამცველთა ძილსა, როზასის მონებს ეძინათ და სულ ავაზაკობასა და სისხლის ღვრასა ხედავდნენ სიზმარში.

ექვსი ათასი მონა სალდათი ელოდა დროს, როდესაც განხდებოდა ხმა მტარვალისა, რომ დასტემოდნენ თავს იმათ, რომელთაც უნდოდათ მათთვისაც თავისუფლება მიენიჭებინათ.

როდესაც საშშობლოს, საზოგადო დედას, ულალატეს მათ, ესეგე ადვილად ულალატებდნენ იმ კაცს, რომელსაც ესლა ემონებოდნენ. მაგრამ სად იყო მტარვალის კარავი? არავინ არ ოცოდა, სად ქმინა მას: ან იქნება არ ქმინა და სუფეელასთვის ისა თქრობდა?... არა, ის გაიქცა. ის დასაძინებელს ადგილს მალ-მალ იცვლიდა, რომ არავის სცოდნოდა, სადაც იმყოფებოდა.

ამ დროს გენერალი ლავალეს კი უდარდელად ქმინა თავის ერთგულთა და თავის-უფლების დამცველთა შორის...

თავი შესუთე.

მამა გაეცეს გამოფხიზლება.

იმ საშეუხარო დღეს, როდესაც დონ-კანდიდო როდრიგეცის საშშობლოდამ გაქცევა ასე სასაცილოდ გათავდა, და თვით იმ წამსაც, როდესაც იგი უახლოვდებოდა დანიელის სახლს და თან იწურავდა ტანისამოსს, იმის მოწაფის სასლიდამ გამოდიოდა პრეზიდენტი სოლომანი. იგი მოსულიყო დანიელთან და ეთხოვნა შეედგინა მადლობის წერილი საზოგადოების სახელით, რომელიც უნდა მიერთმია კანონების აღმადგინებელის როზასისათვის და რომელშიაც უნდა აღეთქვათ მისთვის ეოველივე: სიცოცხლე, პატიოსნება და ქონება, უნიტარების გასადეგნელად. დანიელმაც აღუთქვა მას ამისთანა წერილის შედგენა.

იგი გამოეთხოვა თუ არა დანიელს, მისი აღმატებულესობის გუბერნატორის მოადგილის სეკრეტარი დონ-კანდიდოც მივიდა დანიელთან.

— დანიელ! წარმოსთქვა დონ-კანდიდომ და წაავლო მას ხელი.

— შემოდი, შემოდი, ჩემო მასწავლებელო.

— არა, წავიდეთ აქედან, მიუგო მან და ეწოდა გარეთ დანიელს. მაგრამ დანიელმა წაავლო მას ხელი და შეიუვანა შინა.

— დანიელ!

— იცი ჩემო მეგობარო, რომ შენი ლაპარაკის კილო ცოტა არ არის მაშინებს?...

— დანიელ, დაგიღუპენით.

— მანდამდის კერ საქმე არ მისულა.

— ვიღუპებით კი და.

— იქნება.

— და უკელა ეს შენი ბრალი არ არის?...

— იქნება.

— მერე იცი რა მოსდება?

— არა, არ ვიცი.

— შენი სინიდისიც არაფერს გამბძანებს?

— არა, არასფერს.

— დანიელ!!

— გამიგონე, ბატონო, მე ფოკელთვის კარგ ქეიფზედ კარ სოლმე და შენ კი ცდილობ ამ ქეიფის მოწამვლას.

— კარგ ქეიფზედ, როდესაც შენც და მეც სიკვდილი მოგველის...

— მე ეგ არ მიფუტებს ქეიფს, ამისთვის რომ ეგ უკვე ვიცი. არამედ ისა, რომ შენ რიგიანად გერ მეუბნები, რაც მომხდარა.

— არა, გამიგონე.

— ბრძანე.

— მხოლოდ სიჩქარეზედ კი გიამბობ.

— ძალიან კარგი, მერე?

— შენ სომ იცი, რომ მე უფროსი სეკრეტარი ვარ ბატონის მინისტრისა.

— გიცი.

— ყოველ დილით მივდივარ კანცელარიაში და ვწერ ქაღალდებს, თუმცა, მართალი უნდა გითხრა, ესლა ძალიერ მეძნელება წერა, რადგანაც გადამწერელის თანამდებობის აღსრულება შეშვენის ცამეტ-თოთხმეტის წლის უმაწვილს და არა ჩემისთანა ხნიერს...

— ოჰ, ღმერთო ჩემო! რა საჭიროა მაგაზედ ლაპარაკი...

— საქმეს მივუბრუნდეთ.

— ძალიერ კარგი.

— მოკლედ გეტყვი.

— უფრო კარგი.

— დღეს დილით... და დონ-კანდიდომ უამბო დანიელს ყოველივე, რაც კი თავს გადახედოდა არანასთან მონასტერში და წუალზედ.

დანიელი ყურს უგდებდა და თან საქმეს აწყობდა, რაგორც უნდა ემოქმედნა.

— მაშ ის მღვდელი ძალიან აღელვებული იყო? ჰკითხა მან.

— დიაღ, პირველად კი შეკრთა, გაოცდა, მაგრამ მერე კი მეტის-მეტად გაბრაზიანდა და...

— ხან შენ გიცქერდა და ხან ბატონს დონ-ფელიპეს?

— დიაღ; ისე გადირია, რომ გიჟი გეგონებოდა.

— (ეჭვიანობობდა... შეკრთა, ცრუ-მორწმუნეა).

— მაგას რას ლაპარაკობ ჩუმად, დანიელ.

— არათერს, მეც გაეტეხავით ლუნატიკი ვარ.

— ეგ ხომ საშინელებაა.

— დონია მარსელინამ გითხრა, რომ მამა გაეტემ შემდეგ სადილისა იმასთან დაიძინა, არა?

— დიახ, იმან.

— მაშინ რომელი საათი იყო?

— ოთხის ნახევარი იქნებოდა.

— ახლა მეექვსისა ხუთმეტი წამია, სთქვა დანიელმა და დაბუდა საათს.

— დონია მარსელინას ნათესავ ქალებთან ეჭამა სადილი.

— მაშასადამე ძლიერ დაღეკდა, სთქვა დანიელმა.

— აბა, რას იტყვი, რა უნდა ვქნათ?

— რაც შეიძლება მალე უნდა წავიდეთ, სთქვა დანიელმა, შევიდა საწოლში და აიღო ძარტია და დამბაჩები.

— სად უნდა წავიდეთ? ხომ არათერი შეგვემთხვევა?...

— წავიდეთ, ბატონო, თორემ ამაღამ ან ხვალ მამა გაეტესთან და იმის მეგობრებთან მოგიხდება ბრძოლა.

— დანიელ!!

— კარები ჩაკეტე, თერმინ! თუ ვინმე მოვიდეს, უთხარი არა სტალიანთქო.

ბძანება მისცა თუ არა, დანიელი გაეხვია მანტიაში და თავის დონ-კანდიდოთი წავიდა. ამ დროს მზე იწვერებოდა.

— დანიელ, უთხრა შეშინებულის ხმით დონ-კანდიდომ,— ჩვენ ხომ კაჩაბამბის ქუჩას უახლოვდებით.

— მართალს ამბობ.

— ამ საშინელის ქალის ასხლიდამ რომ დაგვინახონ, მერე?

— მერე და მერე, უფრო კარგი.

— როგორ თუ კარგი!...

— ისე რომ ჩვენც ამ სახლში უნდა შეგიდეთ.

— მე?!

— შენცა და მეც,—ორივენი ერთად.

— ოხ, არა. არ მინდა ისტორიამ სთქვას, რომ დონ-კანდიდო როდრიგეცი აქ მოკლესო!... და დონ-კანდიდო გაბრუნდა მარჯვნივ და უნდოდა იქეთკენ წასულიყო, საითგანაც მოვიდა.

დანიელმა სტაცა მას ხელი და უთხრა:

— თუ შენ წახვალ, გაეტე ამაღამვე მოვა შენთან და თუ მე გამოიყვები და იმას იზამ, რასაც მე, მაშინ ოთველსავე განსაცდელს გადარჩები.

— შენ თითონ ეშმაკი ხარ, თუ რა, დანიელ! უთხრა დონ-კანდიდომ და დაუწყიტა თვალები. როგორ წამოვიდე?

— წამოდი ერთი, და! განუმეორა დანიელმა და დაუშტერდა მას.—დონ-კანდიდოც თავის უნებურად გაჰყვა უკან ემაწვილ-კაცს.

რამდენისამე წამის შემდეგ ორივენი მივიდნენ დონია მარსელინას სახლთან, რომელიც, როგორც მკითხველმა უკვე იცის, გაზაბამბის ქუჩაზედ იყო. დანიელმა ამ სახლის კარები დაარაკუნა.

არავინ გამოვიდა.

დანიელმა მეორედ უფრო ძლიერ დაარახუნა, ეხლა კი ფარჩის ტანისამოსის შრიალი მოისმა.

გაიღო კარები და გამოჩნდა დონია მარსელინა, რომელიც ძლიერ გაჰკვირდა ამ ორი კაცის დანახვაზედ.

თვით განსაცდელის დროსაც კი ლექსებით ლაპარაკობდა ეს ქალი.

— «უიარაღოთ აქ მარტოკა რისთვის მოსულხარ, დაბრუნდი, უბედურებას ნუ აუტანიხარ...»

— გაეტეს ხომ არ გაუდვიძნია?

— არა, ისევა სძინავს.

— მაშ შევიდეთ, შევიდეთ, უთხრა დონია მარსელინს და წაავლო სელი დონ-კანდიდოს, რადესაც შეამჩნია, რომ იგი გაქცევას აპირებდა.

— რა გინდა მერე, უმაწვილო კაცო? ჰკითხა დონია მარსელინამ.

— კარების დაკეტვა.

მართლაც ჩაკეტა კარები. ამ დროს დანიელს გამბედაობა ეტყობოდა სასეზედ. დონ-კანდიდო და დონია მარსელინა კი შეკრთნენ.

— შინ არიან შენი ქალები?

— მარტო გერტრუდიტა არის შინ, სხვანი კი გარეთ გავიდნენ.

— სად არის გერტრუდა?

— სამზარეულოშია, ამისთვის რომ მღვდელს შინა სძინავს.

— ძალიან კარგი, შენ, დონია მარსელინა, რაკრაც განათლებული ქალი, მალე მიხვდები, რისთვისაც მოვსულვარ.

— სისხლი ხომ არ დაიღვრება?

— არა, არა, შემდეგ შენი აზრი შემატყობინე ამ საქმის შესახებ.

— წასვლისას გერტრუდასთან მამინდება ლაპარაკი.

— კარგი.

— ცოტა რამ მამიტანია იმისთვისა და თქვენთვის.

— ესლა სადღა გინდა შესვიდე?

— გაეტე მინდა ვნახო.

— გაეტე?!...

— სსსუ...

დანიელმა წაიკითხა დონ-კანდიდოს სული და ძალათა შეიეკვნა შინა, დონნა მარსელინა კი გერტრუდასთან წავიდა მოსალაპარაკებლად.

სასლში შესვლის უმალვე დანიელმა ციდო საბანი დონ-კანდიდოს შემწეობით თოკისავით დაგრეხა.

დანიელ, დონ-კანდიდოთი შევიდა იმ ოთახში, სადაც მღვდელი გაეტე ბულ-ალმა იწვა კრაოტზედ ტებილად ეძინა.

დანიელი მივიდა კრაოტთან და დონ-კანდიდოს შემწეობით დაგრეხილი საბანი მღვდელს გაეტეს გადაუჭირა გულზედ და კრაოტზედ მიაკრა. მღვდელმა გერაფერი გაიგო.

ამის შემდეგ დანიელმა ერთი თვინჯარა გაალო, რომ სინათლე შემოსულიყო და გაღვიძებოდა მღვდელს. მერე დანიელმა ერთი თავის დამბაჩა დონ-კანდიდოს მისცა. დანიელმა ანიშნა დონ-კანდიდოს, რომ მასაც ის სიტყვები ეთქვა, რასაც თვითონ იტყოდა.

გაეტე ისევ სვრინავდა, როდესაც დანიელმა სმა-მაღლა დაიძახა:

— პატიოსანო ფედერაციის მღვდელო!

გაეტემ შესწყვიტა სვრინვა.

— პატიოსანო ფედერაციის მღვდელო!

გაეტემ გაახილა თვალები, მაგრამ დანიელის დანახვაზედ ძლიერ შეშინდა, და როდესაც თავის წამოწევა მოინდომა დონ-კანდიდომ კრაოტის მეორე მხრიდამ დაიძახა:

— პატიოსანო ფედერაციის მღვდელო!

ვერ წარმოიდგენთ, რა ნაირად გაუკვირდა გაეტეს, როდესაც თავის ახლოს დონ-კანდიდო როდრიგეცი დაინახა. მღვდელი ხან მარჯვნივ აგდებდა თავსა და ხან მარცხნივ და ცდილობდა წამოდგარიყო, მაგრამ გადაჭერილი საბანი არ

უშვებდა. ამ დროს დანიელმა დამბაჩის პირი დაადო მღვდელს მარჯვენა საფეთქელზე, დონ-კანდიდომაც მარცხენაზე. ეკელა ეს ხმის ამოუღებლად და გაუნძრეველად ხდებოდა.

მღვდელმა კვალად დახუჭა თვალები და სახეზედ ნატრის ფერი დაედო.

დანიელმა და დონ-კანდიდომ დამბაჩები აიღეს.

—მღვდელო გაეტე, უთხრა დანიელმა, შენ შენი სული ეშმაკისთვის მიგიყიდნია და ჩვენ მოვედით, რომ ამისთვის დაგსაჯოთ.

დონ-კანდიდომ გაიმეორა დანიელის უკანასკნელი სიტყვები და ცდილობდა, რომ ხმა გამოეცვალა.

ცივმა ოფლმა დაასხა გაეტეს.

— შენ დაგიფიცნია მოჭკლა ორი ჩვენი მსგავსი კაცი და სინამ შენ ამას ასრულებ, ჩვენ საიქიოს გაგისტუმრებთ. შენ ხომ გინდოდა შენის ამხანაგებით ის ორი კაცი მოგეკლა?

მღვდელმა ხმა არ ამოიღო.

— გვიპასუხე.

— გვიპასუხე! სთქვეს დანიელმა და დონ-კანდიდომ ერთად და მიუშვირეს კიდევ დამბაჩები.

— დიაღ, მაგრამ ღმერთს გეფიცები...

— გაჩუმდი! ღვთის სახელს ნუ ახსენებ, უთხრა დანიელმა გაეტეს.

— ქრისტეს გამეიდვილო, ფარისეველო, ეშმაკის მეგობარო, მოვიდა შენი აღსასრულის დღე, მოვიდა! დაუყვირა დონ-კანდიდომ, როდესაც ნახა, რომ მღვდელი მას ვერაფერს უზამდა.

— ვინ გინდოდა დაგეხმარებინა იმ ორის კაცის მოკვლაში? ჭკითხა დანიელმა.

გაეტე ჩუმად იყო.

— გვიპასუხე! დაუყვირა დონ-კანდიდომ!

— გვიპასუხე! დაუყვირა დანიელმაც.

— სოლომანისთვის უნდა მეთხოვნა კაცები, წარმოსთქვა გაეტემ კანკალით.

მღვდელს სული შეუგუბდა, ვეღარა სუნთქავდა.

— მერე რა საფუძველი გქონდა?

მღვდელი პასუხს არ აძლევდა.

— სთქვით.

— სთქვით! გაიმეორა დონ-კანდიდომ და დუმილნა დამბაჩა.

— თუ ღმერთი გწამთ... შებღავლა მღვდელმა და ცდილობდა წამოდგომას.

— გეშინიან?

— დიახ.

— შენ უნდა მოგკლათ, უთხრა დონ-კანდიდომ.

მღვდელმა ერთი საშინელი ამოიკვნესა.

— არ მოგკლავთ, თუ დარწმუნდები, რომ აქ არ გინახავთ ის კაცები, რომლებსაც თქვენა სდეკნით, უთხრა დანიელმა.

— ვინა ხართ თქვენა?.. ჰკითხა მღვდელმა.

— არავინ.

— არავინ, გაიმეორე დანიელმა და დონ-კადიდომ.

— არავინ... წარმოსთქვა გაეტემ.

— ნუ თუ არ გაგეგებათ თუ რა მოგიგიდათ წინად და რა მოდგით ეხლა.

მღვდელი ჩუმად იყო.

— თქვენ ლუნატიკი ხართ და ამ მდგომარეობაში უნდა მოკვდეთ, თუ გაბედვით დაუწეთ დეკნა იმ კაცებს, რომელ-

ნიც ესლა მოგეჩვენნენ.

— დიაღ! განიმეორა დონ-კადიდომ, — თქვენ ლუნატიკი ხართ და მოკვდებით საშინელის სიკვდილით, თუ იმ პატიოსან კაცებზედ კიდეჯ გიფიქრნია.

გაეტეს უკვლა ეს ძლივს ესმოდა. ახლა კი მიხვდა დანიელი, რომ მას სიდამბლე დაემართებოდა. დანიელმა გახსნა გადაწერილი საბნის წვერები და ორივენი ერთად ჩუმად გავიდნენ გარეთ. გაეტეს აღარაფერი ესმოდა, როდესაც ისინი მიდიოდნენ.

დონია-მარსელინას და გერდრუდიტას ეს კარგად ესმოდათ ზალაში და გულში ეცინებოდათ.

— დონია-მარსელინა, უთხრა დანიელმა გასვლის დროს, თქვენ, რასაკვირველია, მიხვდებოდით, თუ როგორ უნდა გაგრძელოთ ეს საქმე.

— რასაკვირველია, უნდა უთხრა, რომ ძილში მოგეჩვენათ მეთქი.

— ჭოო, სწორედ აგრე.

— აი ეს თქვენ, გერდრუდიტა, უთხრა დანიელმა და ბანკის ბილეთი ჩაუდო ხელში.

ოთხის საათის შემდეგ მღვდელს გაეტეს გადაეცარსა თავი და დაასხეს წურბელები. ექიმები იწვნეულებდნენ იმის მორჩენაში.

დანიელი საჩქაროდ წავიდა შინა და სოლომანს გაუგზავნა როზასთან გასაგზავნი წერილი, თანაც მისწერა, რომ წუხელის ულ ამის წერას მოვუნდიო.

თავი მეექვსე.

ცარიელი სახლი.

მდინარე ლაშლატის სიახლოვეს იდგა ერთი მინგრეულ-მონგრეული სახლი, რომელშიაც დიდი სანია აღარავინა სცხოვრობდა. ამ სახლს ეძახდნენ ცარიელს სახლს.

ეს ძველი სახლი უსათუოდ სრულიად დაინგრეოდა, თუ რომ ამ დროს ვიღასაც არ გაეკეთებინა ისა.

ვინ გააკეთებინა? ვის რათ უნდოდა ეს ცარიელი სახლი? ეს არავინ არ იცოდა და არც არავინა კითხულობდა, რადგანაც ხალხის ყურადღებას უფრო სხვა საქმეებ იზიდავდა.

ასე თუ ისე, ეს ძველი სახლი უცებ გაასალდა. წინად ამ სახლში მარტო ჩიტები ბუდობდნენ. ესლა კი ეტეობოდა, რომ კაცებიც იდგნენ.

ღამის მეცხრე საათია. მთის დასავლიდამ ადმოცოიმცოიმდა მთვარე და მოჭვინა თვისი ნათელი ლაშლატის მდინარეს.

მდინარის პირას იდგა ქალი და მდუმარებით შესცქერიდა მთვარეს, რომელიც ვარსკვლავთა შორის ამაყად გიდოდა. რაღაც საიდუმლო მწუხარება იხატებოდა ამ ქალის სახეზედ. ამ ქალის თმები, შერხეულნი ნიავისგან, ეთამაშებოდნენ მშვენიერს სახეს. ამ ქალის მოხდენილს ტანზედ შრიალობდა ხავერდის ტანისამოსი, რომელსაც თითქოს უნდოდა მოეტანა ეს მშვენიერი ქმნილება და წაეყვანა სხვაგან. ეს ქალი იყო ამალია.

ამ პოეტურს მდგომარეობაში ამალიას აღარც არაფერი

ესმოდა და ადარც არავერსა ხედავდა, თვით კაცის თვხის ხმამაც კი არ გამოაცვლევინა მას ეს პოეტური მდგომარეობა.

ეს კაცი იყო ედუარდო.

— ამალია!

— ედუარდო!

აი პირველი სიტყვები, წარმოთქმულნი მათგან.

— ოჰ, ჩემო ანგელოზო, ჩემო ანგელოზო, რა მშვენიერი რამა ხარ! უთხრა ედუარდომ და დაიჩოქა წინაშე მშვენიერის ქალისა და შეჰყურებდა მას გრძნეულს თვალებში.

— მე შენზედ ვფიქრობდი, უთხრა ამალიამ ⁄ დაადო ედუარდოს თავზედ ხელები.

— მარიოლა?

— დიაღ, მე შენზედ ვფიქრობდი, მე გხედავდი შენ, მაგრამ აქ კი არა, დედა-მიწაზედ არა; არა, მე გნახე შენ ჩემს გვერდით იქ.. შორს, ვარსკვლავებით მოჭედილს ცის სივრცეში... მე შენ გიხილე იმ დროს, როდესაც სული ჩემი სრულიად ივიწყებს ხოლმე ოოველსავე ქვეყნიერს.

— ოჰ, ჩემო მეგობარო, ჩემო მეგობარო! სთქვა ედუარდომ, დაჯდა წელის ნაპირზედ და ამალიაც გვერდით მოისვა.

— შეხედე, ჩემო ამალია, განაგრძო მან გრძნობით,—რა მშვენიერია ეს დიდებული, მკრთალი მთვარე! მაგრამ შენი კეთილი სახე ჩემთვის ათასჯერ უფრო მშვენიერია... შეხედე, რა ნაირის სინათლით არის გაბრწყინვებული ცის კამარა! მაგრამ შენი ძვირფასი თვალები შენი ჩაფიქრებული, მგზნებარე თვალები, უფრო ძლიერა ბრწყინავენ ჩემთვის, სინამ ის ურიცხვნი ცის ვარსკვლავნი. ოხ, ნეტავ შემეძლოს შენთან ერთად ავფრინდე ერთ-ერთ ბრწყინვალე ვარსკვლავზედ, რომ იქ ვარსკვლავთა გვირგვინი დაგადგა თავზედ და მოვიდრიკო თვი წი-

ნაშე შენსა, ვითარცა საუკუნო შშვენიერების მეფეს წინაშე! ოხ, რა ნაირად მიუვარხარ, რა ნაირად მიუვარხარ, ჩემო ამალია... შენ ჩემის სელით ჩამოგაფარებდი რიდეს, რომ მზის სხივებს არ შესძლებოდათ შენი ალერსი...

— ედუარდო, ედუარდო!

— რა მშვენიერი ხარ ამალია!... და ედუარდომ გადუკრა ამალიას უკან თმები, რომ მთლად იმისი სახე განათებულიყო მთვარის შუქით.

— შენ ბედნიერი ხარ, ედუარდო, არა?

— ბედნიერი ვარ? აბა შეხედე, ხედავ იმ ვარსკლავს, უკეთლაზედ ბრწყინვალეს, ის ჩვენი ვარსკლავია, ამალია, ჩვენის ბედნიერების ვარსკვლავია; ის ანთია, ანათებს და სხივებს ისვრის, როგორც ჩვენი სიყვარული ჩვენს გულში, როგორც შენ აშუქებ ჩემს სულსა და გულსა, ჩემო მშვენიერო ამალია.

— არა, აგერ ჩვენი ვარსკვლავი, უთხრა ემაწვილმა ქალმა და დაანახვა მიმქრალებული ვარსკვლავი, რომელიც ს

მწუხარებას... თუ რომ შენი მდევნელი ბედი შენ სიკვდილს გიქადის, მაშინ მეც შენ გზაზედ წამოვალ, რომ იმ ქვეყანას შეგეყარო...

ედუარდომ ჩაიკრა გულში ეს მშვენიერი ქმნილება და სწორედ იმ დროს, როდესაც სიყვარულით აღტაცებული ამალია ამბობდა უკანასკნელს სიტყვებს, ზეცაში ხანგრძლივი ქუხილი გაისმა.

პოეტური ქმნილებანი მალე ემორჩილებიან ტრუ-მორწმუნეობას, და ჩვენ შეყვარებულებმაც, დამთვრალთა ნეტარებით, ერთმანერთს წაავლეს სული და შეშინებულნი ერთი-ერთმანერთს თვალებში შესცქეროდნენ. მერე ამალიამ ჩაღუნა თავი ტ დაღონდა.

უბედურება ჩვენზედ კვერ შორს არის ამალია, უთხრა ედუარდომ,—ესლა კი ჩვენს თავზედ მოკრიალებული ცა არის გადაფარებული, წმინდა, როგორც შენი სული. ჩვენი ტაძარი სამუარო. აგერ იქა, შესედე, როგორ ბრწყინავს ჩვენი ბედნიერების გარსკვლავი?... ბრწყინავდე, როგორც შენი თვალები... მშვენიერი, სასურველი, როგორც შენა... ხედავ იმას ამალია?...

— არა... აგერ სხვა, უთხრა ყმაწვილმა ქალმა და გაუშვირა ხელი პატარა, მკრთალ ვარსკვლავისკენ, რომელიც თითქოს მზად იყო ჩანთქმულიყო მდინარე ლაპლატის ტალღებში.

ამალიამ კიდევ დააყრდნო ედუარდოს მხარზედ თავი და მისი თვალები დაშტერებით შესცქეროდნენ ცის სივრცეს.

— რად მარიდებ თვალთა შენთა, ჩემო ამალია? უთხრა ედუარდომ ცოტა ხნის სიჩუმის შემდეგ.

— არა... მე შენ გიყურებ... მე შენ უველგანა გხედავ, მიუგო ყმაწვილმა ქალმა და შეხედა მას მომდიმარის თვალებით,

— მაგრამ შენ თითქოს გამოიცვალე, ჩემო ძვირფასო ამალია.

— სცდები, ედუარდო, მე არას დროს არ ვიცვლები.

— ესლა კი გამოიცვალე და. ეს-ეს იყო ესლა შენს თვალებში ბედნიერება და სიყვარული ისტებოდა, ესლა კი...

— ესლა?

— ესლა ბედნიერების შუქს სიბნელე შეეცარა.

— ეგ იმისთვის, რომ ჩვენი ბედნიერება ბრილიანტია, რომელიც ჩვენისავე სუნთქვით ირყევა.

— შენ არა გწამს ჩვენი ბედნიერი მომავალი?

— ძლიერ ნაკლებად.

— რათა, ამალია, რათა?

— არ ვიცი... ჩვენი სიყვარული ცუდს გარემოებათა შორის დაიწყო.

— ჩვენ რა გვენაღვლება, თუ კი ჩვენ ერთი-ერთმანერთისათვის ვიცხოვრებთ?...

— ერთი წამიც არის მოსვენება გვქონია მას აქეთ, რაც ჩვენ ერთმანერთი შეგვიყვარდა?..

— ესლა კი ბედნიერნი ვართ და.

— ბედნიერნი! განა ჩვენ ორივეს სიკვდილით არ გვემუქრებიან.

— ჩვენ მალე შევიქნებით სიკვდილამდისინ ბედნიერნი.

— ვინ იცის!...

— რატომ, ჩემო ამალია?

— აქ, აი აქ, იდუმალი ხმა რაღაც სამწუხაროს მეუბნება, უთხრა ამალიამ და დაიდო გულზედ ხელი.

— ტრუ-მორწმუნეკ!

— საკვირველი არ არის, განაგრძო უმაწვილმა ქალმა,—

საკვირველი არ არის, რომ როდესაც ჩვენ უბედურობაზედ დავიწყეთ ლაპარაკი, უეცრად ამ დამშვიდებულს ბუნებაში ქუსლის ხმა გაისმა?

— რა საკვირველია, რომ ბუნების ჩვეულებრივ მოვლენაში ჩვენი მომავალი უბედურობა დავინახოთ.

— არ ვიცი... მაგრამ... მე ცრუ-მორწმუნე ვარ, ედუარდო: ეს შენცა სთქვი... აქედან წავიდეთ, სთქვა მან და წამოდგა.

— ცოტაც მოიცადე.

— არა, დრო არის, უსათუოდ ეხლა დანიელიც გვეძების.

(შემდეგი იქნება).

სიმღერა მთესველისა.

ტორროლავ, ჩემო ტორროლავ,
ჩემს ყანას თავს დასტრიალე;
მთა და ბარის შესამკობლად
ხმა ტკბილად ჩაკრიალე.

ადი ცაში სიმღერითა,
ჩემო ჩიტო, ტალქო, მარდო,
რომ ეგებ შენის ტკბერითა
მეც გლახ-გული ვანავარდო.

შენ იმღერე, მე დავთესავ,
და თან იმას ვინატრიდეთ,
რომ სიმღერით დათესილსა
სიმღერითვე მოვიმკიდეთ.

მაშინ, შენ ჩემო ტორროლავ,
მოსავალი შენიც იყოს;
ჩემს პატრონ ბიჭსაც ვეტყვი,
რომ მახე ადარ დაგიგოს.

მაშ იმღერე, იტკბრიალე,
გადმიყარე გულს ნაღველი,
იმსიარულე, მინამდის
ტურფად ჭუკაკის მთა და ველი.

ი. ბაქრაძე.

1882 წ.

საისტორიო სიტყვა და საისტორიო საზოგადოება.

«Воспоминаніе о прошедшемъ такъ дорого человѣку, что будущее не можетъ казаться ему привлекательнымъ, если не составляетъ продолженія его, быть можетъ исправленнаго, усовершенствованнаго, но все таки продолженія.»

В. Ушаковъ. «Очерки Кавказа».

გაზეთ «დროებაში» იყო მოსსენებული ამას წინათ, რომ განზრახვა შესდგეს საზოგადოება ძველის წიგნებისა და ხელნაწერთა გამოცემისათვისაო. რასაკვირველია, რომ ურიგად საესარგებლო განზრახვა და ამ ყამად ჩვენ მდგომარეობაში შეადგენს არა უკანასკნელს საჭიროებას. ნამეტნავად მაშინ, როცა კრეს ჯ ქვეყანას თავის საკუთარის სულის მოთხოვნილებისამებრ ვერ უცხოვრნია აწმყოში. იგი ამ შემთხვევაში, მიჰმართავს წარსულს ჯ გონებით, წარმოდგენით სცდილობს იცხოვროს იმ წარსულით, რომელიც თუნდ სასასხელოც არ ეოფილიყოს, შესაფერი და შესაბამი მაინც იქნებოდა წინა-პირობა სულისა და გონების მოთხოვნილებისა. მაგრამ ყველას მოეხსენება, როგორ ძნელია ჩვენთვის წარსულის ცოდნა. რადგან წარსული ჩვენი სრულიად არა გვაქვს გამოკვლეული და შემეტნებული. აგრეთვე ყველას მოეხსენება, რომ ჩვენს წარსულსა და აწმყოში კავშირი შეწყვეტილია ჩვენგან დაუმოკიდებელის მიზეზის გამო და

არამც თუ აწმყო შეადგენს გაგრძელებას წარსულისას, არამედ თითქმის აღარაფერი საერთო აღარ აქვს მასთან. ჩვენი ხალხი, რომელიც ამბობდა, ის ურჩეენია მამულსა, რომ შვილი სჯობდეს მამასაო, ეხლა თავის მამა-პაპაზე სპარტანელთ სიმღერასაც ვეღარ წარმოსთქვამს: «ჩვენ ისა ვართ, რაც თქვენ იყავით, ჩვენ ის ვიქნებით, რაც თქვენა ხართო.» ერთის სიტყვით ჩვენ ხალხს ნასტალგია აქვს შეშლილი, ის ისტორიული კვალი, რომელშიაც ის ჩამდგარი იყო, ძალთა-ძალევით წაშლილ იქმნა მისთვის; ხოლო აწინდელი არ შეეფერება, არ უხდება და არ არის მის მოთხოვნილებასთან შეფარდებული.

როცა ხალხი, ერი, ჩაკარდება ამ გვარს მდგომარეობაში, მას რჩება ერთად ერთი ძალიანი თვრ-ხმალი წაშლილის კვალის აღდგენისათვის, სულ ერთია, საბედნიერო იყო ის კვალი და მასში სიარული, თუ არა. საკმარისია, რომ იგი მის ძალ-ღონეზე იყო გამოჭრილი, მის ვითარებასთან შეფერებული. თუნდ ნაგავითაც რომ სავსე ყოფილიყო, როგორც გაცოფებულნი ამტკიცებენ ზოგიერთა კაჟ-ბატონები ჩვენში, მაინც კიდევ მის კვალის შეცვლა ხალხისათვის დიდს ზარალს შეადგენს, დიდს და ხანგრძლივ შეფერხების ნიშანს წარმოადგენს. ეს თვრ-ხმალი არის შესწავლა წარსულისა, წარმოდგენა დროთა ყოფილისა და წარსულის თვალ-წინ გამოხატვა. წარსულის წვალებას, წარსულში თავზედ-დატეხილს უბედურობასაც დიდი მნიშვნელობა აქვს ერისათვის და მის წარმატების გზაზე მსვლელობისათვის. «ნაციონალურ ანუ ეროვნულ მოგონებათა შორის, იტყვის რენანი, —წარსულის ტანჯვა-წამება ძვირფასია უფრო, კიდრე მხიარულება და დარბაზობა, იმიტომ რომ წარსულის წამების მოგონება ვალდებულად გხდის. ძალას გიორკეტებს ერთობის გამტკიცებისათვის.» «მოიგონე დრონი წარსულნი და გულის

ხმა-ჭეშვ», სთქვა წინასწარმეტყველმა. მარტო სატოდავი ძალ-დატანება ჭეშეისა ათქმევინებს კაცს, ზურგი მიაქცეთ წარსულ-სა—იქ ბატონ-ყმობა მეფობდა, იქ ძალა უფლება იყო ლ შური ხმალსა ლესავდა. კიდრე მეცნიერებას არ ეარ-ეუვია, რომ ერი ისეთივე ორგანიზმია, ისეთივე განუკვეთელი, როგორც თვი-თოეული კაცი და მაშასადამე არ შეიძლება ეარ-ჭყოს მთლად წარსული თვისი, როგორც ერთმან, ისე მეორემან, კიდრემდე დაე ახირებულმა ვაჟ-ბატონებმა სტემონ ებანსა და წინწილასა, ეშაფოტები ჭმართონ წარსულის ქრთველობისათვის ლ აუტო-და-ფე ამზადონ მათ გონებით ნაწარმოებთა ნაშთთათვის.

მაგრამ თავზე სულ-აღებულ ვაჟ-ბატონებთ შორის, მგო-ნია, უსაბედათ გამოსთქვა ერთმა შემდეგი გონიერი აზრი: ჩვენ ეხლა იმ დროში ვცხოვრობთო, როცა ძლიერ საჭიროა გა-მორკვეული გვქონდეს ჩვენი ეროვნობითი სტება. სვენი სალ-ხი და ქვეყანა ათას გვარ მილეთის ხალხის გავლენის ქვეშ ეოფილა და ამის გამო ისე წაშლილა სტება ჩვენი ერის სახისა, რომ ძნელია თვით ფილოსოფოს ეტნოგრაფისათვის მისი აღდგენა და გარჩევა. ჩვენ უნდა ვიცოდეთ, «რა ზნე და რა წესი უნდა გვიყვარდეს, რა წყობილებისაკენ უნდა მივე-წაფებოდეთ, რაში უნდა ვხედავდეთ ჩვენ იდეალს, რას უნდა ვთვლიდეთ კარგად, რას ავად? ხომ შეუძლებელია ეველა ამ კითხვების ახსნა და გარჩევა, სანამ არ დაარსდება ჩვენში ხეი-რიანი ისტორიული სკოლა, სანამ ისეთი ხეირიანი ისტო-რიკოსები არ გაგვიჩნდებიან, რომლებმაც ჩვენი სალხის ცხოვრება გამოიკვლიონ და ის სიბნელე თვალიდამ მოგვაშო-რონ, რომელიც ჩვენს წარსულს გვიმალავს?»

«სანამ ამ ნაირი ისტორიკოსები არ გეეიერსებიან, გა-ნაგრძობს იგივე პუბლიცისტი, სანამ მათი შემწეობით ჩინე-

ბულად არ გაიგებს ჩვენი სალხი თავის წარსულ ცხოვრებასს; მანამდი ამ ასალ პერიოდში (თვის ტომობისგან დაბრუნების დრო, ანუ უკუბრუნებული პერიოდი, რომლის შემდეგ იწყობა, ავტორის აზრით, დაუმოკიდებელი არსებობის დრო (періодъ самобытнаго творчества), რომელშიაც ჩვენი ქვეყანა ამ სანებში შესულ, ერთობ დაბნეულათ, უთავ-ბოლოთ და უმნიშვნელოთ იწარმოვებს ჩვენი სალხის გონებითი წინ-წაწევა.» დღეს რომ ჩვენ ამ გვარი ისტორიოსები გვეყვანდეს, დღესვე ზედ-მიწევნით, რომ ვიცნობდეთ ჩვენ წარსულს, ეს დროებითი ისტორიული პერიოდი მალე გაივლიდა *).

როდის და როგორ მალე გაივლის ის სამწუხარო დრო, რომელშიაც ახლა ჩვენა ვართ, როგორც ზემოთ-ცა ვთქვი, ძალთა-ძლეობით ჩაცვივნული, ეგ მაინც ძნელი გამოსაცნობია, მაგრამ ის კი სრული ჭეშმარიტებაა, რომ მარტო მაშინ მოისპობა ჩვენი წამხდარი გმირობა და მამულის ობლობა, როდესაც ერთგნობითი ცნობიერება გამტკიცდება წარსულის შესწავლით, და როდესაც ჩვენის ვინაობის აღდგენა საერთო სურვილად გადაიქცევა და ერის ნება შეიქნება და რომ

«წარსულ საქმეთა მოგონრობით მოსუცს ტრემლ-მოედინება, მხნეობით აღტაცებული ჭაბუკი ხმალსა მისწვდება!»

«რომ ამ სახით, იტყვის ბიგო, სალხში არსებობს სურვილი და წადილი ერთ-ნება ერად გარდაქცევისათვის, მაშინ მის ვინაობის აღდგენა ვითომც განხორციელებული ეოფილა, მაშინ ერი **) უკვე არსებობს თვრულად, თუმცა ჯერ გარ-

*) «საახალწლო», ნ. ნიკოლაძისა, გვერდი 250, 254 და 252.

**) იხილე ამ სიტყვის მნიშვნელობა «ივერიაში» № 3, 1882 წ, სტატია ერ. რენანისა.

კვეული ადგილიც არ ჰქონდეს დაჭერილი ქვეყნების მოედანზედ.»

მეგრელმ მართალია, რომ ისტორიის შესწავლა, წარსულის გამოკვლევა ჩვენის ეროვნულს ცხოერების განმტკიცებას და ეს უკანასკნელი კიდევ ეროვნულის მოძრაობის აღორძინებას ან ქვეყნის წინ-წაწევას? ჩვენის თვალრით ამ საგანს ეჭვ ქვეშ დააყენებს მხოლოდ უმეცრება და წვრილმანი პარტიული ანგარიში. უბრალო დაკვირვებაც კი ახლანდელ ხალხთა ცხოვრებისა ამტკიცებს, რომ ისტორიის შესწავლას დიდი მნიშვნელობა ჰქონია ხალხის ცხობიერობის განმტკიცებისათვის. იტალიის განთავისუფლების საქმეში დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა იტალიის ძველის ისტორიის გამოკვლევას და დიდებულ რომაელთა ცხოვრების მოგონებას. საბერძნეთის საკითხის დამყარება ნასეკრობით მაინც იყო იმის შედეგი, რომ ძველ ბერძნების შთამომავლობამ სცნა თავისი დაცემა და განადგურება თავის ძველ-წინაპრთან შედარებით. ბოლგარიის განთავისუფლების საქმე დაიწყო მაშინ, როცა ამ ხალხის წარსული შესწავლილ და შემეცნებულ იქმნა. სხვა ხალხთა წვრილმან ხალხთა ეროვნულ ცხოვრების მოძრაობა, და აღორძინება ამ გვარიგე მუშაობის შედეგი იყო.

«ტიფერებით შეიძლება მტკიცედ დამყარება იმ აზრისა, ამბობს ბიოგრაფი ძმათა გრიმმებისა, რომელნიც იყვნენ უკეთესნი ისტორიკოსნი ან ფილოლოგნი, რომ ომი განთავისუფლებისათვის იყო მათი სული და გული. მათ ცხოვრების საგნად იყო აღემართნათ თავგანთ ქვეყნისათვის ეროვნული ძეგლი, აღედგინათ წარსული და ამით მოემზადებინათ მისთვის მერმისი და მომავალი.»

«პატრიოტობა გრიმმებისა მთლად შეიცავდა გერმანიის

ისტორიას და უველა მის ხანას გასწვდა. მათ არაფერი არ გამოუტოვებიათ წარსულიდამ და ერთგულმა მოძრაობა თანაგრძნობით ბანი მისცა მათს მოღვაწეობას. ამით იგინი არიან მის ჭეშმარიტნი წარმომდგენელნი.

«გერმანიის ერთობა, მათ მიერ განხორციელებულ იქმნა, როგორც იმითი რომ იგი დაიწყო, ისე იმით რომ მის შესახებ მთელი ლიტერატურა შესდგა და თუ ოდესმე ამ ერთობას მიეცემა არსებობა პოლიტიკურად, ერი ვალდებულია პირველად მათ სახსოვრად ააგოს ძეგლი. წინაალმდეგს შემთხვევაში, ეს იქნება მის მიერ უმადურობა და უმადლობა.

«უველაზედ საგულისხმიერო ის არის, რომ უველგან თითქმის თავიანთ წარსულს ემდურებიან: შავ-უკუღმა დრო იყო, სიბნელით მოცული ინკვიზიცია და ფეოდალიზმი მეფობდა წარსულშიო, მაგრამ მაინც ნამდვილს პატრიოტობას აღძრავს ხოლმე ეს წარსული ჯ ამუშავებს ხალხს მის შესასწავლელად.

«როცა ერთს სამეცნიერო კონგრესზე ვილამაც წამოიძახა, მომწყინდა ამდენი ლაპარაკი სულ ისტორიაზეო, იაკობ გრიმს ეს ძლიერ ეწყინა და დაიძახა: ისტორია თავათაც არას იტყვის და მდუმარებით გვერდს აუვლის მათ, ვისაც ის მოსწყინდა და მასზედ ლაპარაკი არა სურს» *).

«История есть воскресеніе». «ისტორია აღდგომა არისო», გამოსთქვა მიშლემ თავის ისტორიულ წიგნებში ჯ მადლობელმა შთამომავლობამ ეს მისი სიტყვები მის საფლავის ქვაზე ზედ-წარწერად ამოსჭრა.

«რწმენა მომავლისა, თუ იგი დამყარებული არ არის წარ-

---

*) Заграничный Вѣстникъ 1864 წ. ტ. III, გვ. 121 და სხვანი.

სულზედ და იქ არა აქვს მას ფესვები გადგმული, სთქვა ამას წინად ერთმა ცნობილმა ისტორიკოსთაგანმა—ბესტუჟევ—რიუმინმა—არის ბავშური თავის მოტყუება. მხოლოდ მათ შეუძლიანთ უშიშრად უცქირონ მომავალსა, ვინც მცოდნეა წარსულისა.»

«იყვნენ და არიან ხალხნი, რომელნიც საუკუნოებით ყოფილან მონებაში, მაგრამ მარტო წარსულის ცოდნით დაუცავთ თავისი ეროვნული სატება და განსხვავებული ზნე-ჩვეულებანი და შემდეგ კიდეც დაუბრუნებიათ თავისი დაკარგული პოლიტიკური დაუმოკიდებლობა» *).

«ოთხელი ერი, ამბობდა ამ ხუთის წლის წინად **) ყურნალი „ივერია“, ისტორიით სულდგმულობს. იგია საგანმე, საცა ერი პოულობს თვისის სულის ღონეს, თვისის გულის ბგერას, თვის ზნეობითს და გონებითს აღმატებულობასს, თვის ვინაობასს, თვის თვითებასს. ჩვენის ფიქრით, განაგრძობს იგივე ყურნალი, არც ერთობა ენისა, არც ერთობა სარწმუნოებისა და გვარტომობისა ისე არ შეამსჭვალებს ხოლმე ადამიანს ერთმანერთთან, როგორც ერთობა ისტორიისა. ერი, ერთის ღვაწლის დამდები, ერთს ისტორიულს ველში ბმული, ერთად მებრძოლი, ერთსა და იმავე ჭირსა და ლხინში გამოტარებული ერთსულობით, ერთგულობით ძლიერია. თუნდ დროთა ბრუნვას ერი განეყოს, დაერღვიოს, მაგრამ მაინც რღვეულია შორის იდუმალი შემსჭვალულება, იდუმალი მიმზიდველობა იმოდენად სუფევს, რომ საძეოთვის ხოლმე ერთი რაიმე,

*) Обзоръ народно-учебной литературы. 1878 г. О цѣляхъ и средствахъ историческаго обученія.

**) «ივერია» 1877 წ., № 9.

შემოხვევა, რათა იფეთქოს, იწვქოს დაძინებულმა ისტორიამ და ერთსულობამ, ერთგულობამ თვისი ფერთა გაშალოს.»

და დასასრულ, რას ამბობდა თვით რენანი თავის სორბონის სიტყვაში, «რა არის ერი»? ერი ის ხალხია, რომელსაც ერთმანერთთან აკავშირებს სხვათა შორის ერთის წარსულის მოგონებაა; იდეა ერისა არის სულიერი ბრძნებაში, და არ არის დამყარებული არც ხალხის ერთ-ენოვანებაზე, არც ერთ-შთამომავლობაზე, არც ერთ-მორწმუნეობაზე და არც თვიზიკურ ბუნების ვითარების ზედ-მოქმედებაზედ; არამედ იგი იდეა აღ-მოცენებულია წარსულზედ და წარსულით, სულდგმულობისა; წარსულის მოგონება, როგორიც უნდა იყვეს ეს მოგონება, სალსინო თუ სამწუსარო, აკავშირებს ხალხს, ერთობას უმტკიცებს და ერად ჰქმნისო. დაუენეთ ინგლისელი და ფრანცუზი, ნემეცი და რუსი ერთად, აცხოვრეთ იგი ერთ-გვარ ისტორიულის ბედის ქვეშ და ესე უველანი სხვა-და-სხვა გვარნი ხალხთ წარმომადგენელნი შეადგენენ ერთს ერს, რომლის საბუთი და მიზეზი იქნება ერთი წარსული, ერთი ბედი და ერთი ლხინი წარსულშინ.

ცხადია, რომ თუ ჩვენ ერად გვსურს გადარჩენა, თუ ჩვენ გვინდა უშიშრად და ცნობიერად უცქირონ მომავალს, თუ გვინდა ჩვენი მონება-დაბაგრულობა აღვსოცოთ და დავიბრუნოთ ის, რაც დაგვიკარგავს, ჩვენ უნდა მსნედ და თავ-განწირულად შევუდგეთ ჩვენის წარსულის შესწავლას, ჩვენთა წინაპართა ცხოვრების დაწვრილებით გარკვევას და მის მტკიცე-მეცნიერულად შემეცნებას. უნდა შეგისწავლოთ ეროვნული მცირე მოვლენა ისტორიულის ცხოვრებისა, დაწყობილი ხალხის მოღვაწეობიდამ მეფეთ ასპარეზობამდე. ავიცა და კარგიცა, სა-ჯიდებელიც და საგალობელიც, რადგან ერთიც და მეორეც ერთ-

გვარად გასწვრთნას ჩვენს გონებას, ერთგვარად გაუღვიძებს ერს გულის-ხმიერებისა, გაუმტკიცებს ერთობას, გამოარკვევს ჩვენს ეროვნულს ცნობიერობას და აღძრავს დიადს ეროვნულს შრომობას.

II

როდესაც ჩვენ წარსულის შესწავლით შევიტყობთ, რანი ვიყოთ ვალვართ უწინ ძველსა დროსა ს რანი ვართ ახლა, მაშინ იმასაც მივხვდებით, რანი უნდა ვიყვნეთ მომავალში. ფილოსოფოსის თქმა, რომ აწმყო შობილი წარსულისაგან არის მშობელი მომავალისაო, სწორეთ ფილოსოფიური თქმა არის. აწმყო შედგება წარსულისა და ბუნდად შეიცავს მომავალის სურთსაო, სთქვა ლასალმა. კაცი, თუ ერი, რომელსაც შეუგნია წარსული, შეიგნებს აწმყოსა და მომავალსაცა. წინააღმდეგ შემთხვევაში, ვერც კერძო კაცი და ვერც ერი ვერ ჩაითვლება კაცად თუ ერად, უგეთუ მას წარსული თვისი დაუვიწყებია. მას ნიადაგი ფეს-ქვეშ გამოცლილი აქვს და, დღეს არა, ხვალ განჭრება დედა-მიწის ზურგიდამ. იგი ვეღარ შეიძლებს ცნობიერად უცქირის თავის-თავს, ცნობიერად არსებობდეს და მით უმეტეს ცნობიერად ადგეს განვითარებას.

ეს ამისათვის არის, რომ ჩვენსავით გულ-გრილად და ვაგლახად არ ეკიდებიან განათლებულს ქვეყნებში თავიანთ წარსულს. ეს ამისათვის არის, რომ იქ ყოველმა იცის თავის ერის წარსული ცხოვრება: დიდმაც და პატარამაც, დიდებულმაც და მცირემაც. იქ ღმას კი არ ჭვივრიან, წარსული სულელობაა ს წარსულის ხსოვნა—სარგებლობას არ მოგვიტანსო, არამედ ყველა წარსულში ეძებს წამალს საზოგადოებრივ სენისას, ყველა

იქ ეძებს საგულისხმიერო შთაგონებას, რადგან ყოველი საგანი, მოვლენა, ყოველივე კერძო ბუნებისა, თუ ოდესმე მას არსებობა ჰქონია, მით წარსულში მოქცეულა და ისტორიის კუთვნილებად გამხდარა. იქ, განათლებულ ევროპაში, არავითარს სასყიდელს და სათესს არ იშურებენ წარსულის გამოკვლევისათვის. იქ, ევროპაში მილიონობით იხარჯება შეძლება ქონება მის შესწავლისათვის. იქ მთავრობა თავობს ამ საქმეში და თავის ყოვლად-შემძლებელობას ამ საგანს ახმარებს. იქ კრცელი სამეცნიერო დაწესებულებანი არსებობენ კერძოდ და განსაკუთრებით წარსულის გამოკვლევისათვის დაარსებულნი. იქ მთელი რაზმი რაზმზედ განწყობილი სწავლულნი მოღვაწეობენ არამც თუ მარტო მშობლიურის ძველ დროს გამოსარკვევად, არა თუ ევროპის დროთა წარსულთა შესასწავლებლად, არამედ მთლად საკატობრიო დასაბამის აღმოსაჩენად, მთლად კატობრიობის თავ-გარდასავლის გამოსაკვლევლად. იტალიაში არსებობს დიდი საარხეოლოგიო ინსტიტუტი, რომლის საგანი იტალიის წარსულის გამოკვლევა არის. იტალიაშივე დაარსდა მის განთავისუფლების შემდეგ საარხეოლოგიო მთავარ-მმართველობა, რომლის მოთავედ ითვლება თვითონ მინისტრი სახალხო განათლებისა და რომელსაც ყოველს ოლქისთვის ცალკე ინსპექტორები ჰყავს დანიშნული. პარიეში უკვდავთა აკადემიის ადგილები მზად არის ხოლმე წიაღსა შინა თვისსა სიხარულით და დღესასწაულობით მიიღოს, ყოველი გამოჩენილი სეფრანგეთის მოღვაწე საისტორიო ასპარეზზედ და შერიცხოს უკვდავთა შორის. ინგლისში მომეტებული პატივი და დიდება ეძლევათ აგრეთვე ისტორიკოსებს, არხეოლოგებს, ლინგვისტებს და ანტროპოლოგებს, რომელთა საწადელი და საგანი იგივე წარსულის გამოკვლევა. ან კი ასე შორს

რათ მივდიგართ. ვიცოდთ თუნდ რუსეთი, აქაც კი დაეთვასეს და შეიტეეს დიდი მნიშვნელობა წარსულისა და დღეს ათობით კი არა ასობით ითვლება ნასწავლი და წარსულის სრული შემმეცნებელი. მოსკოვის არხეოლოგიურს საზოგადოებას საკმარისი შეძლება და ქონება აქვს ეოველ-გვარის სამუშაოსათვის და ეოველს ოთხს წელ-წადს ჭმართავს საარხეოლოგიო შემოკრებილებათა გამოჩენილს არხეოლოგის უვაროვის ხელმძღვანელობით. სულ ოთხი თვე არ არის, რაც რუსეთში დაარსდა ჯიდეკ დიდი დაწესებულება, სასელად პალესტინის საზოგადოება, რომლის თავსმჯდომარედ ირიცხება დიდი მთავარი სერგეი ალექსანდრეს ძე: მის საგნად არის სხვათა შორის მეცნიერული გამოკვლევა ადმოსავლეთ წმინდა ადგილთა საზოგადოდ და კერძოდ მათი დაწერილებითი გამოკვლევა რუსეთის წარსულთან დაკავშირებით. ამ საზოგადოებას აქვს დიდძალი ფული და შეძლება და უკვე აპირებს დაიწყოს თავისი ვრცელი მოღვაწეობა, როგორც სჩანს მის პროგრამიდამ. (ეს პროგრამმა დაბეჭდილია «Церковный Вѣстникъ»-ში). თვით რუსეთის მთავრობა არას ზოგავს ამ მხრივ. მან 50,000 მან. დასარჯა ამ-ს წინათ, რომ აღედგინა მხოლოდ ძველი მხატვრობა ბლაგოვეშჩენსკის გუმბათიანს საყდარში მოსკოვში, სადაც ხელმწიფენი რუსეთისა გვირგვინოსან და მირონ-ცხებულ იქმნებიან ხოლმე და სადაც ყმთა-ვითარებისაგან ეს მხატვრობა წაშლილიყო ლ ეხლა უფრო მომეტებულს ხარჯავს, ოღონდ განაახლოს და დაიცვას კრემლის კედლები ქ. კალომნაში. ჩვენ-ღა, ჩვენ რაღას ვაკეთებთ და რაღას ვშვრებით ამ მხრივ. ჩვენ ქართველნი, რომელნიც ასე უღვთოდ დავრჩით ეველაზე ცრიელ-ტარიელები და ერთი წარსული-ღა შეგვრჩა, რომლითაც შეგვიძლიან თავ-მოწონება, რა გზას ვადგევართ, ვაკეთებთ

რასმე ამ საგნის შესახებ? არასოფერს, სრულიად არასოფერს. გლანძღავთ ამ წარსულს, ქოქით და წუეგლიო ვიღებთ და გაცოფებულნი ვსდგებით ყოველსავე, რაც ძველს მოგვაგონებს. უგურურნი, თავზედ-ხელ-აღებულნი ბუბლიციტები და მეცნიერნელები, რომელნიც ჩვენდა სამარცხვინოდ და სავალალოდ ასე მრავლდებიან ჩვენში, არ ფიქრობენ არაფერს, რომ შეეშფოთონ წარსულის სახელი და სახსენებელი, ბატივი აქვარონ მას, რაც შინაც წმინდათ დაცულია ყოველივე ჩვენი ლირსება და დიდება, რაშიაც ხელ-შეუხებელი შენახულა დღევანდლამდე ჩვენი წმინდა-წმინდათა და რაც ჩვენს ხასეს, ჩვენს ერროვნობას, ჩვენს საბუთს არსებობისას შეადგენს.

ჩვენ არამც თუ მმართებლობა და მთავრობა გრეშით არ გვშველის, რომ ჩვენი საკუთარი საისტორიო საზოგადოება გვქონდეს, არამედ ჩვენ ვერ მოგვიყრია ერთად თავი, რომ რაც მთავრობისაგან გვაკლია, ის შეერთებულის შრომით და ბეჯითობით შეგისრულოთ. აი ამისათვის გვგონია, რომ აუცილებელი საჭიროებაა შესდგეს ჩვენში საისტორიო საზოგადოება, რომელიც შეექმნის საისტორიო ყოველს და შეგვასწავლის წარსულს. აი ამისათვის გვგონია, რომ ეს საზოგადოება, დღეს იქნება თუ ხვალ, უსათუოდ უნდა შესდგეს და საგნად, ფურვილად, ეჯულად უნდა გაიხადოს წარსული, რადგან ეს წარსული ეხლანდელს ჩვენს მდგომარეობაში, როდესაც აწმყოში არარანი ვართ, ერთად-ერთი საგანია, რომელიც გვაგონებს ჩვენს ერროვნობას; ხოლო ერროვნობის სალოცავი თითქმის საერთოდ აღიარებულია ევროპაში.

III

გადის საათი, დრო და საუკუნე და ჩვენ მაინც ჩვენი თავ-ვერ გვიცნია. ვერ გაგვიგია, ამ ერთს მუშა სალსს რა საფუძველზედ ჰქონდა აგებული თავის ცხოვრება, რომ ამდენს ვაი-ვაგლახს ორი ათას წელიწადში გაუძლო და თავი შეინახა. ვერ გაგვიგია, რამ აკვამა, რამ ასვა სულსა და სორცსა ამ ერთი მუშა ერისას, რომ ამდენ მტრებს შორის მტკრად არ აღიგავა დედა-მიწის ზურგიდამ. სჩანს ჩვენს ერსაც ნაბოვნი ჰქონია ბედშარიტი ძარღვი ცხოვრებისა, და იქნება ჩვენც საგულისხმო რამ გვქონია კაცობრიობისათვის წარსულში, და ჩვენი სვედრი წელიწადი ჩვენც შეგვიტანია საკაცობრიგო საქა-რიოში.

უკვლა ამ მოსაზრებათა ძალით, ნეგრობის სახელმწიფოთა და ერთა მიხედვით, ჩვენ გვგონია, რომ ეს საისტორიო საზოგადოება აუცილებელი საჭიროებაა. მის დაარსებას მოითხოვს ჩვენგან დროთა-ვითარება და ჩვენი სამწუხარო მდგომარეობაცა და ქართველის ცხობიერების განუვითარებლობა და განუმტკიცებლობა, გარდა იმისა, რომ მეცნიერული ინტერესები დროსა და სივრცის გარეშე უნდა იქმნენ დაკმაყოფილებულნი. რომელიც ერი უგულოდ ეკიდება მეცნიერებას, არ სცდილობს მის აღორძინებას და მისთვის სამსახურს არ სთვლის მთავარს თავის მოვალეობად, იგი ერი და ბალხი სხვის საჭმელად და სახრავად იქმნება გადადებული. მეცნიერება ჰქმნის კულტურას, ხოლო კულტურა მისგან წარმომდგარი და წარმოშობილი, მეფლობელობს ქვეყანაზედ. მეფლობელობს და უფლობს ისე, როგორც ვერ მეფლობელობდა ვერც ალექსანდრე

მაგალითელი, ვერც ნაპოლეონ პირველი, ვერც მხედრობა და ვერც მხედრობის აღკაზმვა-დარაზმულობა.

თუ ჩვენ გვინდა არ გავსადოთ ჩვენი თავი სხვის საკმელად და სახრავად გადადებულად, უნდა შევუდგეთ სულით და გულით მეცნიერებას. მეცნიერების ნაწილს შეადგენს ისტორიაც.

რაც შეეხება თვით საზოგადოების შედგენას და მოწყობას, ამას არც დიდი თავში ცემა მოუნდება და არც დიდი სიბრძნე. მე ბოგ ხსენებთ საზოგადოების შედგენაზე კანონიერების გზით *) და აქ არ ვეხები იმ სიძნელეს, რომელიც შეხვდება მას, როცა იგი თავის საისტორიო მოღვაწეობას დაიწყობს და არც თვით საზოგადოების მოწყობას გამოვეკიდებით აქ კერძოდ და დაწვრილებით, რადგან ეს სრულიად ადვილია, ოდონდ საქმე საქმეზედ მოვიდეს და ჩვენი სურვილი და კეთილი სება იყოს. მაინცა-და-მაინც ეს სულ სხვა წერილის საგანს შეადგენს და ამისთვის აქ ამ საგანზედ ვთავეებთ საუბარს მკითხველთან.

ზრ. ყიფშიძე.

---

*) თვით წესდებულების შესახებ «საქართველოს საისტორიო და საარხეოლოგიო საზოგადოებისათვის» ჩვენთვის და ბევრს სხვისთვისაც გამოუცსადებია პატივცემულს ჩვენს ისტორიკოსს და არხეოლოგს, დაჯილდოვებულს დიდის ოქროს მენდლით «პეტერბურგულს საარხეოლოგიო საზოგადოებისაგან», ბ-ნს დ. ზ. ბაქრაძეს, რომ იგი ამ წესდებულების შედგენას დიდის სიამოვნებით და კმაყოფილებით იკისრებს.

შინაური მიმოხილვა.

მოხელეობის ბედი—ძველის და ახალის მოსვლა ერთ ნაირად გეიხარიან—მიზეზი ამ სიხარულისა—ახალის მოსვლა ნაცვრის მიზეზია—მადა ნაცვრისა—რა არის საჭირო მოხელეთაოვის—ნუ გეჯერათ—უბარაქო მჭევრ-მეტყველობა. ფუქსავატობა და ქარაფშუტობა—რა არ აუღიარებიათ ჩვენში—ჩივილი—მოხელეთა გამარჯვება — ღირს საცნობია თუ არა—ორი აუცილებელი სიკეთე მოხელისა—მობძანება ახალის ექზარხოსისა—სიტყვა დეკანოზის სამადოვისა—ჩვენის სამღვდელოების ღირსება—მაგალითი მოციქულთა—პასუხი ყოვლად უუსამღვდელოის ეგზარხოსისა—რამ დაიფარა ჩვენში ეკკლესია შეურყეველად—ჩვენი უწინდელი სამღვდელოება—მისი ღვაწლი—რამ შეაძლებინა—შედეგი უცოდინარეობისა და გაუნათლებლობისა— გვწამს და ვიმედოვნებთ—ერთად ერთი ღონე მოძღვრებისა — დავმუნჯდით და დაგურუვდით—განა სანატრელია—სემინარიის არალია—ჩვენი იმედი ახილის ეგზარსოსზედ—საბეთი უმედისა—პატივისცემა ერის მიმართ. რის ნიშანია.

საკვირველია მოსელეობის ბედი, ნამეტნავად ჩვენში. არის თუ არა თავის ადგილას მოსელე—ორივეს ერთნაირის სიამოვნებით დავხვდებით ხოლმე. არც იმისი ეოთვნა გვმატებს რასმეს, არც იმისი არ ეოთვნა გვაკლებს. ‖ სტვლიან ძველს, ნიშნავენ ახალს და ჩვენ ძველის გამოცვლაც გვისარიან და ახალის დანიშვნაცა. ძველი მიდის, ახალი მოდის,—ერთსაც გულითადის სიხარულით ვაცილებთ და მეორესაც გულითადისვე სიამოვნებით მივეგებვით. ერთსა გვარგავთ და მეორეს ვპოულობთ

და ორივე ერთნაირად გვიხარიან. ეს ასე რად უნდა იყოს? გსთქვათ ზოგნა სასიხარულოა—ეგეც კი ზოგჯერ ღმერთმა უწყოის—დაკარგვა ხომ უნდა მაინც გვწყინდეს ამ შემთხვევაში. რატომ არ უნდა გვაწუხებდეს ძველის წასვლა? რაც უნდა იყოს, ყოფილა ჩვენში, უმსახურნია, უზრუნვია, თუ არ ოფლი, დორბლები მაინც თავ-გამომეტებით ულვრია. მაგრამ რასა იქ? თურმე ისეთი ბედის-წერა ჭქონია მოხელეს და ეს ბედის-წერა ადვილად ასასხნელიც არის. ძველის წასვლა იმიტომ გვიხარიან, რომ ერთ-გვარ წყობილობაში ძნელად, ძალიან ძნელად მოხდება ხოლმე მოხელეს თავის სულიერ ძალ-ღონეზედ გამოჭრილი თანხმდებობა ეჭიროს, თავის შესაფერს ადგილას იჯდეს: ტყუილად დედა-მიწას ამძიმებს და ადგილი- დასთერული აქვს. მიდის და ჭსცლის ადგილს,—რატომ არ უნდა გვიხარიდეს. აქ სიხარული საბუთიანია, მიზეზიანი: ამიტომაც მოხელეს, როცა კი ღვთის მადლით აიბარგება, დიდის სიამოვნებით მივმახვეთ ხოლმე: «გზა მშვიდობისა! ღმერთმა აქედ ნულარ მოგახედოსო.» დავლოცავთ და ამიდის კუდ-აკრეფილი. ძნელად გვინახავს და—ჩვენში კი ითქვას—სრულებითაც არ გვინახავს, რომ მოხელე ამ ლოცვა-კურთხევით არ გაეცილებინოთ.

ეს ხომ ასეა ჯ ასეც უნდა იყოს, ვიდრე «მე» მეობს ჯ «ჩვენ» არა ჩვენობს. ეს არის გასაკვირველი,—ახალის მოსვლა რაღად გვიხარიან, ძველისაგან გაწვრთნილთა? რომ გვიხარიან ხოლმე ამას ეჭვი არა აქვს. აქ სიხარულს არავითარი საბუთი არ მიუძღვის, იმის მეტი რომ კეთილობთ: იქნება გვიბრალოს ღმერთმა და გამოსადეგი კაცი დაჯდეს უხეიროს მაგიერათო. ეს „იქნება“ მარტო გულის ზრახვაა, უფრო ნატვრასა ჯ იმედსა ჭგავს, ვიდრე საბუთსა. აი ახლის მოსვლა სწორედ იმიტომ

გვისარიან, რომ კაცა ეხსნება მაგ ნატვრასა, ნატვრის მიზეზი გვეძლევა.

პირველ შემთხვევაში, ესე იგი, მაშინ, როცა ახალი ძველ-დება, „ალარც ნატვრა და ალარც იმედია“, რადგანაც მოხელეობის აუცილებელი ბედის-წერა ორივეს მოსპობს ხოლმე და ამიტომაც როცა დაძველებული ახალი მიდის, გვისარიან რომ მიდის. როცა კი ახალი ჯერ ახალია, ნატვრაც არის და იმედიც და ამიტომ გვისარიან, რომ ეს შემთხვევა მოდის. თუმცა—ჩვენში კი დარჩეს—ნატვრაცა და იმედიც ყოველთვის გაგვტრუებია, მაგრამ მაინც ჩვენ ჩვენსას არ ვიშლით. რას იზამ? „ამიანი ისეა შექმნილი, რომ ნატვრისა და იმედის მადა მით უფრო მეტად ეხსნება, რაც უფრო მეტად პირში ჩალა-გამოჭ-ლებული რჩება.

ტუილია,—ვერა მოხელემ თავის ადგილას თავისი ყოფნა სახეირად და მაშასადამე სხვის სასარგებლოთაც ვერ გახადოს, თუ რომ სცა ზის, თავის ცხოვრების ძირიც იქ არა აქვს ჯ თუ რომ იქაური აგ-კარგიანობა ძირით თხემამდე შეტნებული, შეტყობილი და შესწავლული არა აქვს. თუ პირველი, ჩვენდა სამწუხაროდ, ჯერ-ჯერობით მეტის-მეტი ჭგონია გისმე, მეორე სიკეთე მაინც აუცილებლად უნდა მოეთხოვებოდეს ხოლმე მოხელეს. ეხლა ბაგშვმაც კი იცის, რომ აწმეო, რომელსაც ძველთა ღმერთის იანუსისაებრ ორი თავი აქვს, ერთით უკან იცქირება და მეორით წინ, გონების თვალ-წინ ცხადად და უტყუარად უნდა გამოხატული ჰქონდეს ყოველს იმას, ვინც კი კისრულობს ქვეყნის პატრონობას, მოვლას და სამსახურსა. ამისათვის საჭიროა ზედ-მიწევნითი ცოდნა მისი, რაც ყოფილა, რაც არის და რაც უნდა იქმნას. უამისოდ მოხელე, დიდია თუ პატარა, ვერას იქმს, ერთს ბიჯსაც ვერ გადაჭსდგამს

იყო, რომ ეგზარხოსი საქართველოსი ახალი მრბძანდა. ჩვენ დიდის უურადღებით ვადევნეთ გულის-ყური ასალს ეგზარხოსს, ოოვლად-უუსამღვდელოეს ბაღეს იმ სურვილით, რომ მის პირველ სიტყვასა, თუ მოქმედებაში დაგვენახა რა ეეგმა აქვს განზრახული ჩვენში მოქმედებისათვის იმ მადალ ხარისხზედ, რომელზედაც მწოდებულ იქმნა იმპერატორის თვით-მპყრობელის ნებითა. ჩვენ ვეცდებით, რომ ამ საკანზედ ჩვენი პირუთვნელი და გულ-წრფელი აზრი განვუზიარეთ ჩვენს მკითხველებს.

როცა ოოვლად უუსამღვდელოესი ახალი ეგზარხოსი მობძანებულა ვლადიკავკაზს, იქაური მოძღვარი დეკანოზი ალმა დოვი მიჰგებებია სხვათა შორის და მოუხსენებია დროსა და ადგილის შესაფერი სიტყვა. ამ თქმულში თვრიად შესანიშნავი სხვათა შორისაგან არის, რომ ამმა დეკანოზს მოუხსენებია,— აქ, საქართველოში ისეთი განვითარებული, განათლებული საუფლოებელოება არ დაგხვდებაო, როგორსაც ჩვეულ ბძანდებითო.

ჩვენ არ ვიცით, კიშინიოვში, თუ სხვაგან რუსეთში, რამოდენად განვითარებული ან განათლებული საუფლოებელოება ეგულება ამმა დეკანოზს. ეს კი ვიცით, რომ მთელი რუსეთი ჩაგის თავის საუფლოებელოებაზედ იმასვე, რასაც საკართველოსნად ჩაგის ამმა დეკანოზი ჩვენსაზედ. ესეა თუ არა, ჩვენ კი, ჩვენდა საუბედურად და საუბედურად უნდა აღვიარეთ, რომ ჩვენი საუფლოებელოება კართლა და მეტად განუვითარებელი და გაუნათლებელია. ამაო ნუგეშია ის, ამმა დეკანოზისაგანვე იქაკ წარმოთქმული, ნუგეში, რომ ვითომც ჩვენი საუფლოებელოება, განათლებას ეგრე აუკარად მოკლებული, ზნეობითის ღირსების მქონეაო. ჩვენ ეს არა ბეჯერა. ჯერ იმიტომ-რომ ვიცით ეგ ეგრე არ არის და მეორე იმიტომ-რომ არც შეიძლება,— ეგ ეგრე. იყოს. რასაკვირველია, მთელს საუფლოებელოებაზედ ხელ-

ადებით ვერ გაგებულვთ ამის ოქმასა. ვინ იტყვის, რომ ჩვენ, შიაც არ იყვნენ იმისთანა ღირსნი გვამნი, რომელთაც თავ-მოწონებით და პატივის-ცემით არ ისსენიებდეს ჩვენი ერი და საზოგადოება. მაგრამ ამისთანანი ორი, თუ სამია, უმრავლესობა კი, კიდევ ვიტყვით ჩვენდა საუბედურად, ზნეობითს ღირსებას მოკლებულნი არიან. თუნდ ეგეც არ იყოს, არც ისა გვჯერა, რომ მართლა და სანატრელი ზნეობა დამყარებული იყოს იქ, სადა განუვითარებლობა ‡ გაუნათლებლობაა. რა არის თვითონ ზნეობა? „ზნეობაო, ამბობს საქართველოანად ერთი მწერალი: ცალიერი თორმაა, რომელიც ნებას აძლევს ადამიანს რაც უნდა შიგ ჩააყენოსო; კმაუყოფელი სინიდისი — მხოლოდ გრძნობაა მოვალეობის არ აღსრულებისა და მოვალეობა კი შეიძლება სხვა-და-სხვა გვარად იყოს გაგებული ‡ მიჩნეულიობა ერთი მიბძანეთ, განუვითარებლობა და გაუნათლებლობა რას ჩააყენებს შიგ მაგ ფორმაში? გაუნათლებლობა და განუვითარება რას იგულისხმებს მოვალეობის სასელ-ქვეშ? საქმე იმაშია ვის როგორ ესმის ზნეობა, ვის როგორ ესმის მოვალეობა. ამაების ჭეშმარიტად გაგებისათვის და გაგებულის წმიდა რწმენად და მცნებად გადაქცევისათვის აუცილებლად საჭიროა განვითარება და განათლება. უამათოდ ზნეობა მოკლებულია ღირსებას, სიკეთეს და მიმზიდველობას. «სკაპეტიო, ამბობს იგივე მწერალი: თავს იმახინჯებს, თავს იკოდავს, კაცობას იკლავს და ჭკოანიაო, რომ დიდი და სასელოვანი ღვაწლი იღვაწაო, მისი სინიდისი ამ ღვაწლით განდიდებულიაო ‡ ჩვენ კი საციმბირეთა ვსდითო, მისთვის, რაც მარტო უმეცრების გამო და ზნეობითის ცნების განუვითარებლობით ჩაიდინაო.» ზნეობითის ცნების (понятіе) განვითარებაა მხოლო-

ობითი საწყალ თვითონ ზნეობის ღირსებისა და სიკეთისა. ზნეობას სხვა საწყალ არა აქვს.

მართალია, იესო ქრისტემ თვისდა მოწაფეებთ ჰირჩია მარტივნი და უმეცარნი, მაგრამ ვიდრე თვით არ გაანათლა თავისის დიდებულის მოძღვრებითა, იგინი არ გაგზავნა საქადაგებლად და ერის საწვრთვნელად. ნურვინ იტყვის, რომ გაუნათლებელმა, განუვითარებელმა მოძღვარმა ჭეშმარიტი მოძღვრობა გაუწიოს ერს, ნურვინ იტყვის, რომ ამისთანა მოძღვარმა სულიერნი ძალნი ერისანი დასძრას ან ამოქმედოს ქრისტიანობრივ ცხოვრებისათვის.

„სამწუხარროა, უბძანებია სხვათა შორის მამა დეკანოზის პასუხად ოოვლად-უუსამღვდელოესს ეგზარხოსს: რომ მოძღვარნი საქართველოს ეკლესიისანი განათლებას მოკლებულნი არიან; მაგრამ სასიამოვნოა ჩემთვისაო, რომ იგინი, თქვენის სიტყვით, კეთილის ზნეობის მქონენი არიან. საეკლესიო საქმეში ზნეობა—კეთილი, წმიდა ზნეობა—ყველაზედ უპირველესია, უპირატესია თვით თვითონ განათლებაზედაცაო. კეთილი მაგალითი უფრო ძლიერადა ჰსწრთვნის, ვიდრე სიტყვა, თუნდა მჭევრ-მეტყველობითაც შემკულიო. თვითონ უფალმა ჩვენმა იესო ქრისტემ ცხადად გვიჩვენა უპირატესობა კეთილის ცხოვრებისა მსოფლიო საბრძნეზედა, აღირჩია რა თვისთა თანამშრომელად უმეცარნი, რომელთაც ჰსძლიეს მწიგნობარნი—ქრისტეს მეუფების მტერნი. ოდონდ მოძღვართა საქართველოს ეკლესიისათა იცხოვრონ ჭეშმარიტის ქრისტიანულის ცხოვრებითა და მცირედის ცოდნითაც სასარგებლონი იქმნებიან თავიანთ ეკლესიისათვისაო. აგი უფალმა დაიცვა მათ კამო (?) საქართველოს ეკლესია შეურეველად და წმინდადაო და სხვანი.

ჩვენ არ გავკვირდებით და არ შეეეკამათებით ოოვლად

უუსამღვდელოესს ეგზარხოსს, მაგრამ მწყრალობის მოყვლეობა ითხოვს წარმოვსთქვათ ამ თურიად საგულისხმო საგანზედ ჩვენი რჯულად აღიარებული, რწმენად გადაქცეული აზრი. უცოდინარობა, ანუ მცირედი ცოდნა—ორივე ჩვენს თვალში ერთია—ვერც ვერაფერს დაიცავს, ვერც ვერაფერს დაიფარავს. თუ ჩვენმა ეკლესიამ ჩვენამდე თვის სიწმიდით მოაღწია, ეგ იმის წყალობით მოხდა, რომ უწინდელი სამღვდელოება ჩვენი გაცილებით მაღლა იდგა ესლანდელზედ განვითარებით, განათლებით და ცოდნითა, რაც იმ დროს შეეფერებოდა. ტუილუბრალო თავ-მოწონებაზედ რომ კაცმა ხელი აიღოს და აწმყოთი არ გაამპარტავნებულმა პირუთვნელად მიხედოს ჩვენს წარსულს, ჩვენის სამღვდელოების და ეკლესიის ისტორიას, ჩვენს ძველ ლიტერატურას ღვთის მეტყველებისას, ცხადად დარწმუნდება, რომ ჩვენი უწინდელი სამღვდელოება მაშინდელის ცოდნითა და განათლებით თუ უფრო მაღალს საფისხზედ არ იდგა, ვიდრე ზოგიერთგან სხვაგან, არც ნაკლები იყო. მეცნიერებამ, მწიგნობრობამ მათის მეოხებით გაიდგა ფესვი ჩვენს ქვეყანაში. უკეთესნი წარმომადგენელნი ერთსა და მეორეშიაც სამღვდელო პირნი იყვნენ. იმ სამღვდელოებამ მოახდინა ის სასწაული, რომ მთელი სულიერი და ხორციელი ძალ-ღონე ერისა მარტო სარწმუნოებაზედ მიაქცია. ბუნებრივი აუცილებელი სამშობლოსი, მამულისა, გვარ-ტომობისა—ყოველივე ეს სარწმუნოებას ქვეშ დაუყენა, ყოველივე ეს მას დაუმორჩილა და-ე ქართველი ღვრიდა სისხლს. მარტო სარწმუნოების სახელითა ღვრიდა, რადგანაც სარწმუნოებაში ხედავდა იგი თვის სამშობლოსაც, თვის მამულსა, თვის გვარ-ტომობასა, თვის ერთგულობასა, თვის ქართველობასა. დღესაც ქრისტიანი და ქართველი სინონიმებია მთელს კავკასიაში არა-ქრისტიანთა შორის.

ამ სამღვდელოებამ შესძრა ჩვენი სულიერი ძალ-ღონე და შეაქმნევინა ერს ის სახელოვანი ნაშთნი სარწმუნოებისა, რომლითაც დღეს ჩვენ, ქრთველნი სამართლიანად ვქადულობთ დიდებული სიტყვიერება ჩვენის სამღვთო წერილისა ცალკედ ს საერო სიზოგადოდ, დიდებული არხიტექტურა ჩვენთა ტაძართა ს ეკლესიათა, სამაგალითო სიმდიდრე, ხელოვნება და სიტურგე საეკლესიო ნიგთთა, განძთა და სამკაულთა ამისი უტუარნი მოწამენი არიან. სამღვდელოების წინამძღვრობით და მოძღვრებით ქართველმა სარწმუნოებაში ჩაჭსწურა, ჩაჭსახა თვისი სული და გული და ქრისტეს ჯვარი სისხლის ღვრით შეუმწიკვლელად ს წმინდად მოიტანა მეცხრამეტე საუკუნემდე.

არა, ამ დაუჯერებელს, ამ თავ-გამომეტებულს სხვერპლსა და ღვაწლსა ვერ დასდებდა ერი, რომელსაც წინ არ გაუძღვებოდა მცოდინარე, განვითარებული, განათლებული სამღვდელოება. ეოკელიგე ეს ვერ შეეძლო მოეხდინა უწვრთნელსა და უცოდინარს, და მაშასადამე უკეთეს ღონეს მოკლებულს სამღვდელოებას, ვერ შეეძლო მოეხდინა განუვითარებელს, გაუნათლებელს მოძღვრობასა. უცოდინარი, განუვითარებელი კაცი უტუვია, მუნჯია, უქმია ამ გვარის მოძღვრობისათვის.

მაშასადამე არც ჩვენის ეკლესიის შეუმწიკვლელად ჩვენამდი მოღწეულა საბუთი ეხლანდელის სამღვდელოების უმეტრების და გაუნათლებლობის ხელის დასაფარავად. უცოდინარობა, განუვითარებლობა მოხელისა საზოგადოდ და სამღვდელოებისა ცალკედ სათავეა ყოველის უკეთურებისა, ავ-ზნეობისა, ბოროტმოქმედებისა. ამ ყენისაგან წარმოშდგარია ჩვენის სამღვდელოების ყოველიგე ნაკლულოვანება და ის სამწუხარო გარემოება, რომ ჩვენი ერი მღვდელს უყურებს არა ისე, როგორც თავის სულთმძღვანელს მოძღვარს ჭირსა და ლხინში, არა ისე, როგორც

თავის მწვრთნელს ⁄ დამრიგებელს, ტოდვის გამდევნელს, ქრისტიანული ცხოვრების გზის მაჩვენებელს, არამედ როგორც უსარგებლო და მტანარე არსებასა. ამიტომაც დაეცა, მოისპო ის უსასუიდლო და მოწიწებული პატივისცემა სამღვდელოებისადმი, რომელიც ჩვენს ერს ოდესღაც მისადმი ჰქონია. გაქრა პატივისცემა და დაირღვა კავშირი სამღვდელოსა და მრევლთა შორის. მრევლი მღვდელს და მღვდელი მრევლსა სიყვარულით, ნდობით კი აღარ უყურებს, არამედ ბღვერითა ⁄ მიუნდობლობითა. ამისთანა გარემოებამ არ შეიძლება არ იმოქმედოს თვითონ სარწმუნოების გრძნობაზედაც, არ შეიძლება იგი გრძნობა არ მიასუსტოს, არ დაჭსთრგუნოს, არ შელახოს. ვიმეორებთ, ოოველიგე ეს ჩვენის სამღვდელოების განუკითარებლობის, გაუნათლებლობის, აუცილებელი შედეგია. უცოდინარობა, ბონების სიბრმაკვა თვალის სიბრმაკვეზედ უარესი და ბრმა სხვას თვალს ვერ აუხელს, წინ ვერ გაუძღვება.

რასაკვირველია, დარწმუნებული ვართ, რომ ოოველად უსამღვდელოესს ეგზარხოსს ჩვენზედ უკეთესად ესმის რა დიდი თარ-ხმალია, რა ძლიერი ძალ-ღონეა ცოდნა და განათლება საერთოდ და ქრისტეს ეკვარის ერის წინაშე მზიდველთათვის განსაკუთრებით. ამიტომაც იმედი გვაქვს, რომ მისმიერ განზრახულს და აღნიშნულს მოქმედების გეგმაში უპირველესი ადგილი ეჭირება ჩვენის სამღვდელოების განათლებისათვის დაუძინარს და მედგარს მეცადინეობას. თუნდ სხვა ოოველი უკან მიუნებული იყოს და ოღონდ მარტო ამას მოახმარონ თავისი ცდა, თავისი შრომა და უეჭველი გამოცდილება და მარტო ეს ეოოთვა საჭირო სახელად ⁄ საიქიო საცხონებლად. იმედი გვაქვს, აქაურს სემინარიას—მაგ თითქმის ერთად-ერთს საწრთვნელს ჩვენის სამღვდელოებისას იმას მოჭსთხოვს, რისთვისაც იგი

დანიშნულია, ესე იგი, მას, რომ ქართველს ერს, ქართულს ეკკლესიას მოუმზადოს ღირსეული მღვდელი და პატიოსანი მოძღვარი. ღმერთსა ვთხოვთ, რომ ეს წმინდა, საგანი და მიზეზი სემინარიის არსებობისა არ წაბილწოს, არ შელახოს, არ გაათხსირეს ბეზღობამ, მტრობამ, ათასნაირმა ცილმა, რომელზედაც ეგრე უხვნი არიან ზოგიერთნი, ჭორების მოყვარეთაგან გათამამებულნი. დედა-ენა, ჩვენი სამღვდელო და საეკკლესიო ისტორია, ჩვენი საზოგადო ისტორია, ჩვენის გონებისა და გულის გამომეტყველი ლიტერატურა გამოდევნილა სემინარიიდამ. ოკვლიევ ეს ერთად და განსაკუთრებით დედა-ენა, სხვა-და-სხვა მიზეზით ესლა პატივ-ყრილი, მხოლოობითი, ერთად ერთი ღონეა, რომ მოძღვარმა უმოძღვროს ერსა. სხვაგან ძალად ასწავლიან მოძღვარს იმ ერის ენას, საცა უნდა იმოძღვროს და ჩვენში კი მცოდნესაც ცდილობენ დაავიწყონ. ენის უცოდინარი მოძღვარი უტყვია, მუნჯია ერისათვის და უტყვს, მუნჯს პირუტყვსაც არ ჩაუბარებენ ხოლმე, არამც თუ მეტყველსა. თუმცა სარწმუნოების საქმეში კეთილი მაგალითი ცხოვრებისა დიდი რამ არის, მაგრამ სიტყვაც არ არის ნაკლები. სარწმუნოება მოძღვრებაა, და მაშასადამე უენოდ, უსიტყვოდ ვერ დაითესება, ვერც დაინერგება. «პირველი იყო სიტყვა», ბძანებს სამღვთო წერილი. უენობა სამღვდელოებისა და გაუქმება მისის მოძღვრებისა ერთია. ამის ცხადს მაგალითს წარმოგვიდგენს დღევანდელი ჩვენი სამღვდელოება, რომელისგანაც თითო-ოროლა შემთხვევისა გარდა, აღარ ისმის ძლიერი სიტყვა მღვთისა, ძლიერი ქადაგება მანუგეშებლად და მწვრთნელად ერისათ. დავმუნჯდით იმა სიტყვის გამოთქმისათვის, დავყრუვდით იმა სიტყვის სმენისათვის!...

ამის მიზეზი სემინარიის წესებია და ზოგიერთების ცრუ მგმართველება ან ცრუთვე გაგებული ინტერესი ეკლესიისა ცალკედ ან საზოგადოებისა საერთოდ. ჩვენ იმედი გვაქვს ყოველად უუსამღვდელოესი ახალი ეგზარხოსი შორს იქნება ამ ზოგიერთებზედ ან სარწმუნოების საქმეში სხვას არაფერს გაურკვს სარწმუნოების მეტს ან სარწმუნოების სასელოთვე მოჭსთხოვს: სემინარიას, რომ მან განდეგნოს თავის კედლებიდამ ყოველივე ის, რაც სარწმუნოების გამტეხებას, სარწმუნოების გულში ღრმად ჩაჭნერგას, სარწმუნოების მადლის მოთვესას ადგეს ჩვენში ხელს უშლის. ეს იმედი უსაბუთო არ არის. თვითონ ყოველად უუსამღვდელოესმა ეგზარხოსმა როგორც ჭეშმარიტმა რუსეთის შვილმა, რუსეთის ასალით ამ საკანზედ ნუგეში გვცა ჩვენს უძველესს წმინდა საღოცველს ტაძარში მცხეთას, რომელ წარმოჭსთქვა თვისი გრძნობიერი, გულ მტკივნეული და მშვენიერი სიტყვა. «რუსეთმა შემოიერთა ერნიო და ითვრავს მათს სარწმუნოებას, მათს ჩვეულებას და მათს ენასაო», ბძანა სხვათა შორის ეგზარხოსმა. ღმერთმა ქქმნას, რომ ეგრე იყოს. აი ჭეშმარიტად გაგებული ინტერესი რუსეთისა! აი ჭეშმარიტი გზა სანაპირო ქვეყნებში სიყვარულის დანერგვისათვის! აი უტყუარი და მკვიდრი საძირკველი ერთგულობისათვის! ერთხელ რაკი ეგა ბძანა, მაშ ცხადია, რომ ყოველად უუსამღვდელოესი ეგზარხოსი, როგორც რუსეთის წარმომადგენელი უმაღლეს თანამდებობაზედ, თვის მფარველობის ქვეშ მიიღებს სარწმუნოებასთან ერთად ჩვენს ჩვეულებას და ჩვენს ენას. ამიტომაც ვჭსთქვით, რომ ჩვენი იმედი უსაბუთო არ არის.

რომ თვითონ ყოველად უუსამღვდელოესი ეგზარხოსი მართლა და პატივსა ქსცემს ჩვენს ჩვეულებას, ჩვენს წარსულს,

ჩვენს ვინაობას, ეგ იმით დაამტკიცა, რომ თავის მობძანების დღეს შეაგულს საქართველოში შეურჩია დღე სვეტის-ცხოვრ ლობისა, რომელსაც მთელი საქართველო დღესასწაულობს ხოლმე პირველს ღვინობის თთვეს მცხეთაში. ჩვენ, ახალ ეგზარ-ხოსის მშვენიერის სიტყვით მიზიდულნი, ამ ამბავს არ მიეა-წერთ შემთხვევასა, არამედ წინად განზრახულს და განათლებით ჩაგონებულს სურვილს. ამიტომაც საბუთი გვაქვს ვჭსთქვათ, რომ ამით ჭსცა რა პატივი ჩვენს დიდებულს ნაშთს ჩვენის წარსულისას, ახალმა ეგზარხოსმა გვცა პატივი თვითონ ჩვენ, საქართველოს ერს, მის უძველესს ჩვეულებას, რომელიც წე-ლიწადში ერთხელ თავს მოგვიერის ხოლმე დიდებულ ტაძარ-ძველ ღვთის სადიდებლად. პატივისცემა ერის მიმართ ცხადი ნიშანია განათლებისა, განვითარებისა და კამოცდილებისა. მო-ხარულნი ვართ, რომ ეს უტეუარი ნიშანი ცხოვლად გამოგვე-ხატა ჩვენ ეოვლად უესამღვდელოესის ეგზარხოსის პირველ-საგე სიტყვასა და ქცევაში.

რედაქციისაგან

ვისაც ამ 1882 წლის ჟურნალის «ივერიის» ფახი ჯერ სრულად არ შემოუტანია, ვსთხოვთ გამოგზავნონ რედაქციაში ამ წლის დამლევამდე.

განცხადება.

ჟურნალ «ივერიის» გამოცემაზედ 1883 წ. (წელიწადი მეშვიდე).

მომავალს 1883 წელს საპოლიტიკო და სალიტერატურო ჟურნალი,

«ი ვ ე რ ი ა»

გამოვა იმავე სახით და სივრცით, როგორც აქამომდე გამოდიოდა.

ხელის-მოწერა ჟურნალს «ივერიაზედ» მიიღება მხოლოდ მთელის წლის ვადით.

ფასი მთელის [redacted]წლისა (თორმეტი წიგნი) შვიდი მანათი.

ვისაც ერთად შემოტანა გაუძნელდება შეუძლიან ოთხი მანათი პირველს იანვრამდე 1883 წ. შემოიტანოს და დანარჩენი სამი მანათი პირველს მაისამდე.

სოფლის მასწავლებელთ მთელის წლის წიგნები დაეთმობათ ხუთ მანათად.

ხელის-მოწერა მიიღება «ივერიის» რედაქციაში, რომელიც იმყოფება მთა-წმინდაში, ხევის ქუჩაზედ, ფარესაშვილის სახლებში, № 9.

ქალაქს გარეშე მცხოვრებთ ფული და წერილები შემდეგის ადრესით უნდა გამოგზავნონ:

Въ Тифлисъ
Въ Редакцію журнала «ИВЕРІЯ.»

ღოხე ბოძღვრებისა — დაგბუხდით და დავურუვდით—განა სანატრელია—სემინარიის არალია—ჩვენი იმედი ახილის ეგზარსოსზედ—საბუთი უმედისა — პატივისცემა ერის მიმართ რის ნიშანია. 129

VII რედაქციისაგან 143

VIII ბანცხადებანი.

ეს წიგნი მზად იყო 27 ოკტომბერს, მაგრამ სხვადასხვა მიზეზებისა გამო, დაიგვიანა.

Б 383
1882

Библиотека № 22
212197/654
Цена 10 р.

განცხადება.

ამა 1882 წელს ჟურნალს «ივერიაზედ» ხელის მოწერა მიიღება მხოლოდ მთელის წლით.

ფასი მთელის წლისა შვიდი მანთი.

ხელის-მოწერა მიიღება «ივერიის» რედაქციაში, რომელიც იმყოფება მთა-წმინდაში, ხეკის ქუჩაზედ, ფარესაშვილის სახლებში № 9 და აგრეთვე შაკერდოვის საგენტოში.

ქალაქს გარეშე ხელის-მომწერთ წერილი ან ფული შემდეგის ადრესით უნდა გამოგზავნონ:

Въ Тифлисъ
Въ Редакцію журнала «ИВЕРІЯ»

ვისაც ჟურნალი თავის დროზედ არ მიუვიდეს, ვთხოვთ, მალე აცნობოს რედაქციას.

რედაქტორები ილ. ჭავჭავაძე ან ი. მაჩაბელი.